

**ІСТОРИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**ВІТЧИЗНЯНА
ІСТОРІЯ**

ВИПУСК 6

1980

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

**ІСТОРИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК

ЗАСНОВАНО В 1974 Р.

ВИПУСК 6

В сборнике освещаются роль социалистического соревнования в укреплении интернационального единства советского народа, экономическое, культурное, научное сотрудничество трудящихся советских республик в годы реконструкции народного хозяйства и построения фундамента социализма, их боевое братство в партизанском движении в 1943-1944 годах. Подводятся итоги достижений советской историографии в освещении нерушимой дружбы русского, украинского, белорусского и других народов нашей страны, поднимаются оригинальные источниковедческие проблемы.

Для научных работников, преподавателей, студентов вузов, пропагандистов.

У збірнику висвітлюється роль соціалістичного змагання в зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу, економічне, культурне, наукове співробітництво трудящих радянських республік у роки реконструкції народного господарства і побудови фундамента соціалізму, їхнє бойове братерство у партизанському русі в 1943-1944 роках. Підводяться підсумки здобутків радянської історіографії у висвітленні нерушимої дружби російського, українського, білоруського та інших народів нашої країни, порушуються оригінальні джерелознавчі проблеми.

Для науковців, викладачів, студентів вузів, пропагандистів.

Головна редакційна колегія

Ю.Ю.Кондуфор (головний редактор), В.І.Клюков, І.М.Мельникова, І.С.Слабев, П.С.Сохань (заступник головного редактора), М.І.Супруненко, А.М.Шлепаков

Редакційна колегія випуску

Р.Г.Симоненко (відповідальний редактор), Г.С.Брега, А.М.Зеніна, Н.В.Комаренко, С.В.Кульчицький, М.Н.Лещенко, В.Г.Шмельов (відповідальний секретар)

Редакція історичної літератури

С. В. К у л ь ч и ц ь к и й

ЗМІЦНЕННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ
В ХОДІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ

За роки Радянської влади в нашій країні виникло і розвивається соціалістичне змагання, яке стало могутнім рушієм не тільки економічного, а й соціального прогресу. Як вказується у постанові ЦК КПРС "Про 50-у річницю Першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР" (березень 1979), соціалістичне змагання - це "...відносини трудового суперництва і товариської взаємодопомоги, породжені історичною творчістю мас і науково організовані Комуністичною партією"¹. Змагання захоплює в своє благотворне русло все нові й нові мільйони трудівників міста і села, залучає їх до активної участі в управлінні суспільством і виробництвом, має величезний виховний вплив.

В багатонаціональній Країні Рад соціалістичне змагання за своєю природою, характером і духом є явищем інтернаціональним. Нагромаджено величезний досвід виробничих контактів між трудовими колективами різних республік у формі допомоги і взаємодопомоги, обміну досвідом, спільних технічних розробок, взаємних зобов'язань по інтернаціональному вихованню. Виступаючи на урочистому засіданні в Києві з приводу вручення Українській РСР ордена Дружби народів, Генеральний секретар ЦК КПРС Л.І.Брежнєв в липні 1973 р. відзначав: "Животворна сила братерства радянських народів яскраво виявляється і в їх трудових ділах. Хіба не про це говорять, наприклад, змагання і систематичний обмін досвідом трудящих України з трудовими колективами підприємств, районів і областей інших республік нашого Союзу, міцна виробнича дружба, яка зв'язала шахтарів Донецька і Кемерово, металургів Придніпров'я і Казахстану, колгоспників Херсонщини з їх грузинськими побратимами?"².

Відносини змагання, що ґрунтуються на дружньому суперництві і взаємодопомозі, вперше виникають в рамках окремого виробничого колективу. Однак внаслідок особливостей соціалістичної кооперації праці вони поступово охоплюють спочатку галузь, а потім і все народне господарство, виступаючи дійовим фактором господарського зближення націй і основною формою інтернаціоналізації передового досвіду.

¹ Радянська Україна, 1979, 18 березня.

² Брежнєв Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.4.К., 1974, с.203-204.

Після публікації в газеті "Правда" 20 січня 1929 р. статті В.І.Леніна "Як організувати змагання?" в країні широко розгорнулося соціалістичне змагання робітників. Шляхом змагання виробничий досвід кожного колективу ставав надбанням багатьох. Ініціатор масового змагання газета "Комсомольская правда" 26 січня 1929 р. вказувала: "Ми зобов'язані зробити всеосозним надбанням кожне цінне починання, спрямоване на досягнення найбільших результатів у соціалістичному будівництві".

Комуністична партія зробила все, щоб змагання робітників за дострокове виконання першої п'ятирічки стало одним з найістотніших факторів економічного і суспільно-політичного життя в Радянській країні. У зверненні до всіх робітників і трудящих селян країни XVI конференція ВКП(б) 29 квітня 1929 р. відзначила: "Змагання, пробуджуючи творчу енергію та ініціативу мас, повинно стати постійним методом залучення трудящих до соціалістичного будівництва"³.

Поглиблення територіального суспільного поділу праці в ході побудови матеріально-технічної бази соціалізму, всебічна спеціалізація і кооперація виробництва, прискорене формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР стали ефективною основою неухильного розширення виробничих контактів між трудящими всіх республік, які частіше за все набирали форми соціалістичного змагання. Воно сприяло ліквідації фактичної економічної відсталості багатьох народів СРСР, подоланню передсудів національного егоїзму і національної обмеженості, які В.І.Ленін вважав найглибшими з дрібнобуржуазних передсудів⁴, економічному, культурному і психологічному зближенню націй і народностей. Одним з перших цю роль соціалістичного змагання високо оцінив М.І.Калінін. "Кожна національність прагне зайняти перше місце за врожайністю, за продуктивністю праці, за ефективністю роботи на фабриках і заводах..., - говорив він. - Та це нічого спільного не має з буржуазною конкуренцією. Це змагання не відчужує, а споріднює, не роз'єднує, а згуртовує, не руйнує, а цементує народи Радянського Союзу"⁵.

Практика показала, що найбільш ефективним було соціалістичне змагання між однотипними підприємствами. Однотипність технологічних процесів давала можливість послідовно додержуватись одного з найголовніших принципів змагання - порівнянності результатів, поширювати змагання на всі ділянки виробництва (аж до бригади і окремого трудівника), оперативне впроваджувати передовий досвід. Тому змагання всередині галузей стало переважачим, а разом з ним частішали контакти і міцніли зв'язки між підприємствами однієї галузі, розташованими в різних республіках. На певному етапі виникла природна необхідність у доповненні галузевого аспекту в змаганні територіальним. Партія враховувала при цьому, що розгортання міжреспубліканського і міжрайонного змагання, поряд з розв'язанням суто економічних завдань, має величезне значення у справі інтернаціонального виховання трудящих, дальшого зміцнення співробітництва і дружби народів СРСР.

Після XX з'їзду КПРС почалося масове оформлення договорів на змагання між республіками, областями, районами і містами. Одними з перших, у лютому 1956 р. підписали договір трудячі Московської і Київської областей. Тради-

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч.2. К., 1954, с.574. (Далі - КПРС в резолюціях...).

⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.41, с.159.

⁵ Калінін М.І. Избранные произведения. М., 1975, с.247.

ції трудового суперництва і взаємодопомоги між ними були давні: колгоспники Раменського (нині Люберецького) району Підмосков'я ще з 1939 р. змагалися з колгоспниками Києво-Святошинського району. Тепер же в змагання включалися сотні тисяч трудівників - колективи десятків підприємств Москви і Києва, всі райони обох областей⁶.

У постанові ЦК КПРС "Про подальше поліпшення організації соціалістичного змагання" від 31 серпня 1971 р. міжреспубліканські і мікрайонні трудові контакти вперше було визнано окремою формою змагання⁷. Про широту виробничих зв'язків між трудящими радянських республік в наші дні свідчить такий приклад: всі області, 32 міста, колективи 970 підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів Української РСР підписали договори на змагання з 29 областями і автономними республіками, 49 містами, 161 міським і сільським районами, 1142 трудовими колективами Російської Федерації, Білорусії, Грузії, Молдавії, Узбекистану, Вірменії, Естонії та інших республік. Крово зацікавлені в зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу, партійні організації всіх республік Союзу РСР високо цінують і постійно розвивають традиції міжреспубліканського змагання. "Традиційним стало у нас змагання ташкентських текстильниць з ткалями Іванова, хіміків Чирчика з хіміками Лисичанська і Кемерово, металургів Бекабада з майстрами чавуну і сталі Уралу і Казахстану, гірників Ангрена з шахтарями Казахстану і України, працівників Ташкентської і Казахстанської енергосистем, змагання узбецьких бавовнярів з трудівниками всіх бавовносіючих республік країни, - писав кандидат в члени Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії Узбекистану Ш.Р.Рашидов. - Трудівники Узбекистану дорожать цими корисними зв'язками, і ми будемо їх розширювати, вдосконалювати"⁸. "Могутнім засобом мобілізації трудової активності мас, збагачення кращим досвідом боротьби за виконання завдань п'ятирічки стало соціалістичне змагання областей, багатьох міст і районів, трудових колективів України з областями, містами, районами і колективами Російської Федерації, Білорусії, Молдавії, республік Прибалтики, Закавказзя і Середньої Азії, - вказував член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В.В.Шербицький у доповіді на урочистих зборах в Києві 30 січня 1979 р., присвячених 325-річчю возз'єднання України з Росією. - Ця чудова трудова співдружність цінна і дорога для нас, бо сприяє розвитку і зміцненню принципів інтернаціоналізму в найглибшій основі нашого життя - у сфері праці"⁹.

Будучи похідним від змагання по галузях, міжреспубліканське змагання організується в основному між однотипними підприємствами і окремими робітниками за професіями. Разом з тим в останні роки воно особливо інтенсивно збагачується рухом суміжників. При величезних масштабах сучасного виробництва, особливій складності народногосподарських зв'язків і високих вимогах до якості кінцевого продукту забезпечення ритмічної і злагодженої роботи колективів-суміжників набуло істотного значення. У змаганні суміжників суперництво, засноване на принципі порівняння результатів, відсувається на другий план внаслідок неоднотипності технології, і його єдиною головною рисою залишається взаємодопомога. Девіз "Від взаємних претензій - до взаємної допомоги",

⁶ Нечай П. Неосяжне поле дружби. Розповідь про змагання трудівників Київщини і Підмосков'я. К., 1974, с.28.

⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях съездів конференцій і пленумів ЦК, т.10. М., 1972, с.490. (Далі - КПРС в резолюціях...).

⁸ Рашидов Ш. Знамя дружби. М., 1967, с.126.

⁹ Радянська Україна, 1979, 31 січня.

проголошений партійними організаціями будови Нурецької ГЕС у Таджикистані і заводів-постачальників устаткування для неї, забезпечив високу ефективність цієї форми змагання, ще більше підвищив роль соціалістичного змагання у зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу. Народжена в Нуреку восени 1971 р. нова форма змагання - "робітнича естафета" тепер успішно застосовується на будівництві Усть-Ілімської, Інгурської, Саяно-Шушенської, Токтогульської та інших гідроелектростанцій, Вірменської атомної електростанції, в об'єднанні "БелавтоМАЗ", на Волзькому автозаводі. Її взяли на озброєння будівники одного з найважливіших об'єктів десятої п'ятирічки - заводу атомного машинобудування "Атоммаш", Байкало-Амурської магістралі, об'єктів "Олімпіада-80", промислових і житлових будинків у багатьох містах країни¹⁰.

Шляхи виникнення - творчого змагання-співдружності між трудовими колективами різних республік досить різноманітні. Дуже часто взаємозв'язки встановлювалися вперше після того, як колектив новобудови одержував всебічну допомогу в освоєнні техніки і підготовці кваліфікованих кадрів від шефів з багаторічним виробничим досвідом. Тривалі, вимірювані десятиріччями, виробничі зв'язки з підприємствами Закавказзя, Середньої Азії і Казахстану мають багато заводів і фабрик центральних районів країни, тому що в роки соціалістичної індустріалізації робітничий клас Російської Федерації відіграв вирішальну роль у подоланні економічної відсталості цих республік і формуванні там національних робітничих кадрів. Немало московських і ленинградських підприємств мають своїми партнерами по змагання українські заводи і фабрики. Причому початок їх взаємозв'язків теж сягає у 30-ті роки: адже російський робітничий клас подав величезну допомогу і порівняно розвинутий в індустріальному відношенні Україні. Відомо, наприклад, що робітники і спеціалісти підмосковного заводу "Електросталь" вклали немало праці в створення на Україні нової галузі промисловості - електрометалургії. 10 жовтня 1932 р., коли Дніпрогес вперше дав промисловий струм, запорізькі робітники разом з москвичами зварили першу в республіці якісну сталь. А на початку 1937 р. трудівники "Дніпроспецсталі" написали своїм шефам: "Тепер наш завод набрав сили. Ми можемо не тільки просити допомоги у вас, а й самі готові її подати. А для початку давайте організуємо міжзаводське змагання"¹¹. Москвичі прийняли виклик. Соціалістичне змагання "Електростали" і "Дніпроспецсталі" продовжується вже п'ять десятиріччя. Друзі-суперники регулярно в День металурга підводять підсумки змагання, обмінюються делегаціями, проводять традиційні плавки дружби.

Багато підприємств західних областей України і Білорусії, республік Прибалтики і Молдавії ведуть початок своїх взаємозв'язків з партнерами по соціалістичному змагання центральних районів країни з 1939-1940 рр. Саме тоді в дружну сім'ю народів СРСР увійшли нові радянські республіки і області. Вони потребували негайної допомоги устаткуванням, паливом, сировиною, кваліфікованою робочою силою - і одержали цю допомогу, а разом з нею - перший досвід соціалістичного змагання. Вже наприкінці 1939 р. колектив Львівської кондитерської фабрики, якій було присвоєно ім'я С.М.Кірова, звернувся до всіх трудящих західних областей України із закликом розгорнути соціалістичне змагання. Влітку наступного року львів'яни підпи-

¹⁰ "Рабочая эстафета" шагает по стране. М., 1978, с.7.

¹¹ Радянська Україна, 1972, 29 січня.

сали договір на змагання з колективами московських кондитерських фабрик "Большевик" і "Красный Октябрь". Розгорнулося змагання між машинобудівниками Львова, Харкова, нафтовиками Дрогобича і Баку¹².

Інтернаціональна єдність народів СРСР міцніла у тяжкі роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнної відбудови народного господарства. З війни беруть початок взаємозв'язки багатьох трудових колективів братніх республік. Сотні й тисячі евакуйованих промислових підприємств, колгоспів, радгоспів і МТС працювали тоді на Сході, і місцеве населення оточило їх колективи постійною турботою. В міру того як радянська земля очищувалася від окупантів і евакуйовані колективи поверталися додому зростали масштаби шефської допомоги, здійснюваної підприємствами східних районів. Даючи клятву зробити все для найшвидшого відродження продуктивних сил, гірники Сталінської області в зверненні до шахтарів Кузбасу в жовтні 1943 р. написали: "Сердечне спасібі вам, дорогі друзі і товариші, за братню допомогу. Кузбас - рідний брат Донбасу. Дружба трудящих двох найкрупніших індустріальних басейнів країни стала традиційною. Будемо і надалі всемірно зміцнювати її!"¹³. І дійсно, змагання двох басейнів країни в наступні роки і десятиліття значно розширилося, перетворилося на дієвий фактор виконання і перевиконання державних планів. ЦК КПРС у постанові про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання від 31 серпня 1971 р. високо оцінив народногосподарське значення патріотичних починань шахтарів Донбасу і Кузбасу в боротьбі за найвищу продуктивність праці, дострокове освоєння проєктних потужностей підприємств і агрегатів¹⁴.

Тісні взаємозв'язки у соціалістичному змаганні між підприємствами різних республік виникли завдяки узам братерства, що з'єднують міста-герої. Дружба міст-героїв з часом тільки посилюється, тому що нові покоління радянських людей свято поважають героїчні традиції воєнних років. Змістовну розповідь про успіхи в соціалістичному змаганні міст-героїв, про зростаючі зв'язки між ними помістили 26 травня 1965 р. в своєму об'єднаному номері газети "Волгоградская правда", "Знамя коммунизма" (Одеса), "Киевская правда", "Ленинградская правда", "Московская правда" і "Слава Севастополя". Об'єднаний номер цих газет вийшов під аншлагом - "Першими були в суворім бою, першими будемо в мирнім строю".

Давно перетворилися в символ єднання і дружби народів СРСР кордони між союзними республіками. Населення прикордонних районів і областей має найбагатші інтернаціональні традиції, які виявляються насамперед у виробничому спілкуванні трудових колективів, в соціалістичному змаганні. Традиційні зв'язки існують між робітниками і колгоспниками республік Закавказзя, республік Середньої Азії і Казахстану, республік Прибалтики, між прикордонними областями Білорусії, України і Російської Федерації, між районами Молдавії і України. Трудівники колгоспів і радгоспів прикордонних районів здійснюють спільні заходи по меліорації земель, будівництву міжколгоспних електростанцій і шляхів сполучення, обмінюються сортовим насінням, подають один одному допомогу в поліпшенні агротехніки тощо. Колективи багатьох промислових підприємств прикордонних або розташованих недалеко від кордону областей зма-

¹² Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР. К., 1972, с.84.

¹³ Донбасс-Кузбасс. Сборник документов о творческих связях Горняков Донецкого и Кузнецкого бассейнов. Донецк, 1964, с.20.

¹⁴ КПСС в резолюциях..., т. 10, с.489.

гаються між собою. Партійні організації постійно турбуються про розширення цих зв'язків, вбачаючи в них запоруку успіху в піднесенні економіки і у справі поліпшення інтернаціонального виховання трудящих.

У зміцненні інтернаціональної єдності народів СРСР все більшу роль відіграють ювілеї подій, які мають особливе значення в історії нашої Батьківщини. Святкування цих ювілеїв і підготовка до них супроводжуються новими трудовими починами в соціалістичному змаганні, посиленням виробничих і суспільно-політичних контактів між підприємствами різних республік.

Одним з перших таких ювілеїв, який мав великий вплив на розгортання міжреспубліканського соціалістичного змагання, було 300-річчя возз'єднання України з Росією, урочисто відзначене всім радянським народом у 1954 р. Між трудовими колективами двох республік - Російської Федерації і України тоді вишикло багато нових зв'язків. Зокрема, вперше підписали договір на соціалістичне змагання завод "Красний пролетарій" - один з найстаріших у Москві і Київський завод верстатів-автоматів імені М.Горького. Ще в 30-ті роки москвичі допомагали киянам будувати завод, що згодом стане одним з найбільших в країні в галузі верстатобудування. Після підписання договору епізодичні раніше зв'язки значно посилілися. На зустрічі у Києві в лютому 1972 р. керівник бригади комуністичної праці заводу імені М.Горького М.Г.Антоненко сказав: "Нас єднає чуття єдиної родини, кровної причетності до справ і проблем товаришів по змаганню, спільна боротьба за підвищення продуктивності праці". Посланець москвичів токарь І.І.Аввакумов відзначив, що багаторічне змагання допомогло обоим колективам вийти у вищий клас технічної зрілості і виробляти верстати, які відповідають найсучаснішим вимогам. Розвиваючи думку М.Г.Антоненка про почуття дружби, яке єднає обидва колективи, він підкреслив: "Це поняття активне, дійове, яке передбачає і братерську допомогу колегам, і відповідальність за справи товаришів по змаганню"¹⁵.

Великим піднесенням виробничої активності трудящих, новими досягненнями в соціалістичному змаганні ознаменувалися піввіковий ювілей Радянської влади, ювілеї союзних республік, 100-річчя від дня народження В.І.Леніна і 50-річчя утворення СРСР. Напередодні 50-річчя СРСР, яке вилилося в яскраве свято дружби народів, в країні народилося багато чудових трудових починів, нових форм зв'язків між підприємствами різних республік. У травні 1972 р. в шахтарських газетах було опубліковано відкритий лист Героя Соціалістичної Праці О.Г.Стаханова, який закликав гірників України і Казахстану розгорнути змагання на честь піввікового ювілею народів СРСР. "Гірників Казахстану і Донбасу, - писав він, - завжди відзначали високе почуття інтернаціонального обов'язку, взаємна виручка, вміння показати зразки самовідданості в роботі... Довгі роки нашої плідної дружби не раз показували, яких величезних успіхів добивалися карагандинські і донецькі шахтарі в результаті змагання. Давайте змагатися, друзі, давайте знаходити і сповна використовувати всі резерви виробництва". На цей лист першими відгукнулися гірники карагандинської шахти "Стахановская", де у війну працював зачинатель стахановського руху. "Героїчні трудові традиції і традиції інтернаціональної дружби, закладені старшим поколінням наших гірників, - писали у відповідь карагандинські шахтарі, - знайшли нині свій дальший розвиток. Представники майже тридцяти національностей об'єднані у нас в одну міцну трудову сім'ю. І серед них немало українських братів, що приїхали до нас ще в роки становлення Караган-

¹⁵ Радянська Україна, 1972, 24 лютого.

ди. Їх майстерність і досвід допомогли нам налагодити сучасне гірниче виробництво. Пропозицію змагатися приймаємо"¹⁶. Делегації цієї шахти, яка приїхала в Донбас для підписання договору, було вручено Червоний прапор як символ вічної дружби між шахтарями України і Казахстану.

Дальшим зміцненням єдності народів СРСР в ході соціалістичного змагання, новими ініціативами й починами ознаменувалося 60-річчя Великого Жовтня. Так, в ряді областей України в переддень ювілею проводилися місячники братніх республік. На Львівщині в червні 1976 р. з великим успіхом пройшов місячник Білоруської РСР. Колектив Стебниківського калійного комбінату оголосив трудову вахту на честь братньої республіки і у змаганні з колегами з білоруського міста Солігорська дав за місяць 582 т мінеральних добрив понад план. ЦК Компартії Білорусії сердечно подякував трудівникам Стебника за успіхи, досягнуті на вахті в честь братньої республіки"¹⁷.

Широко розповсюдився по всій країні і одержав високу оцінку ЦК КПРС почин передових московських робітників розгорнути соціалістичне змагання за виконання плану перших двох років десятої п'ятирічки до 60-річчя Жовтневої революції. У привітанні учасникам зборів передовиків і новаторів виробництва Москви, ініціаторам змагання за гідну зустріч ювілею Жовтня Л.І.Брежнев писав: "Справжньою турботою про дальше зміцнення економічної могутності Батьківщини продиктовані зобов'язання передових робітників столиці, які вирішили за рахунок удосконалення техніки і технології, скорочення трудових затрат виконати до ювілею Жовтня завдання двох і більше років п'ятирічки, а до її закінчення по два-три особистих п'ятирічних плани. Цей почин є важливим вкладом у всенародний рух за ефективність і якість усієї роботи. Товариська підтримка і взаємна відповідальність за спільну працю, народжені цим змаганням, дають прекрасні плоди в економіці і вихованні!"¹⁸.

Одними з перших почин москвичів підхопили трудящі столиці Радянської України. У змаганні з своїми друзями вони досягли видатних результатів. Напередодні ювілею виявилось, що на заводі верстатів-автоматів імені М.Горького на дворічний рубіж вийшли близько 1600 виробничників"¹⁹. На "Арсеналі" програму двох років п'ятирічки виконало більше 2 тисяч чоловік, в тому числі понад тридцять з них подолали трирічний рубіж"²⁰. На взуттєвій фабриці імені 50-річчя Радянської України до ювілею Великого Жовтня виконали по два річних завдання 260 працівників"²¹.

Зв'язки між трудовими колективами різних республік, які виникли на основі об'єктивного процесу інтернаціоналізації економічного життя в масштабах усієї країни, помножуються і вдосконалюються під впливом діяльності Комуністичної партії, спрямованої, з одного боку, на досягнення розквіту народного господарства кожної республіки, а з другого – на зближення соціалістичних націй і народностей. Єдність корінних інтересів і цілей громадян СРСР незалежно від їх соціального становища і національної приналежності, спільна праця, яка має своєю метою побудову матеріально-технічної бази ко-

¹⁶ Правда, 1972, 11 мая.

¹⁷ Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма, К., 1978, с.235.

¹⁸ Брежнев Л.І. Ленінським курсом.Промови і статті, т.6.К., 1978, с.335.

¹⁹ Верстатобудівник (завод верстатів-автоматів імені М.Горького), 1977, 14 листопада.

²⁰ Вечірній Київ, 1977, 30 листопада.

²¹ Там же, 2 грудня.

мунізму, примноження виробничих контактів між трудовими колективами, яке так яскраво виявляється у величезному розмаху міжреспубліканського соціалістичного змагання – все це справляє вирішальний вплив на зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу, посилює дружбу народів СРСР. Разом з тим сама дружба народів стає дієвим фактором прискорення темпів руху радянського суспільства до комунізму. "Взаємна допомога і дружба народів, – підкреслював член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В.В.Шербицький, – все більш помітно визначає наші успіхи в господарському будівництві, формуванні комуністичних виробничих відносин, ідейному вихованні трудящих"²².

Дружба народів стала могутньою силою, яка визначає постійно зростаючі масштаби міжреспубліканського соціалістичного змагання, його розвиток по шляху встановлення багатопланових зв'язків виробничого, суспільно-політичного і культурного характеру між трудовими колективами. Практика останніх десятиріч дає безліч прикладів галузевого або територіального "розростання" контактів в соціалістичному змаганні, яке пояснюється однією причиною: "чуттям єдиної родини", властивим радянським людям всіх національностей, усвідомленим прагненням трудових колективів різних республік до більш тісних і різноманітних зв'язків. Так, традиційне змагання між шахтарями Донбасу і Кузбасу поступово перетворилося у змагання трудівників багатьох галузей промисловості обох басейнів: договори на змагання підписали колективи Кемеровського анілінофарбового заводу і Рубіжанського хімічного комбінату, "Кузбасенерго" і "Донбасенерго", Південно-Кузбаської і Слов'янської ДРЕС²³. Зв'язки між білоруськими торфопідприємствами "Лукское" і "Усяж" і естонським "Тоотси" охопили з часом торфобрикетні заводи Російської Федерації, Латвії, України²⁴. У травні 1956 р. Брєванський міськом партії і виконком міськради звернулися до киян з пропозицією розгорнути соціалістичне змагання. Кияни прийняли виклик, між підприємствами багатьох галузей промисловості обох міст було підписано відповідні договори, а з часом змагання двох столиць перетворилося в дружбу трьох міст – Брєвана, Києва і Баку²⁵.

Ця величезна роль дружніх зв'язків між трудовими колективами у зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу, про нерозривність уз, які з'єднують радянських людей різних національностей в процесі соціалістичного змагання, говорять багато його учасників. "Наше змагання і співдружність, – розповідає С.Г.Коліачов, директор московського заводу "Красный резинщик", який підтримує багаторічні зв'язки з київським заводом "Вулкан", – збагачують обидва колективи досвідом, допомагають спільно розв'язувати як питання технічного прогресу в гумовій промисловості, так і виховної роботи"²⁶. Дуже яскраво охарактеризував процес формування інтернаціоналістської свідомості через почуття причетності кожного радянського громадянина до справ багатонаціональної Вітчизни робітник Таллінського екскаваторного заводу А.Ельвельт: "Хіба не чудово усвідомлювати, що твоя праця потрібна і в близьких, і в далеких краях, і самому тобі допомагають у роботі

²² Шербицький В.В. Избранные речи и статьи. М., 1978, с.39.

²³ Донбасс-Кузбасс, с.27.

²⁴ Братское сотрудничество Белорусской ССР с союзными республиками. Минск, 1974, с.82-83.

²⁵ Панібудьласка В.Ф. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959-1965. К., 1967, с.82.

²⁶ Нецай І.П. Неосяжне поле дружби, с.45.

друзі, близькі і далекі. Яким же широким стає поняття Вітчизни, коли знаєш, що у тебе є брати, друзі за сотні й тисячі кілометрів від твого дому!"²⁷. Проникливі слова про Комуністичну партію як керівку і спрямовуючу силу братнього єднання республік СРСР, про дружбу народів, яка виявляється у змаганні, про благодійність спілкування трудових колективів і окремих трудівників різних національностей знайшла прославлена ланкова з Тернопільщини, двічі Герой Соціалістичної Праці Є.О.Долинюк: "Я завдячую рідній партії, що в мене, простої української селянки, тепер багато друзів... Коли я думаю про партію, що здружила братні народи навіки, я думаю і про моїх друзів, що так само працюють, виборюють високі врожаї, добиваючись перемог на всіх ділянках виробництва. Друзі - це і доярка колгоспу "П"ятирічка" Костромської області Герой Соціалістичної Праці Єлизавета Гур'янова, і ланковий колгоспу імені В.І.Леніна Горійського району Грузинської РСР Герой Соціалістичної Праці Чеколі Квахія та багато інших. Моя дружба з хліборобами країни народилася в соціалістичному змаганні, в спільному прагненні до спільної мети"²⁸.

Первинним соціально-економічним осередком суспільства, в якому і створюються матеріальні блага, і виховується нова людина, є трудовий колектив. "Тут важливе поле боротьби за підвищення трудової і громадської активності радянських людей, - підкреслював Л.І.Брежнев. - Тут формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги"²⁹. Великі трудові колективи, як правило, багатонаціональні. В них трудячі різних національностей постійно спілкуються на виробництві, в суспільно-політичному і духовному житті, в побутовій сфері, що створє об'єктивні передумови для успішної роботи по формуванню інтернаціоналістської ідеології і психології. Однак ці передумови реалізуються не автоматично. Найбільш ефективним засобом комуністичного виховання є комплексне соціалістичне змагання, яке включає товариську взаємодопомогу і підтримку один одного в процесі виробництва матеріальних благ, передачу передового досвіду, турботу про систематичне зростання культурно-технічного рівня тих, хто змагається, про виконання ними високих моральних норм будівника комунізму.

Багаторічна практика показує, що традиції соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів найбільш успішно розвиваються в колективі, якщо він бере участь у міжреспубліканському соціалістичному змаганні. З іншого боку, зростання багатонаціональності трудових колективів, яке є відображенням сучасних етнічних процесів, дуже сприяє встановленню контактів з партнерами по змаганню в інших республіках і районах країни. Ось чому на етапі розвинутого соціалізму, коли великі трудові колективи стали в основному багатонаціональними, масштаби міжреспубліканського соціалістичного змагання незрівнянно розширилися.

Сила впливу міжреспубліканського змагання на зміцнення інтернаціональної єдності трудящих пояснюється множинністю контактів, тим, що суто ділові взаємовідносини між сторонами незабаром переростають в особисту і навіть сімейну дружбу. Проведення вечорів інтернаціональної дружби з участю художньої самодіяльності обох сторін, організація спільних культурних заходів, обмін делегаціями для підведення підсумків змагання, путівками в піонерські табори, заводські пансіонати і будинки відпочинку, всілякі інші контакти дозво-

²⁷ Агаєв А.Г. Патриотизм и интернационализм советского человека. М., 1975, с.203.

²⁸ Історія Української РСР. У 8-ми т., 10-ти кн., т.8, кн.І.К., 1979, с.242.

²⁹ Брежнев Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.3.К., 1972, с.272.

ляють глибоше пізнати історію, економічне і культурне життя народів братніх республік, сприяють духовному зростанню учасників змагання.

Інтернаціональні зв'язки, які виникли на основі соціалістичного змагання, мають завидну довговічність. З часом вони все більше урізноманітнюються, а іноді набувають великого суспільного резонансу. Дуже показовим з цієї точки зору є соціалістичне змагання між колгоспами імені ХХІ з'їзду КПРС в селі Рівному Генічеського району Херсонської області та імені С.Орджонікідзе в селі Шрома Махарадзевського району Грузинської РСР. У 1938 р. в Москві представники обох колгоспів підписали договір на змагання – перший договір між колгоспами двох республік. З того часу дружні зв'язки не припиняються. Розповідаючи на ХХІV з'їзді партії про виробничі успіхи, досягнуті у змаганні з грузинськими колгоспниками, голова колгоспу імені ХХІ з'їзду КПРС І.П.Мазунов відмітив, що братні зв'язки, які еднають обидва колективи, – це "...яскраве свідчення братерської дружби народів нашої країни, нерозривності наших уз, одне з численних завойвань, що підтверджують правильність і велику життєву силу ленінської національної політики нашої партії"³⁰. Про дружбу українських хліборобів з грузинськими колгоспниками розповідається в циклі вокальних творів відомого українського композитора К.Я.Ломінченя, їй присвячено картину "Єднання" видатного грузинського художника І.Тоїдзе і скульптуру С.Урушадзе, повнометражний художній фільм "Дружба".

За роки соціалістичного будівництва в нашій країні виникла нова історична спільність – радянський народ. У боротьбі за соціалізм, в боях за його захист, в спільній праці народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями. Це відносини дружби і співробітництва, які об'єднують всіх радянських людей. Дружба народів перетворилася в могутню силу, яка допомагає розв'язувати складні проблеми комуністичного будівництва.

Всеірне зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу залишається і надалі важливим завданням. ЦК КПРС вимагає від партійних організацій і трудових колективів "...робити все необхідне для того, щоб зв'язки між народами нашої країни ставали тіснішими і глибшими, щоб ще міцніше була їх інтернаціональна соціалістична єдність"³¹. Виконання цього завдання нерозривно пов'язане з дальшим розгортанням міжреспубліканського соціалістичного змагання, встановленням все нових і нових контактів між трудовими колективами республік Союзу РСР.

Т. О. К о м а р е н к о

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ЯК ФАКТОР БРАТЕРСЬКОГО ЄДНАННЯ
РОСІЙСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ. 1971–1975 РОКИ

(На матеріалах Москви, Києва, Московської і Київської областей)

Серед найважливіших факторів, що сприяють зближенню націй і народностей в умовах розвинутого соціалізму, є соціалістичне змагання. Змагання на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва було і залишається випробуванням методом будівництва соціалізму і комунізму, могутньою силою розвитку творчої ініціативи мас, інтернаціонального згуртування трудящих. Підкреслюючи інтернаціоналістську сутність соціалістичного змагання

³⁰ ХХІV з'їзду КПРС. Стенографічний звіт, т.І. К., 1972, с.381.

³¹ КПСС в резолюціях..., т.ІІ. М., 1978, с.58–59.

ня, В.І.Ленін відзначав, що саме "...інтереси праці вимагають найповнішого довір'я, найтіснішого союзу між трудящими різних країн, різних націй"¹.

Суть і принципи соціалістичного змагання були розкриті В.І.Леніним вже в перші роки Радянської влади. В своїх працях "Як організувати змагання?", у первісному варіанті статті "Чергові завдання Радянської влади", " Великий почин", "Від зруйнування вікового укладу до творення нового" та інших В.І.Ленін розкрив вплив змагання на розвиток творчої ініціативи мас, формування соціалістичного колективізму, перетворення суспільних відносин, згуртування трудящих усіх національностей в ім'я досягнення спільної мети - побудови комунізму².

Поряд з ленінською теоретичною спадщиною методологічною основою вивчення проблеми соціалістичного змагання є рішення з'їздів партії і постанови ЦК КПРС і Радянського уряду, праці видатних діячів партії і держави³.

Комуністична партія приділяла і приділяє велику увагу організації соціалістичного змагання. Вона розробляла і розробляє магістральні шляхи розвитку змагання відповідно до вимог соціалістичного і комуністичного будівництва. В рішеннях з'їздів, партійних документах, постановах Ради Міністрів СРСР і ВЦПС глибоко проаналізовані і обгрунтовані принципи партійного керівництва, вироблені дійові заходи для забезпечення всемірного розвитку соціалістичного змагання.

Партія поставила перед ВЦПС, Академією наук СРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати завдання вжити заходів до поліпшення практики узагальнення конкретного досвіду і глибокої теоретичної розробки питань дальшого розвитку соціалістичного змагання, руху за комуністичне ставлення до праці⁴. Розробка актуальних проблем будівництва комуністичного суспільства, в тому числі соціалістичного змагання, є складовою частиною найважливіших напрямів розвитку досліджень в галузі суспільних наук, визначених XXV з'їздом партії⁵.

Проблематика соціалістичного змагання - одна з традиційних в історичній літературі.

Але велика кількість літератури, а тільки за 1970-1974 роки опубліковано майже 350 книг і статей дослідницького характеру, ще не означає глибокого і повного дослідження проблеми⁶.

Так, деякі дослідники відмічають недостатню вивченість проблеми впливу соціалістичного змагання на зміцнення інтернаціональних зв'язків та братерського єднання між трудящими союзних республік⁷.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.40, с.40.

² Ленін В.І. Повне збір. творів, т.35, с.189-193; т.36, с.141-145; т.36, с.179-182; т.39, с.1-27; т.40, с.297-299.

³ Брежнев Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті. Т.І-6. М., 1971-1978; Брежнев Л.І. Вопросы управления экономикой развитого социалистического общества. Речи, доклады, выступления. М., 1976; Брежнев Л.И. О коммунистическом воспитании трудящихся. Речи и статьи. Изд. 2-е, доп. М., 1975; Косыгин А.Н. Избранные речи и статьи. М., 1975; Суслов М.А. Избранное. Речи и статьи. М., 1972; Суслов М.А. Марксизм-ленинизм - интернациональное учение рабочего класса. М., 1973.

⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т.10. М., 1972, с.496.

⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с.240.

⁶ Лебедева Н.Б. Новейшая историография социалистического соревнования. - Вопросы истории, 1976, № 2, с.36.

⁷ Варихин Г.А., Смирнов Ю.П. Рабочий класс автономных республик РСФСР в советской историографии. - Актуальные проблемы истории рабочего класса

До теперішнього часу ще немає спеціальних досліджень, які розкривають проблему співробітництва російського і українського народів в умовах розвинутого соціалізму, відсутні узагальнюючі праці, в яких всебічно досліджувався б міжнародний характер соціалістичного змагання та його вплив на зміцнення дружби народів СРСР.

Проте практика комуністичного будівництва свідчить, що з побудовою розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР почався новий етап у розвитку націй і національних відносин, який характеризується дальшим зближенням і всебічним розквітом усіх соціалістичних націй і народностей країни, розвитком і консолідацією всього радянського народу.

Економічну основу інтернаціональної єдності радянського народу обумовлюють соціалістичні виробничі відносини, які поступово і неухильно розвиваються і вдосконалюються, єдиний народногосподарський комплекс країни, що склався в процесі побудови розвинутого соціалістичного суспільства.

Зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу, розквіт і зближення соціалістичних націй і народностей, їх тісне співробітництво та взаємодопомога - найважливіші показники рівня розвитку національних відносин, їх відповідності етапові зрілого соціалізму. Комуністична партія приділяє велику увагу поглибленню соціалістичного розподілу праці, спеціалізації республіканського народного господарства, що сприяє більш різнобічним і тісним економічним зв'язкам. "Загальносоюзне господарювання і планування дали можливість раціонально підходити до розміщення продуктивних сил, забезпечили свободу економічного маневру, дали змогу поглибити кооперацію і спеціалізацію, при якій загальна вигода набагато перевищує просту арифметичну суму доданків-зусиль кожної республіки, району та області"⁸, - вказує Л.І.Брежнев.

Тісні економічні взаємозв'язки сприяють поглибленню міжреспубліканського соціалістичного змагання, яке є невичерпним джерелом всього нового, прогресивного, важливим засобом масового повторення передового досвіду, цінних починань, впливовою силою інтернаціоналізації всього суспільного життя країни. Переконалим свідченням цього є змагання між трудящими Москви і Московської області та Києва і Київської області.

В статті робиться спроба на прикладі колективів і новаторів виробництва Москви і Києва, Московської і Київської областей показати дальший розвиток існуючих та нових форм міжреспубліканського змагання, обміну передовим досвідом в роки дев'ятої п'ятирічки, в ході якого відбувалося взаємобогачення націй, зміцнювалася братерська єдність російського і українського народів. Співдружність міст-героїв та згаданих областей має давні традиції. Вона обумовлена спільністю економічного розвитку країни, наявністю однотипних галузей промисловості і міцними теорчими зв'язками, які постійно вдоско-

автономних республік РСФСР. Сборник статей, вып. I. Чебоксары, 1978, с.20; Ворожейкин И.Е., Сенявский С.Л. Рабочий класс - ведущая сила советского общества. (Вопросы методологии и историографии). М., 1977, с.260; Зайцева Е.А. Советский народ - новая историческая общность (историография проблемы). - Единство и сотрудничество народов СССР. Тезисы докладов и сообщений научной конференции. Кишинев, 1975, с.255; Комаренко Н.В. Освещение проблемы советский народ - новая историческая общность людей в советской научной литературе. - В кн.: Братское единство народов СССР. Кишинев, 1976, с.314; Панибудьласка В.Ф. Укрепление дружбы и интернационального единства народов СССР в условиях развитого социализма. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. К., 1976, с.16; Трофимов В.А. Межколлективное социалистическое соревнование и его экономическое значение. - В кн.: Соревнование и его роль в условиях развитого социализма. М., 1977, с.121 та ін.

⁸ Брежнев Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.4.К., 1974, с.55.

налюються. Враховуючи досвід соціалістичного змагання між трудящими Можайського, Ногінського, Раменського районів Московської області і Переяслав-Хмельницького, Білоцерківського і Києво-Святошинського районів Київської області, були розроблені договори про змагання міст і областей. В лютому 1956 р. на зборах партійного активу Москви і Московської області, Києва і Київської області було прийнято рішення про розгортання соціалістичного змагання між двома областями⁹.

Всебічний розвиток соціалістичного змагання і вдосконалення його організації партія розглядала як найважливішу умову перетворення в життя визначеної XXIV з'їздом КПРС програми економічного і соціально-політичного розвитку країни. Головне завдання дев'ятої п'ятирічки полягало в забезпеченні значного піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці¹⁰.

XXIV з'їзд КПРС вказав на необхідність ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за виконання і перевиконання завдань дев'ятої п'ятирічки, наголосив при цьому на величезному економічному, соціальному, політичному і виховному значенні змагання. "Предметом постійної уваги партійних, профспілкових, комсомольських організацій, - говорить в рішенні з'їзду, - повинен бути розвиток соціалістичного змагання трудящих як дійового методу економічного будівництва, зміцнення соціалістичних відносин між людьми"¹¹.

Надаючи великого значення розвитку соціалістичного змагання, його інтернаціональних форм, ЦК КПРС прийняв постанову "Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання" (1971), якою визначив завдання партійних, радянських, господарських органів у справі організації соціалістичного змагання і накреслив шляхи його дальшого розвитку в дев'ятій п'ятирічці. В постанові відзначався широкий розмах змагання між республіками, країнами, областями і підкреслювалась необхідність всебічно розгортати договірні засади в соціалістичному змаганні між робітниками, бригадами, колективами суміжних і споріднених підприємств¹².

В умовах розвинутого соціалізму не тільки поглиблюються і поширюються традиційні зв'язки трудових колективів підприємств, районів, міст і областей братніх республік, а й встановлюються нові. Якщо у 1973 р. нараховувалось понад тисяча підприємств, 30 міст і 50 районів, які змагалися з колективами братніх республік¹³, то нині всі 25 областей України, а також 33 міста, 250 міських і сільських районів, 3492 промислових підприємства, 819 колгоспів і радгоспів уклали договори на соціалістичне змагання з областями, містами, районами, підприємствами, колгоспами і радгоспами Російської Федерації, Молдавії, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Литви та інших союзних республік¹⁴.

⁹ Конотоп В.І., Цибулько В.М. Змагаються побратими. М.-К., 1979, с.44.

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, с.222.

¹¹ Там же, с.230.

¹² КПСС в резолюціях..., т.10, с.494.

¹³ Горювський Ф. Розквіт і зближення націй у період комуністичного будівництва в СРСР. К., 1973, с.49.

¹⁴ Шербицький В.В. Великая сила братского единения. - Коммунист, 1979, № 1, с.34-35.

Соціалістичне змагання колективів суміжних і споріднених підприємств (об'єднань) організується на основі прийняття соціалістичних зобов'язань, укладання договорів, на основі умов, розроблених господарськими і громадськими організаціями.

Соціалістичні зобов'язання колективів підприємств включають показники не тільки виконання виробничих завдань, а й передбачають обмін досвідом роботи, що здійснюється на основі двостороннього договору.

Так, двосторонній договір про соціалістичне змагання між колективами заводу "Арсенал" імені В.І.Леніна і Красногорського механічного заводу на 1973 р. передбачав дострокове виконання річного плану випуску продукції при високих темпах зростання продуктивності праці, підвищення якості і технічного рівня виробів, впровадження і освоєння нових, найпрогресивніших технологічних процесів, форм і методів управління виробництвом; широкий обмін технічними і організаційними досягненнями; впровадження передових методів роботи; поліпшення умов праці і відпочинку трудящих¹⁵.

Договори вже давно стали основою змагання споріднених районів, міст, областей братніх республік. У 1974 р. договори на змагання уклали понад 100 промислових підприємств, будівельних і транспортних організацій Москви і Києва, Московської і Київської областей¹⁶.

Зростання ефективності соціалістичного змагання обумовлюється дальшим поліпшенням його організації, наданням йому гласності. У доведенні до кожного трудівника інформації про хід змагання з часу розробки умов і прийняття зобов'язань до підведення підсумків - сутність гласності. Одним із засобів досягнення цього є преса, що керується ленінськими настановами про роль друкованих органів у вирішенні завдань комуністичного будівництва.

Почесне завдання виконують центральні і республіканські газети в питанні інтернаціонального виховання мас, пропаганді ленінських ідей дружби народів, національної політики КПРС, інтернаціональних форм економічного співробітництва і соціалістичного змагання в країні. Вони постійно інформують про мету і умови, хід і підсумки Всесоюзного змагання. Про міжреспубліканське змагання і обмін передовим виробничим і науково-технічним досвідом москвичів і киян розповідають також сторінки обласних газет "Ленинское знамя" і "Київська правда", друковані органи підприємств¹⁷.

Беликий інтерес викликають обмінні полоси і нові рубрики, народжені змаганням: "У наших російських друзів", "Руку дружби, товариші!", "Плечо друга" та ін. На сторінках газет виступають партійні, радянські працівники, господарські керівники, спеціалісти, передовики і новатори виробництва.

Дієвість соціалістичного змагання набагато залежить від такого елемента його організації, як підведення підсумків змагання. Значення цієї роботи дуже важливе тому, що навіть найменша необ'єктивність може звести нанівець

¹⁵ Арсеналець, 1974, 27 травня.

¹⁶ Поточний архів Української республіканської ради профспілок. Список підприємств Києва і Київської області, які уклали договори на соціалістичне змагання з підприємствами Москви, Московської області. 1974 р. (Далі - Поточний архів Укрпрофради...).

¹⁷ "Двигатель" - орган дирекції, парткому, завкому, комітету ВЛКСМ московського ордена Леніна, ордена Жовтневої революції і ордена Трудового Червоного Прапора верстатобудівного заводу "Красный пролетарий" імені О.І.Сфремова; "Наша правда" - орган дирекції парткому, завкому, комітету ВЛКСМ подольського ордена Леніна і ордена Трудового Червоного Прапора механічного заводу імені М.І.Калініна; "Машинобудівник" - орган дирекції, парткому, комітету профспілки, комітету комсомолу Київського науково-виробничого об'єднання "Більшовик" та ін.

стимулюючу роль змагання. Як правило, у договорі на змагання чітко визначаються умови підведення підсумків змагання, критерії визначення переможця¹⁸.

Найбільш поширеною формою підведення підсумків змагання є метод порівняння підсумків за квартал, півріччя або рік з підсумками виконання соціалістичних зобов'язань за цей період минулого року¹⁹.

В договорах не тільки реалізується і матеріалізується ідея трудового суперництва, а й втілюється найважливіший принцип змагання - товариська взаємодопомога. Ця форма соціалістичного змагання особливо поширилася в ході підготовки до святкування 50-річчя утворення СРСР. На початку 1972 р. в бригаду облітальниць Героя Соціалістичної Праці С.І.Дев'ятової київського заводу "Укркабель" надійшов лист від бригади облітальниць Н.У.Полякової з подольського кабельного заводу імені К.Готвальда. Робітники Підмосков'я писали про своє бажання викликати уславлену бригаду на змагання, повідомляли про свої соціалістичні зобов'язання: завершити п'ятирічний план за три з половиною роки, здавати продукцію з першого пред'явлення та ін. Киянки прийняли виклик, взяли високі зустрічні зобов'язання. Так було покладено початок змаганням, яке охопило колективи цих споріднених підприємств²⁰. У ході змагання облітальниці "Укркабеля" перевиконували свої виробничі норми на 30% і випустили в 1972 р. близько 240 км дроту понад план. Друзі-суперники по змагання намагалися не відставати, прикладом їм служила бригадир Н.У.Полякова, яка виступила з ініціативою під девізом "Цінити кожен робочу хвилину"²¹.

Життя країни напередодні великого звіль - 50-річчя утворення Союзу РСР - особливо було багате прикладами тісного співробітництва братніх республік, згуртованих під ленинським прапором соціалістичного інтернаціоналізму. Величезне патріотичне піднесення яскраво демонструвало морально-політичну єдність, монолітну згуртованість навколо Комуністичної партії, непорушну дружбу і братерське співробітництво всіх радянських людей.

Центральний Комітет КПРС закликав робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенцію ознаменувати піввіковий звіль Радянського Союзу новими досягненнями в здійсненні рішень ХІV з'їзду партії, зміцненні могутності нашої багатонаціональної соціалістичної Вітчизни в розвитку економіки, культурному будівництві, підвищенні народного добробуту. Цей заклик знайшов гарячий відгук у всіх трудящих, збудив у масах нову енергію, ще вище підніс активність мільйонів учасників змагання за дострокове виконання завдань другого року п'ятирічки. Тільки у Московській області 200 тис. передовиків виробництва вирішили виконати п'ятирічне завдання на рік раніше²².

Включившись у змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР трудящі всієї країни демонстрували приклади самовідданої праці, намагалися кожний робочий день зробити днем ударної праці.

Численні і різноманітні суспільно-політичні і трудові почини народжувалися в обстановці всенародного творчого піднесення. На багатьох підприємствах Москви, Ленінграда, Києва народилися нові патріотичні починання, спрямовані на дострокове виконання п'ятирічного плану. Як і завжди в авангарді

¹⁸ Арсеналець, 1974, 27 травня.

¹⁹ Ленинское знамя, 1976, 11 январа.

²⁰ Ленинское знамя, 1972, 8 июля.

²¹ Київська правда, 1972, 17 жовтня.

²² Ленинское знамя, 1972, 3 июня.

змагання, ініціаторами цінних починів були комуністи. Серед них Герої Соціалістичної Праці: токар заводу "Красный пролетарий" А.Я.Рибаков, сталевар заводу "Серп и молот" В.В.Клюев, ткачиха фабрики імені Фрунзе М.С.Іванникова, ткачиха комбінату "Красная Роза" В.І.Бобкова, бригадир будівельників тресту Зеленоградстрой М.А.Злобін та багато ін.

З цінною ініціативою – виконати свої п'ятирічні плани за 4–4,5 роки виступили кияни Герої Соціалістичної Праці: бригадир слюсарів заводу "Ленінська кузня" М.Р.Молодченко, стернярка заводу "Більшовик" Н.І.Марченко, швачка фабрики імені Смирнова-Ласточкина Т.В.Биченок, бригадир штукатурів тресту "Київміськбуд-4" Г.М.Сіра та ін.

Широкого розповсюдження серед виробничих колективів Києва і області набула патріотична ініціатива передових робітників, комуністів заводу "Арсенал" Героїв Соціалістичної Праці А.Я.Донченка і В.П.Філіпова, які розпочали змагання за виконання п'ятиденних завдань за чотири дні на основі особистих комплексних планів підвищення продуктивності праці²³. Почин арсенальців підтримало понад 90 тис. робітників Києва і Київської області²⁴.

Масове трудове піднесення в колективах промислових підприємств, викликане підготовкою до славетного півстолітнього ювілею нашої багатонаціональної держави, перетворилося в могутню рушійну силу, спрямовану на успішне виконання планів дев'ятої п'ятирічки, зміцнення братерського співробітництва народів нашої країни.

У доповіді на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР 21 грудня 1972 р.Л.І.Брежнев підкреслював, що в ході змагання за гідну зустріч 50-річчя СРСР народилися чудові почини, виникли нові форми трудового змагання. Все це – "...справжнє джерело народної ініціативи, невичерпне джерело життєвої сили нашого суспільства"²⁵.

В умовах будівництва комуністичного суспільства все більше поглиблюється інтернаціональний характер соціалістичного змагання, зміцнюється дружба, співробітництво і товариська взаємодопомога всіх націй і народностей нашої країни.

Міцна дружба, плідотворне змагання і співробітництво зв'язують прославлені заводи країни – київський завод "Арсенал" з підмосковним Красногорським механічним та Загорським оптико-механічним заводами. В роки дев'ятої п'ятирічки перед колективами стояли складні і відповідальні завдання технічного переозброєння приладобудівної галузі; зростання темпів обсягу і питомої ваги науково-дослідної роботи, освоєння нових матеріалів, прогресивної техніки, спеціального технологічного устаткування.

Спираючись на свої великі науково-технічні та виробничі можливості, колективи трьох підприємств, що змагалися, уклали спільний договір про соціалістичне змагання на 1971–1975 роки. Договором передбачалося, зокрема, досягнення кращих результатів у збільшенні випуску продукції, покращенні її якості, зниженні затрат на виробництво. При визначенні переможця змагання, вирішено було виходити з підвищених вимог до випуску валової продукції, її реалізації, якості виробів, враховувати кількість виготовлених експеримен-

²³ Арсеналець, 1971, 12 серпня.

²⁴ Поточний архів Київської обласної ради профспілок. Рапорт про трудові здобутки трудящих Київської області на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. (Далі – Поточний архів Київської облпрофради).

²⁵ Брежнев Л.І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1973, с.44.

тальних зразків, результати серійного освоєння нових видів виробів і т.д. Згідно з договором враховувалися впровадження кожним підприємством нових технологічних процесів, організація умов праці і відпочинку трудящих. Відзначаючи комплексні вимоги, відповідно до яких мав визначатися переможець змагання, слід зауважити, що договір передбачав також різноманітні заходи по вдосконаленню форм і методів обміну науково-технічними і виробничими досягненнями кожного з підприємств, що змагаються²⁶. Головні зусилля учасників змагання спрямовувалися на боротьбу за спільне підвищення ефективності виробництва, розширення асортименту і поліпшення якості продукції.

Партійні, профспілкові і комсомольські організації та адміністрація підприємств, що змагалися, вмiло вирішувати питання прискорення науково-технічного прогресу, добивалися покращення ефективності виробництва на кожному робочому місці, велику увагу приділяли руху новаторів і раціоналізаторів, обміну передовим досвідом, прогресивними формами праці.

В ході змагання народжувалося чимало цінних трудових починів. У 1972 р. Герой Соціалістичної Праці токарь Г.Я.Шарик, наладчик М.Г.Павленко і слюсар-складальник В.П.Філіпов звернулися з закликом до учасників змагання вдосконалювати професійну майстерність, випускати продукцію тільки відмінної якості²⁷.

У 1971-1972 роках на підприємствах красногорців і загорців побували 20 делегацій спеціалістів київського заводу "Арсенал". У свою чергу арсенальці прийняли таку ж кількість делегацій споріднених колективів. Основна мета таких поїздок - обмін досвідом, виявлення невикористаних резервів, підбиття підсумків змагання. Всі новинки, з якими знайомились спеціалісти в процесі обміну досвідом, ретельно аналізувалися, фіксувалися, творчо перероблялися на кожному підприємстві. У 1972 р. на київському заводі "Арсенал" було впроваджено 16 прогресивних технологічних процесів, запозичених у друзів по змаганню, що дало економічний ефект 60 тис. крб.²⁸ Арсенальці використали передовий досвід красногорців у виготовленні склотекстолитових плит алмазного інструменту, їхню технологію термообробки граверних різців, виготовлення твердосплавних клейм, організацію потокової обробки лінз до фотоапаратів "Київ-10" та ін. Врахували кияни і досвід загорців по просвітленню оптичних деталей, виготовленню фільтрів гранульованої бронзи для вентиляції форм під тиском, використали креслення апаратури для перевірки правильності монтажу. В свою чергу Красногорський і Загорський заводи перейняли у арсенальців досвід впровадження системи управління гальванічними процесами "Гальванік", механічну обробку оптичних деталей інструментами з синтетичних алмазів та ін.²⁹ Всього за запитами заводів, що змагаються, арсенальцями було відправлено 120 найменувань технічної документації з економічним ефектом 70 тис. крб.³⁰

В знаменний рік п'ятдесятиріччя утворення СРСР, підбиваючи підсумки соціалістичного змагання трудових колективів, представники робітничого класу трьох заводів у зверненні до трудящих своїх підприємств писали: "Зустрічались один з одним, ми намагаємось знайти і визначити шляхи збільшення

²⁶ Поточний архів Київської облпрофради, 1973 р.

²⁷ Арсеналець, 1972, 15 липня.

²⁸ Поточний архів Київської облпрофради, 1973 р.

²⁹ Там же.

³⁰ Поточний архів Київської облпрофради, 1972 р.

випуску продукції, поліпшення її якості і зниження собівартості. Мета нашого змагання не тільки добитися першості для себе і свого колективу, але і допомогти тим, з ким змагаєшся, обмінятися досвідом, подати товариську допомогу і таким чином досягти загального успіху"³¹.

Стало вже доброю традицією підприємств, що змагаються, напередодні дня народження В.І.Леніна провадити в Загорську щорічні зльоти ударників комуністичної праці заводів.

Тісні контакти і обмін досвідом роботи, здійснювані на основі взаємного договору, забезпечили можливість в більш широких масштабах впроваджувати технічні, організаційні досягнення, передові методи роботи"³².

З метою покращення обміну досвідом, ефективності впровадження науково-технічних досягнень в договорі про соціалістичне змагання 1974 р. з'явилася нова стаття, в якій зазначалося: "кожний квартал підприємства, що змагається, повинні обмінюватися інформацією про техніко-економічні показники, нові вдосконалення виробів, про результати прогресивної технології, механізації і автоматизації виробничих процесів, вдосконалення організації і управління виробництвом"³³.

На початку 1975 р. красногорці відправили на споріднені підприємства 200 найменувань технічної документації, в свою чергу отримали 150 найменувань такої ж документації з цих підприємств. Завдяки допомозі на Красногорському заводі було впроваджено 86 пропозицій з умовним економічним ефектом 580 821 крб.³⁴ Практика обміну досвідом сприяє прискоренню уніфікації та стандартизації деталей, вузлів, технологічних процесів.

Співробітництво і дружба з провідними московськими приладобудівними підприємствами викликали приплив творчих сил, сприяли успішному завершенню п'ятирічки. Колектив заводу "Арсенал" добився великих успіхів: за роки дев'ятої п'ятирічки збільшилися обсяг валового виробництва на підприємстві, реалізація продукції, впроваджено 8480 раціоналізаторських пропозицій, що дало економічний ефект майже 4,5 млн. крб.³⁵

Плідно розвивається творче співробітництво російських і українських приладобудівників. Про це переконливо свідчать підсумки роботи Київського виробничого об'єднання "Точелектроприлад" за роки дев'ятої п'ятирічки. На підприємстві у 2,2 раза зріс обсяг виробництва, в 2 рази - продуктивність праці, випущено продукції на 3362 тис. крб. В умовах реконструкції діючих цехів і дільниць розроблено 66 нових приладів, впроваджено у виробництво 64³⁶. Це результат повсякденної організаторської роботи парторганізації цехів і відділів, творчого пошуку і натхненної праці всього колективу об'єднання. За п'ятирічку колектив заводу 16 разів виходив переможцем у Всесоюзному змаганні. Понад 1400 передовиків виробництва достроково завершили особисті п'ятирічки, з них 250 - нагороджено загальносоюзним знаком "Ударник дев'ятої п'ятирічки"³⁷. На заводі розроблено і впроваджено систему

31 Арсеналець, 1972, 3 квітня.

32 Арсеналець, 1974, 2 травня.

33 Там же.

34 Советский патриот, 1975, 25 марта.

35 Арсеналець, 1977, 9 липня.

36 Приладобудівник, 1975, 27 листопада.

37 Там же, 27 листопада.

управління якості продукції, 97,5% продукції здавалося з першого пред'явлення. Державний Знак якості присвоєно 26 виробам³⁸.

Високі результати в об'єднанні "Точелектроприлад" стали можливими завдяки ефективному використанню досягнень науково-технічного прогресу. Київські приладобудівники підтримували та розвивали творчі зв'язки більш як з сорока провідними інститутами і дослідними організаціями країни, спільно розробляли і впроваджували заходи, спрямовані на підвищення технічного рівня виробництва. Творча співдружність зв'язує "Точелектроприлад" з сотнями виробничих колективів країни, серед яких підприємства Підмосков'я, Омська та інших регіонів і міст країни.

Соціалістичне змагання клинського і київського комбінатів хімічного волокна перетворилося в міцну дружбу двох колективів, які змагаються понад двадцять років³⁹.

За час трудової співдружності партійні, профспілкові і комсомольські організації нагромадили великий досвід соціалістичного змагання. Щорічно укладаються договори про соціалістичне змагання як між комбінатами в цілому, так і між окремими робітниками, бригадами, відділами, виробництвами. Так, у 1973 р. договори про змагання із спорідненими колективами клинського комбінату хімічного волокна уклали працівники відділу головного енергетика, колективи капронового та віскозного виробництва № 1⁴⁰.

Борючись за виконання планів розвитку хімічної промисловості в роки дев'ятої п'ятирічки, трудові колективи, що змагалися, прагнули повніше використовувати кращий досвід учасників змагання та внутрішні резерви своїх підприємств. Так, у 1972 р. кияни впровадили у виробництво запозичені у клинчан такі технічні новинки: удосконалений штапельний агрегат, засоби модернізації прядильних машин на капроновому виробництві під пневмонавантаження. По методу клинчан було змінено конструкцію і монтаж решіток кварцевих фільтрів на другому віскозному виробництві, багатоточечний регулятор температури "Амур" переведено на подвозне число точок регулювання та здійснено багато інших заходів.

В свою чергу на клинському комбінаті запозичили досвід киян по виготовленню деталей з вініпласту, механічної промивки веретен, фільтрації та збезвітривання віскози, а також технічну документацію на ряд установок і пристроїв⁴¹.

Особливу увагу колективи підмосковного і київського комбінатів приділяли зростанню продуктивності праці на кожному робочому місці, обміну передовим виробничим досвідом. Надбання колективу запозичувалося друзями по змаганням. Так, впровадження на київському комбінаті у 1973 р. манжетів-вкладшів на прядильних машинах дозволило підвищити продуктивність праці прядильників на 30%. Кияни поділилися досвідом своєї роботи з клинськими друзями, передали їм креслення та опис нового пристосування⁴².

На клинському комбінаті хімволокна в практику обміну передовим досвідом в роки дев'ятої п'ятирічки увійшли огляди-конкурси за участь новаторів

38 Приладобудівник, 1975, 27 листопада.

39 Поточний архів Укрпрофради, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 8502, арк.4.

40 Поточний архів Київської облпрофради. Довідка про розвиток змагання між спорідненими підприємствами: київським і клинським комбінатами хімічного волокна, 1974 р.

41 Там же.

42 Там же.

та винахідників із споріднених виробництв, а також обмін творчими бригадами, спеціалістами з метою обміну науково-технічними досягненнями. Протягом 1974-1975 років організовано 25 виїздів на споріднені виробництва, в яких взяв участь 41 спеціаліст клинського комбінату⁴³. Найбільш результативними були виїзди на підприємства хімволокна Києва, Черкас, Могильова, Лаугави. За цей період на клинському комбінаті здійснено понад 150 заходів, спрямованих на забезпечення впровадження у виробництво передового досвіду, що дало економічний ефект 350,5 тис. крб. З них тільки за рахунок досвіду, запозиченого на споріднених виробництвах, здійснено 97 заходів з економічним ефектом 164 тис. крб.⁴⁴

Багаторічне співробітництво зв'язує московських і київських будівельників - ініціаторів багатьох прогресивних починів. У договорах про соціалістичне змагання між колективами Головмосбуду і Головкивобуду традиційним є пункт: "продовжувати широкий обмін досвідом по впровадженню нової техніки і передової технології виробництва, впровадженню заходів по науковій організації праці, вишукуванню резервів підвищення ефективності використання будівельної техніки"⁴⁵.

В ході змагання між будівельними колективами в практику увійшли нові починання, що сприяли впровадженню в цій галузі виробництва кращих науково-технічних досягнень. Особливо тісні трудові контакти, обмін передовим досвідом встановилися між домобудівельними комбінатами № 1 м.Москви і м.Києва.

Київський домобудівельний комбінат № 1 - найбільше будівельне підприємство на Україні. Вперше в республіці ним були споруджені дев'ятиповерхові будинки, шістнадцяти- і сімнадцятиповерхові споруди з вібропротатних панелей. Широке поширення знайшов патріотичний почин Героя Соціалістичної Праці бригадира монтажників Г.Донця і колективів опоряджувальних бригад, очолюваних П.Пуріковим, І.Кирилюком, Л.Ришинським, С.Лющенком, які виступили ініціаторами швидкісного будівництва багатоповерхових будинків. Застосування передових методів праці дало змогу спорудити за 60 календарних днів дев'ятиповерховий будинок на 144 квартири, що майже в чотири рази перевищувало передбачені норми. При цьому було зекономлено 33 тис. крб.⁴⁶

Швидкісний метод киян став надбанням робітників московського ДБК-1, а також представників багатьох колективів будівельників країни. Ознайомитись з прогресивним методом бригади Г.І.Донця приїздили до Києва спеціалісти з 37 міст України⁴⁷. З метою поліпшення обміну досвідом на базі бригади Г.І.Донця створено постійно діючу Республіканську школу передових методів у будівництві.

Широко практикувалися між колективами будівельників Москви і Києва зустрічі творчих бригад, огляди-конкурси професійної майстерності. У відрядження на споріднені підприємства виїжджали також новатори та передовики виробництва. Тісний зв'язок, глибоке вивчення досвіду друзів по змаганням сприяли впровадженню технічних новинок.

⁴³ Заводская правда, 1975, 31 января; 2 июля.

⁴⁴ Поточний архів Укрпрофради, ф.Р-2605, оп.8, спр.8502, арк.41.

⁴⁵ Знамя строителя, 1975, 20 февраля.

⁴⁶ Поточний архів Київської облпрофради. Рапорт ДБК-1 за 1972 р.

⁴⁷ Поточний архів Київської облпрофради. Рапорт про трудові здобутки колективу ордену Трудового Червоного Прапора домобудівельного комбінату № 1 Головкивміськбуду на честь 50-річчя утворення Союзу РСР.

У 1972 р. за прикладом московських будівельників на Київському ДБК-І були впроваджені об'ємні санітарно-технічні кабінки, що дало річний економічний ефект на суму 83,5 тис. крб., а впровадження у виробництво автоматичної лінії для зварювання армірованих виробів, також розробленої московськими будівельниками, забезпечило економічний ефект на суму 109 тис. крб.⁴⁸

Серед українських будівельників знайшов визнання метод бригадного підряду, запропонований у 1970 р. Героєм Соціалістичної Праці М.О.Злобіним - бригадиром комплексної бригади "Зеленоградстрой" Головноспромбуду. Тісні зв'язки зі злобинською бригадою встановили київські монтажники ДБК-І, очолювані заслуженим будівельником УРСР В.С.Артеменком. У лютому 1972 р. В.С.Артеменко разом з членами своєї бригади вивчав на місці метод роботи М.О.Злобіна, ділився з ними досвідом своєї бригади і своїми досягненнями. Впровадження методу бригадного підряду дозволило бригаді В.С.Артеменка одержати в 1972 р. економію тільки по трьох будинкам, спорudzеним за цим методом, на суму 5,5 тис. крб., підвищити продуктивність праці на 15,5%, а норм виробітку на 167%. На початку 1973 р. на ДБК-І за методом бригадного підряду працювало 6 бригад.⁴⁹

Творчо використовуючи досвід швидкісного домобудування киян, розгортаючи і поглиблюючи основні принципи методу бригадного госпрозрахунку московський ДБК-І добився значного скорочення строків монтажу 9-ти поверхового будинку, за 32 робочих дня, тобто в два з половиною рази швидше, ніж передбачено нормами.

В жовтні 1974 р. Держбуд СРСР, Головпромбуд і ВДНГ СРСР провели Всесоюзний семінар по обміну досвідом впровадження нової форми господарського розрахунку - бригадного підряду в будівництві. Впровадження нового методу організації праці вимагало дальшого вдосконалення структури будівельних організацій, нових пошуків резервів виробництва і розширення обміну передовим методом праці.

В ході соціалістичного змагання московських і київських будівельників велика увага приділялася обміну досвідом з метою якнайшвидшого освоєння виробничих потужностей, механізації, впровадження нової техніки.

Характерною рисою соціалістичного змагання в умовах науково-технічної революції є те, що в ньому бере участь дедалі більше раціоналізаторів і винахідників.

В мобілізації борців за технічний прогрес важливу роль відіграли постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР щодо дальшого розвитку винахідницької справи в країні, поліпшення використання в народному господарстві відкриттів, винаходів і раціоналізаторських пропозицій та підвищення їх ролі в прискоренні науково-технічного прогресу (1973) та Ради Міністрів СРСР щодо затвердження положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції (1973)⁵⁰.

Щедро діляться виробничим досвідом винахідники та раціоналізатори братніх республік. Дійові творчі зв'язки встановлені між московськими і київськими винахідниками і раціоналізаторами. Вони розповідають про свій дос-

⁴⁸ Поточний архів Київської облпрофради, 1974 р.

⁴⁹ Поточний архів Київської облпрофради. Довідка про соціалістичне змагання Київської і Московської областей за 1973 р.

⁵⁰ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов, т.9. Февраль 1972 г. - сентябрь 1973 г. М., 1974, с. 578-585.

від на сторінках преси, відвідують підприємства. Так, в 1974 р. творча делегація в складі інженерів-конструкторів, технологів, робітників ряду підмосковних заводів – Коломенського заводу важкого верстатобудування, Малаховського експериментального заводу, Люберецького заводу сільськогосподарських машин – відвідала київські підприємства – завод імені Лепсе і "Точелектроприлад". Ставши до верстатів, гості продемонстрували 14 технічних нововведень, які одержали високу оцінку київських спеціалістів. В свою чергу москвичі ознайомилися з досягненнями заслуженого винахідника Української РСР М.Г.Маркова, заслуженого раціоналізатора України Б.В.Соколова та ін.⁵¹

Підсумки дев'ятої п'ятирічки не мають собі рівних у порівнянні з попередніми за масштабами технічного переозброєння, реконструкції і будівництва нових промислових підприємств на базі впровадження нової техніки. Протягом 1971-1975 рр. було створено 20 тис. зразків нових типів машин, обладнання, апаратів, приладів і засобів автоматизації⁵². За п'ять років освоєно випуск 16,5 тис. нових видів машин, устаткування, апаратів і приладів, що майже вдвічі більше, ніж у 1966-1970 роках⁵³.

Величезних масштабів у роки дев'ятої п'ятирічки досягла реконструкція і технічне переозброєння промислових підприємств Російської Федерації. Тільки в Московській області, яка є одним з великих індустріальних центрів країни, у 1971-1975 роках реконструйовано кожне третє підприємство⁵⁴. За цей же час тільки у Москві введено в дію понад 5 млн. кв. метрів виробничих потужностей, понад 1600 автоматизованих і механізованих потокових ліній, побудовано і стало до ладу 14 нових підприємств, комплексно механізовано і автоматизовано 12 підприємств, 650 цехів і дільниць⁵⁵.

В Українській РСР за роки дев'ятої п'ятирічки було зроблено якісно новий крок від механізації окремих виробничих дільниць до створення автоматичних систем і механізованих комплексів. За цей період комплексно механізовано більш як 100 підприємств, 6 тис. цехів, дільниць, виробництв; освоєно випуск майже 5 тис. нових виробів, тільки в галузі машинобудування виготовлено понад 4 тис. нових видів машин, обладнання, приладів, у галузі легкої і харчової промисловості побудовано і реконструйовано 482 підприємства⁵⁶.

Ці досягнення стали можливими в результаті реалізації комплексу науково-технічних заходів і тісного творчого співробітництва, взаємодопомоги в ході соціалістичного змагання, обміну передовим досвідом трудящих братніх республік нашої країни. В доповіді на урочистих зборах у м.Києві, присвячених 325-річчю возз'єднання України з Росією, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В.В.Щербицький підкреслив: "Ця чудова трудова співдружність цінна і дорога для нас, бо сприяє розвиткові і зміцненню принципів інтернаціоналізму в найглибшій основі нашого життя – у сфері праці"⁵⁷.

⁵¹ Приладобудівник, 1974, 8 грудня.

⁵² СССР в цифрах в 1976 году. М., 1977, с.84.

⁵³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 182.

⁵⁴ Ленинское знамя, 1976, 30 январа.

⁵⁵ Московская правда, 1975, 29 декабря.

⁵⁶ Щербицький В.В. Экономика – наша главная политика. – Правда, 1975, 23 сентября.

⁵⁷ Радянська Україна, 1979, 31 січня.

Міжреспубліканське соціалістичне змагання на сучасному етапі постійно збагачується новими інтернаціональними рисами, поглиблюється його інтернаціональний зміст. Яскравим прикладом цього є змагання між трудовими колективами Російської Федерації і Української РСР, містами і областями братніх республік.

В роки дев'ятої п'ятирічки продовжувала вдосконалюватися традиційна форма організації соціалістичного змагання трудових колективів Москви і Києва, Московської і Київської областей. Зростала кількість учасників змагання, розширилося змагання, як між колективами виробництв в цілому, так і окремими колективами виробничих підрозділів: цехів, дільниць, бригад, окремих виробництв.

Поліпшувалася організація соціалістичного змагання. Соціалістичні зобов'язання стали більш науково обгрунтованими, мали комплексний характер.

В ході змагання народилися цінні трудові починання трудових колективів і окремих новаторів виробництва.

В ході соціалістичного змагання між трудовими колективами Москви і Києва, Московської і Київської областей успішно втілюється в життя накреслене Комуністичною партією завдання, спрямоване на виявлення, поширення і впровадження передового досвіду. Обмін передовим виробничим і науково-технічним досвідом між трудящими братніх республік перетворився в справжнє творче співробітництво, взаємозбагачення братніх народів. Трудові колективи Москви і Києва в своїй багатій практиці виробили різноманітні форми і методи вивчення, поширення впровадження у виробництво передового досвіду. Міцне творче співробітництво встановилося між московськими і київськими конструкторами, винахідниками і раціоналізаторами. Поліпшилася практика науково-технічної інформації відносно технічних новинок між підприємствами, що змагаються. Постійним став обмін технічною документацією.

Нині соціалістичне змагання, що ґрунтується на тісному співробітництві братніх республік, - один з найістотніших факторів братерського єднання усіх народів нашої багатонаціональної країни.

II. В ІСТОРІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА НАРОДІВ НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ

Н. І. Ткач, С. П. Шаталіна

ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ І БІЛОРУСЬКОЇ РСР У 1926-1941 РОКАХ

Вся історія нашої країни - це героїчний літопис звершень радянського народу. Дружба, взаємодопомога і співробітництво всіх народів СРСР як видатне досягнення ленінської національної політики КПРС є важливим джерелом могутності Радянської держави. У доповіді про 50-річчя СРСР Генеральний секретар ЦК КПРС Л.І.Брежнєв говорив: "У нашій країні народилось і зміцніло велике братерство людей праці, об'єднаних, незалежно від їх національної приналежності, спільністю класових інтересів і цілей, склалися небувалі в історії відносини, які ми по праву називаємо ленінським дружбов народів"¹.

У процесі соціалістичного будівництва братерське співробітництво і взаємодопомога між усіма республіками в галузі економіки, культури і суспільно-політичного життя перетворились у закономірність, об'єктивну необхідність розвитку суспільства. Створення потужної економіки, забезпечення перемоги соціалістичних виробничих відносин розглядалися як єдиний, взаємозв'язаний комплекс, вирішувались загальними зусиллями. В.І.Ленін вказував, що соціалізм "...творює нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас всьогої національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності..."². Життєвість і реальність ленінського плану побудови соціалізму саме в тому і полягала, що він передбачав всебічний розвиток як загальносоюзної економіки, так і економіки кожної національної республіки, їх творче співробітництво і взаємодопомогу.

Вже в перші роки Радянської влади співробітництво між братніми народами відіграло важливу роль у зміцненні підвалин єдиної Радянської держави. У нелегкий для країни час іноземної інтервенції та громадянської війни радянські республіки протиставили внутрішній і зовнішній контрреволюції могутню силу - свій воєнно-політичний союз на чолі з РРФСР. Із утворенням радянських республік між ними встановилися тісні економічні зв'язки. У відбудовний період форми співробітництва між республіками набули найрізноманітнішого характеру. Важливим віхню у розвитку і зміцненні міжнародної співдружності було створення єдиної союзної держави - Союзу РСР, в рамках

¹ Брежнєв Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.4. К., 1974, с.48.

² Ленін В.І. Повне збір. творів, т.26, с.34.

якого радянські народи дістали реальну можливість підняти з руїн народне господарство і побудувати матеріально-технічну базу соціалізму.

Якнайшвидше вирівнювання рівня економічного розвитку союзних республік стало головним завданням партії і держави. Із зникненням при соціалізмі економічних, соціально-політичних та ідеологічних причин, що породжують антагонізм між націями і народностями, зникає і ґрунт для національного недовір'я, відчуженості, замкнутості. Створюються сприятливі умови для зближення націй, народжуються відносини нового типу - відносини дружби й співробітництва, що базуються на повному рівноправ'ї і довір'ї, відкривається широкий простір для всебічних і багатограних зв'язків, для інтернаціоналізації всього громадського життя. В.І.Ленін підкреслював, що пролетарський соціалізм є інтернаціональний соціалізм³, а "національне питання повинно бути поставлене історично і економічно"⁴.

В економічному і культурному розвитку СРСР особливе місце займає період, коли після відбудови народного господарства радянські люди здійснили індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, справжню культурну революцію, побудували соціалізм, який поклав край "старому світові, світові національного гноблення, національної грізні або національного відособлення..."⁵. Він дав повний простір для розвитку і зближення соціалістичних націй, зміцнення інтернаціональних зв'язків між народами СРСР, які набули характеру співробітництва, взаємодопомоги і спільної заінтересованості в результатах праці.

Керуючись ленінськими настановами і виходячи із завдань індустріалізації країни, створення матеріально-технічної бази соціалізму, Комуністична партія надавала великого значення економічному співробітництву республік, визначаючи новий етап в їх розвитку. Він чітко був викладений у рішеннях з'їздів та конференцій ВКП(б). Зокрема на XV з'їзді (грудень 1927 р.) наголошувалося на тому, що необхідно "...приділяти особливу увагу питанням піднесення економіки і культури відсталих національних окраїн і відсталих районів, виходячи з необхідності поступової ліквідації їх економічної та культурної відсталості, відповідно передбачаючи швидкий темп розвитку їх економіки і культури, виходячи з пов'язання нужд і потреб цих районів з нуждами і потребами Союзу"⁶. ХІІ партконференція (січень-лютий 1932р.) відзначила, що "швидке зростання соціалістичного господарства в період другої п'ятирічки в національних республіках і областях зумовлює зживання економічної і культурної відсталості національностей..."⁷. Третім п'ятирічним планом передбачалося даліше господарське і культурне піднесення національних республік та областей⁸. Це означало, що протягом реконструктивного періоду більш розвинуті в економічному відношенні республіки, якими були РРФСР і УРСР, могли подати найбільш дієву допомогу республікам, що знаходилися на нижчому рівні економічного розвитку. Це був курс партії на підтя-

³ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.17, с.177.

⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.24, с.369.

⁵ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.23, с.145.

⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т.4. К., 1980, с.42.

⁷ КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч.3. К., 1954, с.147..

⁸ Там же, с.337.

тування відсталих республік до рівня передових, курс на ліквідацію фактичної нерівності республік в економіці, науці, культурі.

Важливе значення у розв'язанні цього завдання мало довгострокове планування народногосподарського розвитку країни. В.І.Ленін неодноразово підкреслював об'єктивну необхідність при соціалізмі єдиного народногосподарського плану, вказуючи, що побудова соціалізму є "перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарський організм, який працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом..."⁹. На основі ленінських принципів наукового планування були розроблені перші п'ятирічні плани розвитку народного господарства Союзу РСР. Вони зумовили тісне співробітництво і взаємодопомогу всіх радянських республік, що вело до створення єдиної економічної спільності радянських народів, їх інтернаціонального згуртування. Раціональне районування промисловості, поглиблення спеціалізації та кооперування виробництва, що передбачалися загальносоюзними планами, повинні були в кінцевому підсумку привести до підвищення питомої ваги менш економічно розвинених союзних республік у промисловому виробництві країни, і, таким чином, до ліквідації їх фактичної економічної нерівності. При цьому загальнодержавними планами передбачалися більш високі темпи економічного розвитку національних республік, ніж країни в цілому. Прискорене піднесення економіки відсталих районів при одночасному розвитку найбільших індустріальних центрів було одним із основних напрямків економічної політики партії та держави і відповідало як загальносоюзним завданням перебудови всього народного господарства, так і інтересам кожної республіки. Це становило життєво необхідну умову для дальшого руху народів СРСР по шляху будівництва соціалізму, зміцнення дружби і братерства між ними, для створення єдиного народногосподарського комплексу країни.

В історії взаємовідносин радянських республік чільне місце посідає дружба і співробітництво трудящих України та Білорусії. Тільки на прикладі цих двох республік видно, який внесок у загальну справу розвитку економіки та культури вносить кожна республіка СРСР і що вона одержує для власного розвитку від двостороннього і багатостороннього співробітництва. Спільність корінних інтересів УРСР, БРСР та інших республік, що визначалися єдністю цілей всієї економіки країни і спеціалізації економічних районів, зумовила їх тісне співробітництво в сфері матеріального виробництва. На певному етапі економічного співробітництва РРФСР і УРСР подавали значну допомогу Білорусії для докорінної реконструкції вже існуючих і будівництва нових підприємств. Із 1 млрд. крб., що було вкладено з державного бюджету в народне господарство БРСР в першій п'ятирічці, 338 млн. крб. направляються в промисловість¹⁰. Витрати на нове промислове будівництво становили 58,3%, що було вище середніх показників у цілому по країні (42,4%)¹¹, свідчили про більш високі темпи розвитку промисловості республіки порівняно з загальносоюзними.

⁹ Ленін В.І. Цілих збір. творів, т.35, с.6-7.

¹⁰ Коммунист Белоруссии, 1966, № 10, с.33.

¹¹ Экономика Советской Белоруссии. 1917-1967. Минск, 1967.

Зокрема, в першому п'ятирічному плані роботи Одеського порту передбачався експорт білоруського лісу, Чернігівський окрплан, враховуючи територіальну близькість з Гомельським округом, планував збільшення вантажообігу по шосе Гомель - Київ, а також закупівлю верстатів на міському заводі "Метал" для чернігівського заводу "Жовтневий молот"¹².

Вантажообіг і товарообмін між Білорусією та Україною дедалі зростав, продукція йшла змішаним воднозалізничним шляхом. У зв'язку з цим союзним урядом були значно збільшені асигнування на будівництво річкових портів та пристаней, зокрема Гомельського річкового порту, що почасти розвантажувало залізничну систему Придніпров'я. Ряд портів та залізничних станцій Білорусії та України були переобладнані, розширені, найважливіші вантажно-розвантажувальні операції механізовані. Все це давало можливість збільшувати вантажообіг між двома республіками, сприяло активізації економічного співробітництва між ними¹³.

Велике значення для зміцнення дружніх зв'язків республік у ході індустріалізації мали обмін матеріальними цінностями, взаємодопомога, поставки дефіцитних матеріалів. Вся країна була великою новобудовою. Потреба в матеріалах була, природно, дуже великою.

Підвищений попит на паливо, метал, машини, верстати, різне устаткування, будівельні матеріали, сировину задовольнявся чіткою системою як централізованого постачання, так і багатостороннім співробітництвом республік. Це було одним із факторів, що забезпечувало сприятливі умови для розвитку в республіках насамперед тих галузей народного господарства, які були важливі для всієї економіки країни - єдиного народногосподарського організму. Роль держави в регулюванні поставок, поданні додаткової допомоги тій чи іншій союзній республіці була провідною. Так, у 1929 р. для Білорусії і закавказьких республік додатково було відпущено дефіцитний будівельний матеріал, причому для БРСР за рахунок поставок Туркменській РСР по узгодженню з нею¹⁴. Кожна республіка могла впевнено розраховувати на допомогу держави і братерську взаємодопомогу народів СРСР, що виховувало почуття інтернаціональної дружби й братерства, почуття єдиної родини.

Всесічні зв'язки налагодили між собою наркомати, раднаргопси, економічні наради, трести, об'єднання, фабрично-заводські підприємства, різні установи та організації УРСР і БРСР.

Враховуючи широкий фронт реконструкції та нового промислового будівництва в БРСР, зростало постачання її матеріально-технічними засобами¹⁵. Чавун, сталь, залізо, прокат, кольорові метали, вугілля ввозилися із Центральної Росії, Уралу, Придніпров'я, Донбасу. Тільки в 1926/27 господарському році Краматорський, Макіївський, Єнакіївський, Костянтинівський, Алчевський та інші металургійні заводи Донбасу поставили Білорусії 58 видів металопродукції¹⁶. Протягом довозних п'ятирічок поставки металу і вугілля неухильно

¹² ЦДАХР УРСР, ф. 337, оп. I, спр. 5629, арк. 112; спр. 6324, арк. 94, 354.

¹³ Рабочий, 1931, 13 февраля, 8 августа; Экономика Советской Белоруссии. 1917-1967, с. 167-172; ЦДАХР УРСР, ф. 337, оп. I, спр. 4273, арк. 63 зв.-65, 69 зв.

¹⁴ ЦДАХР БРСР, ф. 117, оп. I, спр. 166, арк. 191.

¹⁵ Там же, спр. 317, арк. 21-22.

¹⁶ ЦДАХР УРСР, ф. 337, оп. I, спр. 6760, арк. 3-250. Підраховано за матеріалами Держплану СРСР по районуванню металозбуту.

зростали. Якщо в 1932 р. в БРСР було завезено 30 тис. т чорних металів, 557 тис. т кам'яного вугілля, то в 1940 р. відповідно - 143,2 тис. і 1354,5 тис. т¹⁷.

Враховуючи розвиток нових галузей промисловості в БРСР і реконструкції тих підприємств, що здавна існували в Білорусії, збільшився обсяг поставок від трестів, об'єднань як УРСР, так і інших республік. Зокрема, заводи Білорусії одержували коко від "Коксобензолу"¹⁸, "Хімвугілля" постачав сировину для скляної промисловості республіки¹⁹. Сировину для харчової промисловості давали Україна і Північний Кавказ²⁰, "Укрсілгосподар" забезпечував сировиною махорочні фабрики Білорусії²¹. Сотні тонн цінної сировини для білоруської деревообробної промисловості (зокрема, альбумінного клею для паперної промисловості) відправлялися із Сталіно (нині Донецьк), Єнакієво, Микитівки, Луганська (нині Ворошиловград), Артемівська²². Білоруський трест лісоексплуатації і лісового господарства ("Лісбел") орендував з цієї мети також альбумінні заводи в Харкові і Одесі²³. Такі будівельні матеріали, як цемент, цегла, камінь, йшли з Новоросійська та Ростова, Чернігівщини та Київщини²⁴. Протягом 1938-1940 років республіка одержала від України будівельного каменю в 13 разів більше, ніж в 1932 р.²⁵ Надаючи великого значення розвитку машинобудування - серцевини важкої промисловості - машинобудівні заводи Москви, Ленінграда, Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя поставляли для цієї галузі промислове устаткування, машини, верстати, а також різне обладнання для деревообробної, горф'яної, текстильної, швейної, вауттєвої промисловості республіки. Тільки в 1940 р. з України до БРСР надійшло різних машин загальною вагою 18,5 тис. т.²⁶ Весь процес господарського будівництва, зміцнення і розвитку інтернаціональних зв'язків відбувався під керівництвом республіканських та місцевих партійних організацій України та Білорусії. Особливо тісно співробітничали обкоми та райкоми партії Чернігівщини та Гомельщини, території яких межували²⁷.

Міжреспубліканські зв'язки здійснювалися шляхом укладання договорів через господарські представництва в республіках. Відповідні установи БРСР укладали договори з "Уралметом", "Піденсталло" (Сталло) та іншими синдикатами й трестами металургійної промисловості країни на поставку металу і металовиробів²⁸. У Білорусії було також генеральне представництво "Піден-

¹⁷ ЦДАНГ СРСР, ф.1884, оп.41, спр.681, арк.20, 35; оп. 61, спр.128, арк. 63, 70.

¹⁸ ЦДАХР БРСР, ф.63, оп.1, спр.2190, арк.35-36.

¹⁹ Звезда, 1926, 21 янв.

²⁰ Звезда, 1926, 28 янв.; ЦДАХР УРСР, ф. 136, оп.1,спр.1281,арк.203.

²¹ Сабелкая Беларусь, 1927, 12 студзеня.

²² ЦДАХР БРСР, ф.148, оп.1, спр.685, арк. 136-139; спр. 441,арк. 28.

²³ Там же, спр. 441, арк. 28.

²⁴ ЦДАХР БРСР, ф.117, оп. 1, спр.319, арк.5, 119; спр.317, арк.282; ЦДАХР УРСР, ф.337, оп.1, спр.6608, арк.18; спр. 7757, арк. 124.

²⁵ ЦДАНГ СРСР, ф.4372, оп. 35, арк. 48; ф.1884, оп.41, спр.681, арк. 63; оп. 61, спр. 128, арк. 76.

²⁶ Там же, ф.1884, оп. 61, спр. 128, арк. 85.

²⁷ ЦА ІІІ при ЦК Компартії України, ф.1, оп.10, спр. 897, арк. 50, 72; спр.486, арк. 24; спр. 487, арк. 160-161.

²⁸ ЦДАХР БРСР, ф. 117, оп. 1, спр. 317, арк. 94, 102; Звезда, 1926, 8 янв.

сталі" та його місцеві відділення²⁹. "Донвугілля" здійснював поставки через свою контору в БРСР, а "Хімвугілля" - через свого уповноваженого³⁰. Збуто-заготівельні функції білоруської промисловості виконував Біллайторг, що мав свої відділення в Москві, Ленінграді та Києві. В промислових центрах України була також розгалужена мережа білоруських складів товарів різних відомств, працівники яких вели торговельні операції³¹.

Широко розгорнув свою діяльність білоруський трест "Лісбел", через який здійснювалося лісопостачання різних районів СРСР, в тому числі й України.

Наскільки великою була потреба України в лісоматеріалах свідчить той факт, що 64,6% становили привізні матеріали. Щорічно в республіку завозилося до 200 тис. вагонів лісопродукції з Уралу, Поволжя, Північного Кавказу, Сибіру та інших місцевостей, загалом з 13 районів СРСР³². Проте вартість перевозок була досить високою і Держплан УРСР у грудні 1928 р. поставив питання про їх зменшення в інтересах народного господарства шляхом звуження кола далекозавізних районів і збільшення поставок з близько розташованих, сусідніх районів РРФСР і, особливо, Білорусії, бо 80% її лісової площі розташовано було в басейні Дніпра³³.

В той же час у лісоматеріалах мали потребу інші республіки Союзу, зокрема Узбекистан, Туркменія, деякі райони РРФСР, і питання про районування лісової промисловості вимагало його постановки в загальносоюзному масштабі. Крім того, будівництво Дніпрогесу, що тільки-но почалося, вимагало збільшення лісопоставок і з усією гостротою поставило питання про прикріплення лісообробних заводів до певних сировинних баз.

У вирішенні цієї важливої проблеми брали участь також БРСР і УРСР, що виявляло ще одну грань їх співробітництва. Держплани БРСР і УРСР запропонували скласти загальне зведення лісових карт по всій території Радянського Союзу за участю всіх союзних республік³⁴. Внаслідок проведеної роботи усіма республіками, в тому числі БРСР і УРСР, були подані відомості про лісовий фонд, лісосіки, запаси лісосировини, використання лісоматеріалів у народному господарстві. Таким чином було вирішено питання про порайонний план лісозаготівель і лісопостачання. Україні відводилися сільні лісосіки в Білорусії і РРФСР³⁵. Крім того, у листопаді 1928 р. Вища рада народного господарства Білорусії доручила Економічній Раді республіки відвести додаткові лісосіки безпосередньо в користування тресту "Українліс"³⁶.

Стандартизація будівництва вимагала одночасної реконструкції лісової і деревообробної промисловості, в якій головним був перехід від первісних, напівокустарних методів обробки деревини до вищих, фабрично-заводських форм деревообробки. Все це мало важливе значення для розподілу праці та спеціа-

²⁹ Звезда, 1926, 15 янв.р.; ЦДАМР БРСР, ф.68, оп.І, спр.2190, арк.І.

³⁰ ЦДАМР БРСР, ф.117, оп.І, спр.118, арк.78.

³¹ Там же, спр. 166, арк. 384; спр. 317, арк.102.

³² ЦДАМР УРСР, ф.337, оп.І, спр. 6995, арк. 15, 36.

³³ Там же, спр. 3087, арк. 5, 8.

³⁴ Там же, спр. 5327, арк. 4, 64; ЦДАМР БРСР, ф.31, оп.І, спр. 158, арк. 3.

³⁵ ЦДАМР БРСР, ф.117, оп.І, спр.356, арк. 77; ЦДАМР УРСР, ф.337, оп.І, спр.4231, арк. 72; спр. 5228, арк. 47.

³⁶ ЦДАМР БРСР, ф.63, оп.І, спр. 1836, арк. 26.

лізації лісозаводів України і Білорусії, для налагодження обміну досвідом співробітництва між спорідненими галузями.

Широке використання великої кількості лісоматеріалів у промисловому будівництві поставило в свою чергу питання про охорону природи. Стан і перспективи лісового господарства, зокрема в басейні Дніпра, були предметом особливого піклування. Споконвіків Дніпро - жива артерія, що зв'язувала братні російський, білоруський та український народи. Він був об'єктом спільного користування трьох дружніх республік. Підтримання високого водного режиму Дніпра відповідало господарським інтересам всієї країни. У зв'язку з цим у червні 1927 р. Держплан УРСР вніс пропозицію наркомземам Російської Федерації та Білорусії провести спільне обстеження лісового господарства в басейні Дніпра з метою встановлення загальних принципів ведення господарства в лісах, що мали водоохоронне значення³⁷. Три братні республіки успішно співробітничали в цій галузі, проявивши величезне піклування про охорону природи і раціональне, господарське використання лісових багатств країни.

Уряд Білоруської РСР та його місцеві органи неодноразово обговорювали проблему лісопостачання України, проявляючи братерське піклування про розвиток народного господарства України, дострокову здачу в експлуатацію загальносоюзних новобудов на її території. При Наркоматі внутрішньої торгівлі БРСР діяла постійна сировинна рада, яка безпосередньо вирішувала питання постачання лісоматеріалами³⁸.

Головними пунктами відправки лісу на Україну були Мозир, Гомель, Борисів БРСР і Брянська область РРФСР. Сім місяців навігації на рік здешевлювали перевозки й іноді дозволяли створювати річні запаси сировини. Лісопильні й деревообробні заводи України, що були розташовані в басейні Дніпра та його притоках, безпосередньо переробляли сплавну сировину з Білорусії. У 1932 р. така переробка досягла 60%³⁹. Вони постачали готовою продукцією промислові райони республіки. Готову продукцію доставляли на Україну і лісопильні заводи Білорусії, особливо коли припинялася навігація. Тоді вантажі йшли по залізницях з Орші, Рогачова, Гомеля, Мінська, Могильова⁴⁰. Отже, важливі промислові райони і новобудови республіки цілорічно були забезпечені білоруським лісом.

Всі операції здійснював в основному трест "Лісбел". Про розмах його зв'язків з УРСР свідчать сотні укладених договорів з "Донвугіллям", "Південсталлю", "Коксобензолем", "Хімвугіллям", "Укрсілікаттрестом", Вукоопспілкою, Укржитлоспілкою та іншими трестами, об'єднаннями та організаціями України. Наприклад, тільки в 1927/28 господарському році було укладено 368 таких двосторонніх договорів⁴¹. Обороти "Лісбелу" за цей рік на всьому внутрішньому ринку СРСР становив понад 38 млн.крб., з них понад 5 млн.крб. - по Україні. Продукція "Лісбелу" - йшла й на експорт через Одеський порт⁴².

³⁷ ЦДАХР УРСР, ф. 337, оп. I, спр. 5741, арк. 62.

³⁸ ЦДАХР БРСР, ф. II7, оп. I, спр. 343, арк. 25.

³⁹ ЦДАХР УРСР, ф. 34, оп. I6, спр. 549, арк. 122, 154.

⁴⁰ Там же, ф. 337, оп. I, спр. 4273, арк. 29.

⁴¹ ЦДАХР БРСР, ф. I48, оп. I, спр. 429, арк. 87 зв. - 402 зв. Підраховано за даними "Зовнішнього обліку продажу" економіко-статистичного відділу "Лісбелу" та його відділень про укладення договорів на внутрішньому ринку.

⁴² ЦДАХР БРСР, ф. I48, оп. I, спр. 429, арк. 84; спр. 441, арк. 63.

Крім того, "Лісбел" мав також широку розгалужену мережу відділень, торговельних складів, уповноважених, комісійних контор та інших пунктів у Києві, Одесі, Запоріжжі, Дніпропетровську, Криму⁴³. За роки першої п'ятирічки Білорусія поставила Україні понад 2,7 млн. кубометрів ділового лісу і дров⁴⁴. Білоруський ліс використовували шахти Донбасу, підприємства важкої промисловості, лісопильні і деревообробні заводи України. Тільки у 1939-1940 роках УРСР одержала 866,5 тис. т лісових вантажів⁴⁵.

Однією з форм співробітництва УРСР і БРСР було розміщення на території братньої республіки підприємств, що забезпечували сировиною свої фабрики і заводи. Підпорядковувались вони господарським органам своїх республік. Так, у Новгород-Сіверському на Чернігівщині працював завод по виробництву крейд для білоруських паперових фабрик⁴⁶.

Завдяки братерській допомозі радянських республік за роки довоєнних п'ятирічок у БРСР майже повністю оновилась матеріально-технічна база промисловості, зріс обсяг основних фондів. У Білоруській РСР було створено велику промисловість, зокрема металобробну і машинобудівну, яких у неї раніше не було, а також хімічну промисловість, енергетику, освоєно виробництво металорізальних верстатів, електромоторів, гідротурбін, складних сільськогосподарських машин, на новій технічній основі розвинулися деревообробна, легка, харчова та інші галузі промисловості. Було розпочато виробництво нових видів промислової продукції, що раніше в основному довозилася з-за кордону. Це визначало значний вклад Білоруської РСР у боротьбу за техніко-економічну незалежність країни. Тільки машинобудівні заводи республіки за роки першої п'ятирічки виготовили продукції вартістю 35,9 млн. крб., що раніше імпортувалася⁴⁷. У 1936 р. питома вага верстатобудування БРСР становила 14% загальносоюзного виробництва⁴⁸.

Внаслідок індустріального розвитку Білоруської РСР поширювалися й ставали різномісними її економічні зв'язки з іншими республіками. Зростала виробнича віддача її промисловості, збільшувався обсяг її види продукції, освоєної в процесі індустріалізації. Вона направлялася у промислові центри братніх республік - Москву, Ленінград, Харків, Дніпропетровськ, Київ, Одесу, Баку, Північний Кавказ, Поволжя, Урал. Асортимент продукції був досить різноманітний: металобробні верстати, машини, натрієва селітра, сірчана кислота, мідний купорос, смоли тощо⁴⁹. Великим попитом користувалася продукція паперової, сірчаної, шкрянової, скляної, легкої та інших галузей промисловості, яка надходила до Російської Федерації, на Україну, в Казахстан, Середню Азію, закавказькі республіки⁵⁰. Вироби скляної промисловості, наприклад,

⁴³ ЦДАЖР БРСР, ф. 148, оп. 1, спр. 437, арк. 481.

⁴⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 16, спр. 549, арк. 113.

⁴⁵ ЦЛАНТ СРСР, ф. 1884, оп. 61, спр. 128, арк. 73, 74.

⁴⁶ Вышинский В.И., Марченко И.Е. Братское сотрудничество советских народов - важнейший фактор социалистической индустриализации СССР. - У кн.: Рабочий класс и индустриальное развитие СССР. М., 1975, с.160.

⁴⁷ Рабочий, 1933, 4 января.

⁴⁸ Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма. К., 1978, с.119.

⁴⁹ ЦДАЖР БРСР, ф. 69, оп. 2, спр. 5, арк. 239; ф. 22, оп. 1, спр. 336, арк. 76; ф. 180, оп. 1, спр. 96, арк. 66; спр. 201, арк. 102, 211.

⁵⁰ Там же, ф. 63, оп. 1, спр. 2190, арк. 49, 51; ф. 70, оп. 1, спр. 96, арк. 87-88; ф. 22, оп. 1, спр. 163, арк. 2-3; спр. 165, арк. 2; ф. 117, оп. 1, спр. 112, арк. 79.

йшли більш, як у 40 пунктів країни⁵¹. У 1940 р. з Білорусії на Україну глин залізниць було доставлено 23 тис. т вантажів продукції машинобудівної металообробної промисловості⁵².

Особливо помітні були зрушення в розвитку торфової промисловості. Вже на кінець першої п'ятирічки було добуто 328 тис. т торфу проти 46 тис. т у 1928 р. Отже, зростання його видобутку становило понад 713%. Освоєння нових площ болот збільшилося за п'ятирічку в 6 разів, 25% видобутку торфу було механізовано. Вже в 1931 р. 27 промислових підприємств БРСР було переведено на торфове паливо, чим практично здійснювалася директива партії про створення місцевої паливної бази⁵³. Все це свідчило про величезні досягнення в індустріальному розвитку республіки. У 1939 р. цитована вага продукції великої промисловості БРСР у загальному обсязі промислового виробництва республіки досягла 87,7%⁵⁴, а в обсязі промислового виробництва СРСР зросла більш як удвічі. В 1940 р. Білоруська РСР виробляла 10% загальносоюзного виробництва металургійних верстатів, 28,9% сірників, 36,2% фанери, 14% продукції трикотажної промисловості⁵⁵. Її економіка стає невід'ємною складовою частиною економіки СРСР, а республіка — однією з передових.

Взаємний обмін матеріально-технічними засобами, соціалістичний поділ праці сприяли створенню єдиного народногосподарського комплексу, розширенню співробітництва і взаємодопомоги, зміцненню дружби між народами. З ліквідацією наприкінці 30-х років фактичної нерівності національних республік як іно новим в їх взаємовідношеннях було те, що переважача раніш допомога з боку економічно розвинутих республік менш розвинутих змінилася всебічною взаємодопомогою. Це сприяло процесу зближення соціалістичних націй, служило міцною основою для формування нової історичної спільності людей — радянського народу.

Важливим складовою частиною співробітництва УРСР і БРСР були обмін та допомога кадрами, передача передового досвіду, спільна участь трудящих у новобудовах країни, розташованих, зокрема, на території республік. Так, Білоруська РСР подавала велику допомогу Донбасу, систематично направляючи туди робочу силу⁵⁶. Одночасно в Білорусії працювали на новобудовах, сплаві лісу та інших роботах трудящі з України. Зокрема вони брали участь у будівництві Могильовської фабрики штучного волокна, Гомельського, Кричевського цементного заводу, Гомельського складового та ін.⁵⁷ У ході соціалістичного будівництва зростав, зміцнювався, згуртовувався в єдину сім'ю багатонаціональний радянський робітничий клас, у спілкуванні сотень людей, зв'язаних одним ділом, однією метою, зростало побратимство народів.

Широкий обмін досвідом роботи налагодили працівники різних галузей промисловості, сфери обслуговування, окремі організації. Наприклад, обмінювалися передовими методами праці трудящі споріднених підприємств лісової

⁵¹ ПЛАН БРСР, ф. 63, оп. I, спр. 1955, арк. 18.

⁵² ПЛАН СРСР, ф. 1884, оп. 61, спр. 128, арк. 76, 85.

⁵³ Рабочий, 1931, 20 жовтня; 1932, 4 листопада.

⁵⁴ Воробьев Ю.Ф. Выравнивание уровней экономического развития советских республик. М., 1965, с. 140.

⁵⁵ Клешев А.Е. О 30-летию Белорусской Советской Социалистической Республики. Минск, 1949, с. II; Воробьев Ю.Ф. Выравнивание уровней экономического развития советских республик, с. 140.

⁵⁶ ПЛАН СРСР, ф. 1515, оп. 17, спр. 605, арк. 6, 14; Рабочий, 1935, 24 листопада.

⁵⁷ Велицкий В.И., Марченко И.Е. Указ. соч., с. 161.

та деревообробної промисловості УРСР і БРСР, працівники торгівлі БРСР знайомилися з прогресивними методами торгівлі в Москві й Одесі, представники робітничої кооперації Білорусії відвідали Ростов, Харків, Тулу для вивчення досвіду роботи кращих центральних робітничих кооперативів⁵⁸.

Українська і Білоруська РСР обмінювались досвідом у справі вдосконалення системи виробничого навчання робітників. Українські та білоруські робітники підвищували свої технічні знання у формі громадсько-технічного та державно-технічного (з 1935) екзаменів. Тисячі учнів з інших братніх республік, в тому числі і з Білорусії, здобували знання в школах ФЗН і ремісничих училищах Української РСР. Вузи і технікуми Москви, Ленінграда, Харкова та інших міст готували для БРСР інженерів і техніків.

Масова підготовка кадрів і планомірний перерозподіл трудових ресурсів сприяли зростанню чисельності робітників, в тому числі їх національного ядра. В 1939 р. питома вага робітників корінної національності в складі робітничого класу УРСР дорівнювала 65,8%, а в БРСР - 66,7%⁵⁹.

Широкі розгортання міжреспубліканського соціалістичного змагання визначили новий, вищий етап співробітництва та братерських взаємозв'язків між УРСР і БРСР, всіма республіками СРСР. Обмін делегаціями, передовим досвідом, підведення і обнародування підсумків роботи - характерні риси соціалістичного змагання того часу. Гласність, порівняність результатів, практичне повторення передового досвіду⁶⁰, як вказував В.І.Ленін, - необхідні умови його розвитку.

Багато патріотичних починів, що виникали в країні, знаходили підтримку і розповсюдження в усіх радянських республіках. Трудячі Білорусії і України протягом перших трьох п'ятирічок також були серед зачинателів нових трудових ініціатив. Так, у першій п'ятирічці робітники Гомельської друкарні "Полісдрук" вперше в республіці (і в СРСР) провели "виробничі маневри", організували "бригади-патрулі" для виявлення "вузьких" місць у виробництві та негайної ліквідації проривів. На багатьох підприємствах застосовувався "соціалістичний штурм" недоліків виробництва, виникали "батальйони ентузіастів", бойові бригади "швидкої допомоги" для прискороного ремонту і устаткування, встановлювалося нефтово робітників над машинами, верстатами тощо. Це стало своєрідною громадсько-виробничою трибуною, що сприяло підвищенню продуктивності праці, зміцненню трудової дисципліни. Міцно увійшла в практику самоконтрактація, значно скоротилася плінність кадрів. Наприклад, на підприємствах Білорусії тільки в першій п'ятирічці з 46 тис. робітників близько 20 тис. виявили бажання закріпитися до кінця п'ятиріччя⁶¹.

Виробнича творчість робітничого класу ставала загальним надбанням трудящих, застосовувалася в інших сферах виробництва. Наскрізні ударні бригади, громадський буксир, зустрічний проміньлан, госпрозрахункові бригади та інші міцно увійшли у виробниче життя трудящих БРСР і УРСР, стали нормою повсякденного накопичення досвіду управління підприємством, важливими формами масового соцзмагання. В першій п'ятирічці в Білорусії 70-80% тих, хто змагався, становили комуністи та комсомольці, а на окремих підприємствах, як,

⁵⁸ ЦДАМР БРСР, ф. 148, оп. I, спр. 470, арк. 187; Савецкая Беларусь, 1928, 6 студзеня; Рабочий, 1929, 17 септєбня.

⁵⁹ Сенявский С.І., Тельпуховский В.Б. Рабочий класс СССР (1938-1965 гг.). М., 1971, с. 333.

⁶⁰ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 36, с. 144.

⁶¹ ЦДАМР БРСР, ф. 265, оп. I, спр. 2687, арк. 133-134; спр. 3130, арк. 25.

наприклад, на швейній фабриці ім.Ф.Е.Дзержинського в Бобруйську, ударниками були всі члени партії і всі комсомольці. На Україні 85% комуністів та 74% комсомольців були охоплені ударництвом. Це свідчило про авангардну роль комуністів і комсомольців у соціалістичному змаганні в республіках⁶².

З 1933 р. серед робітників БРСР поширився ізотовський рух⁶³. Колектив багатьох підприємств Білорусії включилися у всесоюзний рух за рентабельну, беззбиткову роботу підприємств, за відмовлення від дотацій. Цей рух виник у 1935 р. за ініціативою робітників Магіївського заводу імені С.М.Кірова. У вересні 1935 р. серед машинобудівників Мінська, Гомеля, Вітебська, Орші розпочався стахановський рух, який потім поширився на деревообробку, текстильну, взуттєву, трикотажну та інші галузі промисловості, а також на транспорт⁶⁴. Уже наприкінці листопада 1935 р. в Бобруйську відкрився перший зліт стахановців фанерної промисловості БРСР і УРСР, на якому вони ділилися досвідом роботи⁶⁵.

Партійні організації Білорусії приділяли значну увагу розвитку стахановського руху. Так, 15 жовтня 1935 р. Бюро Мінського міського КП(б) прийняло постанову "Про стахановський рух", в якій пропонувалося скликати наради представників партійних та громадських організацій і обговорити питання про широке розгортання стахановського руху на міських підприємствах⁶⁶. В кінці жовтня - на початку листопада того ж року відбулися районні та міські зльоти стахановців Гомеля, Вітебська, Мозильова, Бобруйська, Борисова, Полоцька, Мозиря, Орші та інших міст, на яких обговорювалися питання розвитку стахановського руху. 2 грудня 1935 р. ЦК КП(б) скликав нараду комуністів, керівних профспілкових працівників республіки, присвячену поліпшенню роботи в зв'язку з розвитком руху новаторів⁶⁷.

У грудні 1935 р. відбувся Пленум ЦК ВКП(б), який поставив завдання поліпшити керівництво стахановським рухом, залучити до нього якнайширші маси трудящих. Питання розвитку стахановського руху розглядалися на січневих (1936 р.) Пленумах ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У.

В роки довоєнних п'ятирічок почали змагатись виробничі колективи споріднених підприємств України, Білорусії та інших республік, зокрема дрiжджевних заводів Мінська, Вітебська, Москви та Києва⁶⁸, підприємства хімічної промисловості БРСР, БРСР і УРСР, кооператори БРСР, УРСР та Північного Кавказу⁶⁹, робітники транспорту УРСР та БРСР⁷⁰, мінські і харківські шкiрляні заводи та взуттєві фабрики⁷¹, трести і підприємства швейної промисловості⁷². У 1936 р. розпочалося змагання між ліспромспілками країни, зокрема Біло-

⁶² ЦДАЖР БРСР, ф.265, оп.І, спр.2927, арк. І; Рабочий, 1931, II мая; XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт. Х., 1930, с.339; ЦДАЖР УРСР, ф.34, оп.16, спр. 314, арк. 85.

⁶³ Из истории рабочего класса и крестьянства. М., 1959, с.61.

⁶⁴ История Беларускай ССР, т.3. Мінск, 1973, с.529-531.

⁶⁵ Рабочий, 1935, 26, 29 ноября.

⁶⁶ Рабочий, 1935, 17 октября.

⁶⁷ Из истории Советской Белоруссии. Минск, 1969, с.365.

⁶⁸ Советская Беларусь, 1929, 23 мая.

⁶⁹ ЦДАЖР БРСР, ф.265, оп.І, спр. 2653, арк.106, 137, 142, 150.

⁷⁰ Рабочий, 1929, 24, 25 октября.

⁷¹ ЦДАЖР БРСР, ф.265, оп.І, спр. 3914, арк. 52.

⁷² ЦДАЖР БРСР, ф.5458, оп.18, спр. II, арк.4, 5; ЦДАЖР БРСР, ф. 282, оп.І, спр.560, арк.9, 18, 145.

руська і Української⁷³, а також між робітниками славних контор БРСР і Дніпроліссоблаву⁷⁴. У соціалістичне змагання включились і трудівники сфери обслуговування населення, в тому числі торговельної мережі Москви, Ленінграда, Києва і Мінська⁷⁵. На кінець 1937 р. в УРСР кількість ударників і стахановців досягла майже 44% загального числа робітників, а в БРСР стахановцями були 34% робітників промисловості⁷⁶.

Ще більшого розмаху масовий рух новаторів виробництва набув у роки третьої п'ятирічки. З'явилися стахановські цехи і підприємства. Виник рух за сполучення робітниками кількох професій, а також багатостаттєве обслуговування, що зародилося на Уралмаші і Харківському верстатобудівному заводі. Ці почини підтримали багато білоруських підприємств, зокрема Мінська, Гомеля і Вітебська⁷⁷. В 1939 р. у соціалістичне змагання вступили підприємства наркоматів легкої промисловості Української, Білоруської і Грузинської РСР⁷⁸ та заводи харчової промисловості Москви, Мінська, Києва і Вітебська⁷⁹. Співробітництво братніх народів яскраво виявлялося і в передачі передового досвіду робітників споріднених підприємств шляхом взамовідвідувань, організації спеціальних бригад по обміну стахановськими методами праці⁸⁰. Соціалістичне змагання, товариська взаємопідтримка допомагали виявляти невикористані резерви, виконувати і перевиконувати виробничі плани, зміцнювали дружбу і співробітництво між трудящими різних національностей нашої Батьківщини.

Практика соціалістичного змагання блискуче підтвердила слова В.І.Леніна про те, що чим різноманітніші, чим кращі і багатші будуть його форми, тим певніше і швидше буде забезпечено здійснення соціалістичного господарства⁸¹.

На базі промислового розвитку успішно розвивалося співробітництво і в галузі сільського господарства. У найкоротший історичний строк було завершено його перебудову на соціалістичних засадах. В країні переміг колгоспний лад. Це стало можливим завдяки величезній теоретичній і організувальній діяльності Комуністичної партії, самовідданій праці багатонаціонального радянського народу, допомоги робітничого класу і держави, яка збільшувала капіталовкладення в сільське господарство, забезпечувала МТС, колгоспи і радгоспи машинами, кредитами, враховувала їх інтереси при встановленні заготівельних цін, проведенні податкової політики тощо.

У процесі соціалістичного будівництва спільними зусиллями РРФСР, УРСР, БРСР та інших республік переборювалися труднощі, зміцнювалася матеріально-технічна база колгоспного села. На початку індустріалізації та в першій п'ятирічці в міру освоєння техніки істотну допомогу сільському господар-

⁷³ ЦЛАНГ СРСР, ф.4383, оп.2, спр.123, арк.54.

⁷⁴ Там же, арк. 49.

⁷⁵ ЦЛАНР СРСР, ф.5452, оп.28, спр.167, арк.1; спр.359, арк.18.

⁷⁶ Історія Української РСР, т.2. К., 1967, с.345; Історія Беларускай ССР, т.3, с.533, 534.

⁷⁷ Історія СРСР, т.9. М., 1971, с.329; Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии, ч.2 (1921-1966). Минск, 1967, с.271.

⁷⁸ Комуніст, 1939, 23 лютого; Советская Белоруссия, 1939, 28 августа.

⁷⁹ Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР. К., 1972, с.8.

⁸⁰ ЦЛАНР СРСР, ф.5452, оп.22, спр.200, арк.4.

⁸¹ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т.36, с.144.

ству Білорусії подавали заводи РРФСР та УРСР, особливо ленінградський "Красний путиловець" та Харківський паровозобудівний, що одними із перших освоїли випуск вітчизняних тракторів. Заводи Перм, Рязань, Херсона, Одеси, а також "Ростсілямаш", СТЗ, УТЗ та інші постійно відправляли сільськогосподарську техніку в БРСР, причому велику вагу мали складні сільськогосподарські машини, що свідчило про успішний розвиток вітчизняного машинобудування. У 1937 р. Україна поставила Білорусії вантажів з сільськогосподарської техніки 7,7 тис. т⁸². У той же час продукція заводів сільськогосподарського машинобудування Білоруської РСР, особливо "Гомсілямаш", який до війни випускав кінні молотарки, сортувалки, приводи, силосорізки, кормозапарники, зерноочистки, надходила до колгоспів України та інших республік⁸³. Українська і Білоруська РСР співробітничали в справі підготовки механізаторських кадрів, в оволодінні ними потужної техніки.

Успішний розвиток сільського господарства зумовив збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, її заготівлі. Між республіками був добре налагоджений взаємобмін. Білорусія постачала в РРФСР, Україну, Закавказзя, Середню Азію картоплю, овочі, крохмаль, льон, продукцію олійних культур⁸⁴, а з України в БРСР надходили хліб, тваринне масло, м'ясо, борошно, крупа, сіль, цукор тощо⁸⁵. Лиме за 1939-1940 роки УРСР відправила Білоруській РСР 1635 тис. т хлібних вантажів⁸⁶. Для укладання договорів на закупочно-збутові операції на Україну і в Білорусію неодноразово виїжджали представники відповідних організацій. Так, були укладені угоди "Білкоопспілки" з "Укрхлібом", "Сільським господарем" та "Вукоопспілков", "Білсадгородники" з "Укрплодоовочем", "Білм'ясторгу" з "Добробутом" та "Укрм'ясом"⁸⁷ тощо. Таке широке співробітництво між УРСР та БРСР сприяло поліпшенню постачання населення продовольством, а промисловості - сировиною, благотворно впливало на розвиток дружніх взаємовідносин між республіками, між трудящими міста і села.

В процесі колективізації обмін передовим досвідом і пропаганда переваг колективного господарювання сприяли успішному рішенню практичних завдань колгоспного будівництва. В цьому важлива роль належала безпосередньому спілкуванню трудівників колгоспного села УРСР і БРСР, що неодноразово взаємно відвідували господарства республік. Так, делегації колгоспного селянства України побували в Білорусії у 1928 і 1932 рр., де не тільки знайомилися з життям і працею трудівників білоруського села, але і подавали їм необхідну практичну допомогу⁸⁸.

Білоруські колгоспники відвідали Україну у 1929 р. з метою вивчення досвіду колгоспного будівництва в республіці⁸⁹, а в 1932 р. кращі колгоспники -

⁸² ЦІАНТ СРСР, ф.4372, оп.35, спр.164, арк.42.

⁸³ Филимонов А.А. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в период завершения строительства социализма (1929-1936 гг.). Минск, 1968, с. 126.

⁸⁴ ЦІАНТ БРСР, ф.110, оп.1, спр.59, арк.92.

⁸⁵ Там же, ф.117, оп.1, спр. 415, 118; ф.110, оп.1, спр.73; ф. 31, оп.1, спр.87; ф.332, оп.1, спр.2203.

⁸⁶ ЦІАНТ СРСР, ф.1884, оп.61, спр.83, арк.ХІV; спр. 128, арк.72.

⁸⁷ ЦІАНТ БРСР, ф.332, оп.1, спр.2203, арк.130, 151, 154, 168-170; ф.117, оп.1, спр.383, арк.346; спр.415, арк.8-9, 19, 26, 67, 72, 95; ф.110, оп.1, спр.59, арк.101.

⁸⁸ Савецкая Беларусь, 1928, 23 жніўня, 7, 11 снежня; Рабочий, 1931, 9 жовт.

⁸⁹ Савецкая Беларусь, 1929, 22 червня.

ударники соціалістичних ланів БРСР були присутні на урочистому відкритті Дніпрогесу. Повернувшись в Білорусію, вони звернулися з відкритим листом до всіх колгоспників республіки із закликом ширше розгорнути соцзмагання, брати приклад з героїчної праці робітничого класу. "Змагатися так, як змагалися кращі ударники на Дніпробуді!", - говорилося в зверненні⁹⁰. За ударну працю, успіхи в соцзмаганні і зразкове виконання господарсько-політичних кампаній Колгоспцентр СРСР у 1932 р. преміявав 80 колгоспів і 10 МТС країни, в тому числі УРСР і БРСР⁹¹. Взаємовідвідування колгоспників продовжувались і в роки другої і третьої п'ятирічок. Зокрема, в 1939 р. делегації Мінської і Житомирської областей обмінювались делегаціями по перевірці виконання соціалістичних зобов'язань⁹².

У наступні роки міжреспубліканське соцзмагання набуло ще ширшого розмаху. В 1934 р. з ініціатииви Білоруської РСР почали змагатися БРСР, Ленінградська, Західна, Іванівська і Чернігівська області за кращу підготовку тракторного парку до весняної сівби⁹³. В березні 1936 р. було укладено договір про соціалістичне змагання між трудівниками сільського господарства БРСР, Київської і Чернігівської областей⁹⁴. Надаючи йому великого значення, ЦК КП(б)У годі ж прийняв постанову "Про заходи по розгортанню соціалістичного змагання з Чернігівською і Київською областями"⁹⁵.

Результатом величезного піднесення політичної і трудової активності колгоспного селянства у зв'язку з виборами до Верховних Рад союзних і автономних республік було звернення колгоспників артилі ім.В.І.Чапаєва Золотоніського району Полтавської області до трудящих Білорусії гідно зустріти цю знаменну подію в житті радянського народу⁹⁶. На нього відгукнулися колгоспники, робітники промислових підприємств, творчі працівники БРСР⁹⁷. У червні 1938 р. комбайнери Бердянського району закликали комбайнерів РРФСР, УРСР і БРСР розгорнути соціалістичне змагання за краще збирання хлібів. Цей заклик дістав гарячу підтримку серед механізаторів всієї країни, в тому числі й механізаторів Білорусії⁹⁸. У лютому 1939 р. було укладено договір про соціалістичне змагання між льонарами Житомирської і Мінської областей, у процесі якого вони обмінювались делегаціями, перевіряли виконання взятих зобов'язань, ділилися досвідом роботи⁹⁹. У вересні 1939 р. почали змагатися Чернігівська і Гомельська області за кращі досягнення в галузі тваринництва¹⁰⁰, а в 1940 р. Чернігівська, Житомирська і Гомельська області за піднесення сільськогосподарського виробництва.

Трудова активність колгоспного селянства виявлялась і в патріотичних почивах, які знаходили широкую підтримку в усіх республіках. Було пе-

90 Калгасьнік Беларусі, 1932, 10, 17, 19 кастрычніка.

91 ЦЛАНГ СРСР, ф. 7446, оп.8, спр.352, арк.41, 49, 59, 63, 69.

92 Советская Белоруссия, 1939, 7, 30 августа, 11 сентября.

93 Рабочий, 1934, 5 января.

94 Рабочий, 1936, 20 марта.

95 Рабочий, 1936, 30 марта.

96 Комунист, 1938, II, 15 травня.

97 Звезда, 1938, 12 мая; Советская Белоруссия, 1938, 12, 15 мая; Комунист, 1938, II, 15 травня.

98 Комунист, 1938, 3 червня; Советская Белоруссия, 1938, II, 13 июня.

99 Советская Белоруссия, 1939, 7, 30 августа, 11 сентября.

100 Там же, 10 сентября.

рейнто досвід трактористки Старобешівської МТС Донецької області П.М.Ангеліної по створенню жіночих бригад, підтримано її пропозицію про проведення протягом 1936 р. змагання цих бригад. За прикладом України в БРСР почали також створюватися хати-лабораторії.

Економічне співробітництво радянських республік сприяло зближенню народів, зміцнювало дружбу, розвивало почуття товариської взаємодопомоги, посилювало їх інтернаціональну єдність. Авангардна роль у цьому належала російському робітничому класові. Оцінюючи масштаби його допомоги іншим народам країни, Л.І.Брежнєв у доповіді "Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік" говорив: "Така допомога, готовність іти на величезні зусилля і, скажемо прямо, на жертви в ім'я подолання відсталості національних окраїн, їх прискороного розвитку була заповідана пролетаріатові Росії Леніним як високий інтернаціональний обов'язок"¹⁰¹.

Завдяки об'єднанню економічних потенціалів всіх республік Радянського Союзу, перевагам єдиного народногосподарського комплексу і взаємодопомоги братніх народів під керівництвом Комуністичної партії в країні створено могутню промисловість і передове сільське господарство. Вагомий вклад у досягнення цих успіхів поряд з іншими республіками внесли Українська і Білоруська РСР.

У 1977 р. наша країна відсвяткувала 60-річчя з дня утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки.

60-річний ювілей Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки - це також свято усіх народів-братів, що гордяться досягненнями братньої республіки. Сьогодні народне господарство Білорусії як складова частина єдиного народногосподарського комплексу країни включає в себе понад сто галузей промисловості, велике високомеханізоване сільське господарство. Вироби з маркою білоруських підприємств можна зустріти в усіх радянських республіках¹⁰². У міжреспубліканських економічних зв'язках з Українською РСР Білорусія посідає друге місце після РРФСР. Питома вага вивозу її продукції зростає з року в рік: ще у 1960 р. вона складала 2,13%, а у 1975 р. - 5,2%¹⁰³.

28 грудня 1978 р. у Мінську відбулося урочисте засідання ЦК Компартії Білорусії і Верховної Ради Білоруської РСР, присвячене 60-річчю утворення республіки. З доповіддю на ньому виступив кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії Білорусії П.М.Машеров. Він, зокрема, відзначив, що її робітничий клас разом з героїчним робітничим класом країни, з усім народом здійснив соціалістичну індустріалізацію, створив могутній промислово-виробничий потенціал, забезпечивши за роки Радянської влади більш як двохсотразове зростання обсягу промислового виробництва в Білорусії¹⁰⁴. Порівняно з 1940 р. її промислове виробництво збільшилося в 24 рази¹⁰⁵.

Зусиллями поколінь радянських людей у республіці створено потужну енергетику, машинобудування і прикладобудування, хімію і нафтохімію.

¹⁰¹ Брежнєв Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.4. К., 1974, с.50.

¹⁰² Правда, 1978, 17 ноября.

¹⁰³ Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма. К., 1978, с.238.

¹⁰⁴ Радянська Україна, 1978, 29 грудня.

¹⁰⁵ Правда, 1978, 17 ноября.

електроніку і радіоелектроніку, інші галузі, що перебувають на гребені науково-технічного прогресу. Обсяг виробництва продукції машинобудування і металообробки порівняно з 1940 р. збільшився в 279 разів, хімічної і нафтохімічної - в 719, електроенергії - в 96 разів¹⁰⁶.

Завдяки братерській допомозі народів всієї країни технічна база сільського господарства Білорусії вже в 1950 р. досягла довоєнного рівня. На сьогоднішній день загальний обсяг валової продукції сільського господарства республіки збільшився порівняно з 1940 р. більш як у два рази, парк тракторів і автомашин - понад 10 разів, зернозбиральних комбайнів - в 18 разів¹⁰⁷.

За короткий історичний строк народи Радянської держави пройшли пліч-о-пліч шляхом боротьби і перемог і досягли небаченого розквіту. Саме в цьому найбільш яскраво розкрилася животворна сила ленінської дружби і єдності народів, яка витримала всі випробування.

Г. С. Б р е г а

СПІВРОБІТНИЦТВО УЧЕНИХ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК
В СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕКОНСТРУКЦІЇ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Важливими подіями в житті російського, українського і білоруського народів ознаменувався 1979 рік. Народи Радянського Союзу відзначили 60-річчя Білоруської РСР і Комуністичної партії Білорусії, 325-річчя возз'єднання України з Росією. В 1979 році минуло 50 років з дня заснування АН БРСР і 60 років АН УРСР. За цей багаторічний період наука братніх республік внесла значний вклад у розвиток економіки і культури радянського суспільства, в формування наукового світогляду трудящих, утвердження комуністичних ідеалів. "Світове визнання здобули багато видатних відкриттів учених"¹.

Одним з етапів на шляху до цих досягнень були роки соціалістичної реконструкції народного господарства. В умовах складної міжнародної обстановки, гашталістичного оточення, опору трояцькістів і правих сил всередині країни радянський народ під керівництвом КПРС вирішив фундаментальне завдання соціалістичного будівництва - здійснив індустріалізацію, перебудову сільського господарства, культурну революцію, розв'язав національне питання в соціалістичній багатонаціональній державі. Лише в перші дві п'ятирічки було побудовано 6 тис. великих, оснащених передовою на той час технікою, промислових підприємств. Соціалістична реконструкція охопила всю країну.

Це був історичний час народження "...могутніх продуктивних сил в усіх республіках Союзу РСР, створення робітничого класу, кваліфікованих кадрів в усіх галузях господарства, ланках державного управління, в науці і культурі"², - зазначається в постанові ЦК КПРС "Про 50-у річницю Першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР".

Одним з головних завдань цього періоду було раціональне розміщення галузей народного господарства, особливо промисловості, установа нових

¹⁰⁶ Советская Белоруссия, 1978, 29 декабря.

¹⁰⁷ Там же, 26 декабря.

¹ Привітання ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР партійним, радянським, громадським організаціям, усім трудящим РРФСР і УРСР в зв'язку з 325-річчям возз'єднання України з Росією. - Радянська Україна, 1979, 30 січня.

² Радянська Україна, 1979, 18 березня.

співвідношень між ними, всебічне використання природних багатств, пошуки нових джерел сировини, підготовка відповідних кадрів тощо.

Значне місце у вирішенні цих проблем належало науці, роль якої в соціалістичному будівництві визначив В.І.Ленін у ряді своїх праць і виступів. В "Начерку плану науково-технічних робіт", "Чергових завданнях Радянської влади" та інших він звертав увагу вчених на необхідність наукової розробки проблем раціонального розміщення промисловості з урахуванням близькості сировини, "...можливості самостійно постачати собі всі найголовніші види сировини і промисловості"³, електрифікувати промисловість, транспорт і сільське господарство.

Зростаючі потреби у використанні природних ресурсів, у науковому висвітленні нагріаних питань проблем і районів країни, виявленні в найкоротші строки продуктивних сил поставили перед наукою нові завдання, які викликали необхідність реорганізації наукових установ і створення нових, впровадження плановості, зміцнення зв'язків науки з соціалістичним виробництвом, розширення форм дослідної роботи. Важливе значення для розвитку науки і техніки в країні мало співробітництво вчених, наукових установ, академій наук, яке відблудувало наукові можливості радянських республік.

В статті розглядається спроба показати розвиток і зміцнення співробітництва вчених, наукових установ, Академії наук СРСР, академії наук УРСР і БРСР у розв'язанні складних проблем соціалістичної реконструкції народного господарства країни, розкрити форми взаємозв'язків і взаємодопомоги, які використовувалися в перші можливі роки, і нові, що склалися в період будівництва фундаменту соціалізму. Спільність походження та історичної долі російського, українського і білоруського народів, територіальне сусідство обумовили з давніх часів розвиток суспільно-політичних, економічних і культурних зв'язків між ними, в тому числі і наукових.

Найстарішим науковим центром країни була Академія наук СРСР, що внесла величезний вклад як у скарбницю світової науки, так і в розвиток вітчизняної науки, економіки, культури. Поряд з Академією наук СРСР активізують свою діяльність республіканські академії наук.

Першою з республіканських була створена Академія наук Української РСР. Розпочавши свою діяльність в 1919 р., вона до 30-х років досягла великих успіхів у різних галузях науки. Як відзначала Рада Народних Комісарів СРСР в своїй постанові в зв'язку з десятилітнім ювілеєм Всеукраїнської Академії наук (31 травня 1929 р.), наукові сили УРСР, що на чолі з Всеукраїнською Академією вносять свій вклад у велику справу господарського, політичного і культурного соціалістичного будівництва, і надалі покликані здійснити це цілком науково-дослідну роботу з метою соціалістичної перебудови країни⁴.

Наймолодшою в той час була Білоруська Академія наук (БАН), урочисто відкрита 1 січня 1929 р. Академія наук СРСР, Всеукраїнська Академія наук (ВУАН), наукові установи Російської Федерації і України поданали їй велику допомогу в дослідженні актуальних проблем природничих, технічних і суспільних наук. В привітанні Академії наук СРСР Білоруській Академії з нагоди її створення відзначалося, що при розв'язанні величезних завдань, які стоять перед Білоруською Академією, її старшому товаришу двоєсторонній Воссое-

³ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.36, с.217.

⁴ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду. Збірник документів, т.І. (1917 - червень 1941 рр.). К., 1959, с.457.

ній Академії наук завжди були близькі питання вивчення продуктивних сил Білорусії. Вона готова ділитися з молодим академієм своїм досвідом і набутими знаннями, твердо пам'ятаючи, що тільки єдиною дружньою роботою наукових сил всього Союзу можна досягти результатів, яких чекає від учаних країн, що успішно буде нове життя⁵.

В роки перших п'ятирічок створювались науково-дослідні установи і училища, проводилася робота по підготовці наукових кадрів у національних районах країни, що давало змогу успішніше досліджувати проблеми природи і суспільства, вирішувати на науковій основі важливі народногосподарські завдання своїх республік і країни в цілому.

З метою забезпечення діючих творчих зв'язків між академіями наук, подання практичної допомоги республіканським академіям наук, особливо в перші роки їх роботи, у визначенні головних напрямів наукових досліджень, в підготовці молодих наукових кадрів до їх складу обирались видатні вчені країни, діючі члени і члени-кореспонденти АН СРСР, а до складу Академії наук СРСР - талановиті вчені України і Білорусії. Так, до складу ВУАН в 1924-1926 роках були обрані академіки АН СРСР С.Г.Навашин, О.П.Карпінський, С.Ф.Ольденбург, О.М.Свердлов, В.А.Стеклов, М.С.Курнаков, у 1929 р. - Г.М.Кржижановський, М.І.Вавжон, С.І.Солицев. У цьому ж році до ВУАН був обраний народний поет Білорусії, академік БАН Янка Купала (І.Д.Луцевич). Дійсними членами Білоруської Академії наук в 1928-1929 роках були обрані академіки АН СРСР О.П.Карпінський, С.Ф.Ольденбург, М.Я.Марр, В.Р.Вільямс, М.М.Покровський, а також учені України - академіки ВУАН Д.К.Засолотний, М.О.Скряпник, П.А.Тутковський та ін.

В ці ж роки до складу АН СРСР обираються М.М.Крилов, В.І.Линський, С.Н.Бернштейн, Д.К.Засолотний, Л.В.Писаржевський, О.О.Богомолець та інші вчені Радянської України.

З цією ж метою практикувалося запрошення керівників наукових установ, учених братніх республік для участі в роботі загальних зборів і сесій Академії наук. Академія наук СРСР часто запрошувала вчених України і Білорусії для обговорення і вирішення наукових проблем, які мали і важливе народногосподарське значення.

Наприклад, в роботі сесії Ради Всеукраїнської Академії наук у березні 1932 р. брав участь неодмінний вчений секретар Білоруської Академії наук П.Я.Панкевич, який в своєму виступі відмітив, що Білоруська Академія наук дуже цікавиться роботою Всеукраїнської Академії, оскільки остання має великий досвід та історію і білорусам є чому навчитися. Він зупинився також на питаннях, успішне розв'язання яких мало важливе значення для розвитку народного господарства двох братніх республік. Це насамперед проблеми Великого Дніпра, електрифікації, розвитку малої металургії, видобування торфу та ін. Вирішення цих проблем вимагало об'єднання зусиль вчених України і Білорусії. Участь представників Всеукраїнської Академії наук у сесіях Білоруської Академії, як і участь представників Академії наук Білорусії в сесіях Всеукраїнської Академії наук, підкреслював він, принесе взаємну користь⁶. Учені ВУАН були запрошені для участі в розгляді проблеми Волго-Каспій на дводенній сесії АН СРСР 1933 р.

⁵ Вестник Академії наук СССР, 1973, № 6, с.134.

⁶ Поточний архів Президії АН УРСР, ф. I, оп. 9, спр. I, арк. 43; Вісті ВУАН, 1932, № 2, с.16-19.

Однією з форм співробітництва наукових установ братніх республік стало соціалістичне змагання Академії наук СРСР, Всеукраїнської Академії наук і Білоруської Академії наук. Ініціатива в розвитку соціалістичного змагання належала Всеукраїнській Академії. 16 січня 1930 р. у Мінську, куди виїжджала делегація ВУАН, були підписані умови змагання між Білоруською і Всеукраїнською академіями наук⁷. Пізніше, 3 березня цього ж року в Ленінграді на урочистому засіданні Академії наук СРСР укладається договір про соціалістичне змагання трьох академій наук. Договір підписали від Академії наук СРСР академіки АН СРСР і академіки ВУАН О.П.Карпінський і Г.М.Крижановський, від Білоруської Академії наук - дійсні члени БАН С.М.Некрасевич і Д.Ф.Килунович, від Всеукраїнської Академії наук - академік ВУАН М.Г.Холодний⁸.

Виступаючи від імені колективу вчених Академії наук СРСР Г.М.Крижановський відмітив, що день підписання договору буде знаменним завдяки тим зрушенням, що дозволять розгорнути таке будівництво академій, яке дійсно буде новим кроком у зміцненні зв'язків АН СРСР з братніми академіями. Академії наук знайдуть своє відповідне місце на великих шляхах соціалістичного змагання, яке є вирішальним для всієї справи нашого соціалістичного будівництва⁹.

Умови соціалістичного змагання академій наук передбачали ряд принципових положень, що мали важливе значення для розвитку науково-дослідної роботи не тільки в центральних наукових установах, які включились в соціалістичне змагання, а й для всієї радянської науки. Академії наук зобов'язувалися: впроваджувати марксистський метод у науково-дослідну роботу всіх академічних установ, виробити п'ятирічні плани науково-дослідної роботи, зв'язавши їх з п'ятирічними планами соціалістичного будівництва, удосконалити структуру академій і академічних установ; подавати допомогу у вирішенні завдань реконструкції народного господарства; підвищувати кваліфікацію співробітників академій і готувати наукову зміну; звільнити академії від малопідприємливих і антигромадських елементів; розповсюджувати наукові знання серед трудящих, сприяти здійсненню культурної революції¹⁰. Крім цих були взяті і більш конкретні зобов'язання. Ними передбачалося, зокрема, посилення вивчення природних ресурсів країни, своєчасне і якісне виконання планів наукової роботи, проведення консультацій і досліджень за завданнями промислових підприємств та розгортання роботи по шефству над промисловими і сільськогосподарськими районами республік; створення академічних музеїв; подання допомоги іншим республікам в організації наукових установ; обмін науковими працями тощо.

Для керівництва соціалістичним змаганням в академіях наук створювались комісії. До складу комісії Всеукраїнської Академії наук увійшли академіки ВУАН О.Г.Шліхтер, М.Г.Холодний, К.К.Симіньський, К.Г.Воблій, М.В.Плуга та ін.¹¹

⁷ Вісті ВУАН, 1929, № II-12, с.67.

⁸ Вісті ВУАН, 1930, № I, с.75.

⁹ Вестник Академии наук СССР, 1973, № 6, с.135.

¹⁰ Матеріали к истории Академии наук СССР за советские годы (1917-1947). М.-Л., 1950, с.85-86; Вісті ВУАН, 1930, № I, с.77.

¹¹ Вісті ВУАН, 1929, № II-12, с.83; Поточний архів Президії Академії наук УРСР, ф.1, оп.6, спр.1, арк. 35.

В соціалістичне змагання включилися і окремі академічні установи. Наприклад, етнографічна комісія ВУАН змагалася з аналогічною кафедрою Білоруської Академії наук. Зоологічний музей ВУАН з зоологічною кафедрою БАН, Національний геологічний музей України підписав договір про соціалістичне змагання з Інститутом геології БАН та Геологічним і Мінералогічним музеями Академії наук СРСР¹².

Соціалістичне змагання сприяло дальшому розвитку теоретичних досліджень в галузі природничих і суспільних наук, зростанню кількості робіт прикладного характеру в галузі природничих наук, які збагачували практику народного господарства. Ширше стали проводитись дослідження природних багатств країни - корисних копалин, водних ресурсів, ґрунтів, рослинного і тваринного світу; встановлювалися зв'язки академічних наукових установ безпосередньо з промисловими і сільськогосподарськими підприємствами.

На початку 1931 р. академії наук вирішили підвести підсумки виконання договору про соціалістичне змагання. 9 квітня 1931 р. Президія Всеукраїнської Академії наук обговорила це питання на своєму засіданні і запропонувала включити в проект нового договору про змагання трьох академій зобов'язання про організацію і зміцнення зв'язків академії наук з промисловими підприємствами і периферійними установами¹³. Академія наук СРСР 27 квітня 1931 р. на загальних зборах підвела підсумки виконання зобов'язань, взятих за договором трьома академіями. А.В.Луначарський, І.М.Губкін, А.Ф.Іоффе та інші учені, які брали участь в обговоренні цього питання, внесли ряд пропозицій щодо збільшення наукової допомоги народному господарству, глибокого оволодіння науковими співробітниками академічних установ марксистсько-ленінської теорії. Обговорювалися й інші питання, зокрема проект договору на 1932 р.

Свою діяльність академії наук почали здійснювати відповідно до планів науково-дослідної роботи, складених на 1931 р., а пізніше - й на другу п'ятирічку. В основу останнього були покладені директиви по складанню другого п'ятирічного плану народного господарства СРСР (1933-1937 рр.), схвалені XIII конференцією ВКП(б) в січні-лютому 1932 р. Планування діяльності наукових установ змінювало самий характер науково-дослідної роботи, наближало її до практики соціалістичного будівництва, сприяло більш активній участі вчених у виконанні народногосподарських завдань.

При обговоренні результатів виконання зобов'язань академіями наук на Президії АН СРСР було вирішено погоджувати і робочі плани академічних наукових установ, а також плани експедицій.

Проект нового договору про соціалістичне змагання між трьома академіями на 1932 р. був обговорений в листопаді 1931 р. на Президії ВУАН, а також на загальних зборах АН СРСР і незабаром підписаний представниками трьох академій. Наступного року укладається договір про соціалістичне змагання між трьома академіями на два роки¹⁴. Питання соціалістичних зобов'язань, перевірки їх виконання і підведення підсумків змагання були предметом постійної уваги Президії академії наук.

¹² ЦДАІР УРСР, ф.166, оп.9, спр. 1444, арк. 2; Вісті ВУАН, 1930, № 1, с. 77.

¹³ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.1, оп.7, спр.1, арк.72.

¹⁴ Вестник АН СССР, 1933, № 5, с.53.

Внаслідок великої роботи, яку провели академії наук, до 1933 р. було здійснено реорганізацію академічних установ, залучено співробітників академії до активної участі в соціалістичному будівництві, впроваджено планування академіями своєї діяльності. Значних успіхів досягли академії в наукових дослідженнях прикладного характеру, в пошуках корисних копалин, геологорозвідувальних роботах. Вони допомагали в створенні філіалів і баз наукових установ у союзних і автономних республіках, у краях і областях РРФСР. Швидко зростає міжнародний авторитет радянської науки в галузях мовознавства, фізіології, математики, фізики, хімії та ін. Ці успіхи і досягнення академії були відзначені постановою Президії ЦВК СРСР "Про роботу Всесоюзної, Всеукраїнської та Білоруської академії наук" (27 липня 1933), яка мала важливе значення для розвитку науки в цілому в країні. Президія ЦВК Союзу РСР, відзначаючи "рішучий поворот у роботі академії у напрямі обслуговування практичних завдань соціалістичного будівництва"¹⁵; вказала в той же час на недоліки, що мали місце в діяльності академії. Президія запропонувала посилити узгодженість в роботі не тільки між собою, але й з дослідними інститутами наркоматів, виділяючи при цьому важливу для соціалістичного будівництва тематику. Рекомендовались конкретні форми координації науково-дослідної роботи. Президія зобов'язала академії наук підвищити якість наукових досліджень, поліпшити підготовку кадрів наукових працівників, впроваджувати наукові досягнення в практику соціалістичного будівництва. Таким чином, постанова Президії ЦВК СРСР поставила нові завдання перед академіями наук, які визначали програму дальшої роботи всіх наукових установ країни.

До XVI роковин Великого Жовтня Академією наук СРСР 5 листопада 1933 р. було організовано переключку трьох академії через радіостанції Ленінграда, Москви, Харкова і Мінська. Радіопереключку відкрив президент АН СРСР О.П.Карпінський. У вступному слові він підкреслив її значення у світлі виконання постанови Президії ЦВК СРСР. Представники трьох академії академік АН СРСР В.П.Волгін і О.С.Орлов від АН СРСР, президент Всеукраїнської Академії наук академік АН СРСР і ВУАН О.О.Богомолець і академік ВУАН О.Т.Гольдман від ВУАН; президент Білоруської Академії наук П.О.Горін у своїх доповідях висвітлили досягнення академії наук за роки Радянської влади, відзначили, що в основу наукової діяльності покладено марксистсько-ленінське вчення про єдність теорії і практики. Виступавчі підкреслювали, що Радянська влада озброїла науку новим марксистсько-ленінським методом, забезпечуючи могутній її розвиток; створила умови для наукової роботи в країні в цілому і в кожній національній республіці зокрема. Виросли нові науково-дослідні установи, створення яких викликалися потребами соціалістичного будівництва, підвищився теоретичний рівень і якість наукової роботи¹⁶.

Крім цих доповідей були заслухані також повідомлення про головні досягнення радянської науки за 16 років: академіка АН СРСР Б.О.Кажлера про досягнення радянського ґрунтознавства і ботаніки, академіка АН СРСР і ВУАН М.І.Вавилова "Радянська агрономія до XVI роковини Жовтня", академіка АН СРСР С.І.Вавилова про досягнення радянської оптики.

Соціалістичне змагання продовжувало залишатися ефективною формою співробітництва академії наук і в наступні роки. Систематично підводилися підсум-

¹⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Збірник документів, т.І. (1917 - червень 1941 рр.), с. 617-620.

¹⁶ Вестник АН СССР, 1933, № 12, с.39-44.

ки виконання зобов'язань, для чого створювалися комісії і бригади. Наприклад, для підведення підсумків змагання за 1933 р. в січні 1934 р. створюється комісія, до складу якої від ВУАН ввійшли: член Президії академік ВУАН О.В.Корчак-Чепурківський, академік ВУАН В.Г.Шапошников та інші вчені. Були встановлені строки перевірки попереднього договору і розробки нових зобов'язань в зв'язку з підготовкою до XVII з'їзду ВКП(б)¹⁷.

Договори про соціалістичне змагання укладалися й пізніше. Так, в липні 1939 р. Президія Академії наук УРСР на своєму засіданні розглянула умови договору і затвердила комісію АН УРСР по керівництву соціалістичним змаганням з Академією наук БРСР на чолі з академіком АН УРСР, її віце-президентом А.О.Салегінін¹⁸.

Соціалістичне змагання сприяло поліпшенню координації науково-дослідної роботи академії, проведенню спільних експедицій, конференцій, з'їздів, симпозіумів, декад науки та інших заходів. Соціалістичне змагання розвивало співробітництво академії, окремих наукових установ, учених братніх республік, ос'єднувало їх зусилля для вирішення важливих народногосподарських завдань та актуальних наукових проблем. Соціалістичне змагання стало новою ефективною формою співробітництва вчених РРФСР, УРСР і БРСР, формою підвищення ефективності наукової роботи трьох академії наук, що існували тоді.

Посилення досліджень для потреб народного господарства країни, окремих її районів та національних республік, дальшому розвитку дійових творчих контактів, поліпшенню координації діяльності академії наук, інших наукових центрів сприяли Всесоюзні конференції по вивченню продуктивних сил країни, Всесоюзні з'їзди геологів, зоологів, ботаніків та інших спеціалістів, міжреспубліканські й республіканські наукові конференції, з'їзди, декади, експедиції, спільне проведення сесій академії наук та інші форми співробітництва вчених братніх республік. Характерним було те, що ці заходи організовувалися не тільки в Москві і Ленінграді - найбільших наукових центрах країни. Місцем проведення всесоюзних наукових форумів стали Харків, Київ, Одеса, Ташкент, Тбілісі, Казань та інші міста, в яких були зосереджені значні наукові сили радянських республік з різних галузей науки.

В жовтні 1926 р. в Києві відбувся II Всесоюзний геологічний з'їзд, учасники якого відвідали Волинь і Поділля. В 1928 р. в Ташкенті був проведений III Всесоюзний геологічний з'їзд, в роботі якого брали участь вчені Російської Федерації, України, Казахстану, Узбекистану та інших республік. У цьому ж році відбулася II Всесоюзна конференція по вивченню продуктивних сил країни. Вона мала чимале значення для дальшого розгортання досліджень природних багатств національних республік. У конференції взяли участь представники різних галузей науки та планувачих органів Москви, Ленінграда, України, Білорусії, Середньої Азії, Закавказзя. Конференція відмітила, що вивчення природних продуктивних сил проводиться в напрямі пошуків нових методів експлуатації природних продуктивних сил і в напрямі вивчення природних ресурсів, як бази для господарського розвитку країни в цілому та окремих її районів. Багато уваги учасники конференції приділили енергетиці, виявленню нових енергетичних джерел, визначенню їх потужностей для промислової експлуатації й іншим дослідженням¹⁹.

¹⁷ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.І, оп.ІО, спр.І, арк.8.

¹⁸ Там же, оп. 15, спр. I, арк. 14.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф.337, оп.І, спр.7604, арк. 51, 55.

На конференції було обговорено доповідь про потреби національних республік і областей СРСР у вивченні природних багатств. Відзначалося нерівномірне вивчення продуктивних сил у республіках, неузгодженість в проведенні експедиційних досліджень, вказувалося на відсутність найнеобхідніших для розвитку народного господарства країни наукових установ і національних наукових кадрів. У прийнятій резолюції передбачався ряд заходів по поданню допомоги національним республікам і областям, зокрема у вивченні питань розвитку продуктивних сил, організації науково-дослідних установ і підготовці національних наукових кадрів у центральних науково-дослідних інститутах, у проведенні спільних досліджень²⁰.

На Україні тільки в 1930 р. відбулося чотири всесоюзних наукових з'їздів: IV Всесоюзний з'їзд зоологів, анатомів і гістологів у Києві, I Всесоюзний математичний з'їзд у Харкові, I Всесоюзний з'їзд фізиків в Одесі, IV Всесоюзний з'їзд фізіологів у Харкові²¹. В їх підготовці і проведенні брали активну участь наукові установи України і перш за все Всеукраїнська Академія наук. Велику допомогу подавали партійні органи і уряд Української РСР. У таких представницьких всесоюзних форумах брали участь провідні вчені країни, видатні спеціалісти різних галузей науки, а також зарубіжні вчені. Широкий обмін найновішими науковими досягненнями та інформацією, що відбувався на цих всесоюзних з'їздах, сприяв посиленню науково-дослідної роботи в національних республіках.

У період реконструкції народного господарства країни позитивно зарекомендували себе і такі форми співробітництва вчених та наукових установ, як декади і дні науки.

В грудні 1931 р. у Білорусії з успіхом проходила декада учених Комуністичної академії з Москви. Проведення декади вітали ЦК Компартії Білорусії і уряд республіки. Вони проявили велику зацікавленість в тому, щоб в декаду взяли участь не тільки науковці, а й широкі маси трудящих Білорусії. З доповідями виступили заступник голови Комкадемії С.Б.Пашуканіс, професор С.С.Варга та інші вчені, які підкреслили, зокрема, значення розв'язання проблем розвитку економіки, історії, філософії, права і природничих наук в умовах побудови фундаменту соціалістичного суспільства. Зустрічі вчених з трудящими республіки проходили при нерозривних зв'язках, їх доповіді транслиувалися по радіо БРСР²².

У 1933 р. в ініціативу Комуністичної академії в Москві проходила декада Білоруської Академії наук, в якій брали участь Н.К.Крунська та А.В.Луначарський. Вони виступили з промовами на заключному засіданні декади. Під час декади було заслухано 16 доповідей провідних учених Білорусії з проблем суспільних і природничих наук. З доповідів про стан та перспективи науково-дослідної роботи в республіці виступив президент Білоруської Академії наук П.О.Порін. Академік БАН Т.Ф.Домбаль спинявся на вирішенні ряду проблем технічної реконструкції в СРСР через вирішення проблеми Великого Дніпра, академік БАН М.Ф.Білодуб розповів про досягнення у вивченні геологічної будови і корисних копалин Білорусії, професор Ф.Я.Бахтеєв висвітлював проблему використання в БРСР горю і стан її вивчення, академік БАН С.Я.Вольфсон розповів

²⁰ ЦДАК СРСР, ф.1235, оп.123, спр.204, арк.3-6; ЦДАК УРСР, ф. 337, оп.1, спр.7604, арк.109-110.

²¹ Матеріали в історії Академії наук СРСР за советські роки (1917-1947). М.-Л., 1950, с.88, 89, 91, 93.

²² Вестник Коммунистической академии, 1932, № 1-2, с.106-108.

про розвиток філософської думки в БРСР, професор М.М.Піотухович виступив з доповіддю "Білоруська література на етапі соціалістичної реконструкції", професор П.О.Бузук - з доповіддю "Шляхи розвитку білоруської мови". В цих та інших доповідях учені відзначали значні успіхи раніше відсталої Білорусії в господарському і культурному будівництві, в розвитку науки, досягнуті республікою завдяки втіленню в життя ленінської національної політики²³.

В цьому ж році в Білоруській Академії наук пройшов декадник Всеукраїнської Академії наук. У Мінськ вїхали вчені, які своїми науковими працями були відомі не тільки на Україні, а й за її межами. Вони виступали в наукових установах Білоруської Академії наук, на заводах і фабриках республіки. О.О.Богомолець прочитав доповіді "Механізм регуляції вуглеводного обміну" і "Про переливання крові", М.В.Птуха - "Еволюція смертності в Білорусії до початку першої п'ятирічки", О.В.Палладін - "Досягнення в галузі біохімії в зв'язку з завданнями соціалістичного будівництва" і "Біохімічна динаміка м'язів", Є.О.Парон - "Проблема електростимуляції в другій п'ятирічці", О.В.Бомін - "Досягнення науково-дослідної роботи в галузі ботаніки на Україні" і "Сучасний стан дослідження флори Білорусії, дальні завдання і перспективи". Всього виступило з доповідями 12 чоловік.

Партійні і радянські органи, вчені і громадськість Білорусії дали високу оцінку декаднику ВУАН. Окремі наукові установи БРСР зверталися у Всеукраїнську Академію наук з проханням налагодити більш тісні контакти. Так, Білоруський інститут удосконалення лікарів звернувся до Президії ВУАН з проханням організувати поїздку в Мінськ українських учених - спеціалістів різних галузей медицини з читанням лекцій.

Президія ВУАН також позитивно оцінила результати декадника і прийняла рішення про посилення спільної роботи двох академій по дослідженню актуальних наукових проблем, обмін науковими працями ВУАН і Білоруської Академії наук.

Інтерес до декадника Всеукраїнської Академії наук у Білорусії проявила й Комуністична академія, яка просила надіслати їй матеріали про декадник²⁴.

Проведення декад Комуністичної академії та Всеукраїнської Академії наук в Білорусії і Білоруської Академії наук в Москві мало велике значення для дальшого розвитку радянської науки, зміцнення ділових, творчих контактів між ученими і науковими установами братніх республік. Учені Москви і України подавали допомогу молодій Білоруській Академії наук у вирішенні ряду актуальних наукових проблем, і в той же час досягнення науки виносили в масову аудиторію, що відіграло позитивну роль в інтернаціональному вихованні трудящих, в зміцненні дружби радянських народів.

Крім заходів всесоюзного значення в республіках проводилися наукові з'їзди і конференції, в яких брали участь не тільки місцеві вчені, а й представники науки провідних центральних установ Москви і Ленінграда, братніх союзних республік.

У багатьох конференціях та з'їздах, які проводились в Білорусії, брали участь українські вчені. Наприклад, академік ВУАН О.В.Палладін брав

²³ Вестник Коммунистической академии, 1933, № 2-3, с.214-224; Материали к истории Академии наук СССР за советские годы (1917-1947). М.-Л., 1950, с.115.

²⁴ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.1, оп.9, спр.1, арк. 23-24, 34-36.

участь у I Білоруському фізіологічному з'їзді, який проходив у Мінську в березні 1930 р., академік ВУАН О.В.Фомін – у конференції в справі видання "Флора Білорусії", яка відбулася в Мінську в грудні 1934 р.²⁵

У конференції по медичній біології, що проводилася в Києві в листопаді 1936 р. науково-дослідними інститутами експериментальної біології і патології Наркомздоров'я УРСР, клінічної фізіології, зоології і біології, Біохімічним інститутом АН УРСР, із 250 учасників понад 40 чоловік представляли наукові установи Москви, Ленінграда, Уфи, Саратова, Казані, Пермі та інших міст країни. На пленарному засіданні і секціях з доповідями і повідомленнями виступили академік АН СРСР М.К.Кольцов, професор Х.С.Кожоянц, професор Л.Л.Рубінштейн з Москви, професор П.Д.Шмідт, професор С.Я.Залкинд з Ленінграда та ін.²⁶

В тому ж 1936 р. Інститут мікробіології АН УРСР провів республіканську конференцію з бактеріології і міняювості мікробів, що викликала великий інтерес учених наукових установ нашої республіки та країни в цілому. В її роботі взяло участь 120 представників наукових установ РРФСР, БРСР та інших радянських республік. Було заслухано 98 доповідей і повідомлень з теорії і практики бактеріології, міняювості і еволюції мікробів і значення цих біологічних процесів для практики мікробіології та епідеміології²⁷. Подібних прикладів можна навести чимало.

Зміцненню співробітництва вчених братніх республік сприяло проведення спільних заходів. Так, у квітні 1936 р. було скликано спільну сесію Академії наук СРСР, УРСР, БРСР і Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук імені В.І.Леніна, присвячену питанням розробки основ державних заходів по розвитку сільського господарства у третій п'ятиріччі²⁸.

Академії наук, наукові установи і вузи країни шанували пам'ять видатних учених, письменників, поетів братніх народів. Наприклад, в 1937 р. всі народи Радянського Союзу відзначали 100-річчя з дня смерті великого російського поета О.С.Пушкіна. Цьому зв'язано були присвячені урочисті збори АН УРСР, які відбулися у лютому 1937 р. Президія АН УРСР прийняла рішення про видання збірника "До 100-річчя з дня смерті О.С.Пушкіна". На сесії АН СРСР, присвяченій цій ювілейній даті, доповідачем від АН УРСР був П.Г.Тичина²⁹.

Декади, наукові з'їзди, конференції та сесії сприяли широкому систематичному обміну науковими досягненнями, досвідом роботи вчених і практичних працівників, що взаємно збагачувало їх. Під час декад, наукових з'їздів, конференцій та інших наукових заходів встановлювалися і поглиблювалися творчі зв'язки між ученими різних наукових центрів радянських республік.

Важливе місце в зміцненні зв'язків між академіями наук займали друковані праці учених, а також "Записки", "Збірники", "Праці" окремих комісій, кафедр, інститутів, журнал "Вестник АН СРСР", "Весті БАН", "Вісті ВУАН", пізніше "Вісник АН УРСР", в яких друкувалися редакційні та інші статті, що

²⁵ Поточний архів Президії АН УРСР, ф. I, оп. 6, спр. I, арк. 28; оп. 10, спр. I, арк. 247.

²⁶ Вісті АН УРСР, 1937, № 2-3, с. 135-142.

²⁷ Там же, № I, с. 99-101.

²⁸ Історія Академії наук Української РСР. У 2-х кн. Кн. I, К., 1967, с. 118.

²⁹ Поточний архів Президії АН УРСР, ф. I, оп. 13, спр. I, арк. 5.

спрямовували діяльність співробітників академії наук на розв'язання поставлених партією завдань, наукові статті, повідомлення, хроніка наукового життя тощо. Виходили видання з математичного, медичного, біологічного, геолого-географічного та інших циклів.

Плідно розвивалося співробітництво учених у дослідженні природних ресурсів країни. Ряд районів Російської Федерації, України, Білорусії, насамперед Донбас, Урал, Підмосковний район, Криворізький басейн, експлуатувалися до Великої Жовтневої соціалістичної революції, і тому потрібно було уточнити запаси корисних копалин в них. Райони Волги, Дніпра, з прилеглими до них землями Полісся, Приазов'я та інші були вивчені гирше.

Уряд Союзу РСР, враховуючи всю важливість використання природних багатств цих та інших районів для реконструкції народного господарства радянських республік і країни в цілому, залучав до проведення розвідувальних і проектних робіт учених Академії наук СРСР, Української і Білоруської академії наук, інших наукових установ, а також проектні і господарські організації.

Проблеми Великого Дніпра були спільними для Російської Федерації, України і Білорусії. Для їх успішного розв'язання (практичне здійснення проблем гостро стояло на рубежі першої і другої п'ятирічок) були вироблені комплексні заходи. Ними передбачалося більш раціональне розміщення продуктивних сил з врахуванням потенціальних можливостей водної системи Дніпра; максимальний розвиток енергетики в цьому районі на базі енергоресурсів Дніпра, а також місцевих природних ресурсів - торфу, бурого вугілля та іншої паливної сировини; створення потужної водної транспортної магістралі, яка з'єднала б Дніпро з сусідніми ріками і таким чином створила б водну систему Дніпра; здійснення меліоративних робіт на великих масивах земель Північного Криму і Західної області РРФСР, України і Білорусії; вирішення проблеми водопостачання і використання різних видів сировини, на яку багаті прилеглі до Дніпра землі; дальший розвиток сільського господарства в цих районах.

У розробку проблем Великого Дніпра значний вклад внесли Президія Академії наук України, її інститути геологічних наук і водного господарства, Рада по вивченню продуктивних сил УРСР БУАН, в складі якої діяла секція Великого Дніпра, установи БАН і АН СРСР.

Багато уваги партійні органи і уряд країни приділяли вивченню насамперед районів Нижнього Дніпра. Це було викликано розвитком важкої, хімічної та інших галузей промисловості, підприємства яких були найбільшими споживачами електроенергії; необхідністю проведення зрошувальних робіт, спрямованих на боротьбу з посухою на великому земельному масиві площею близько 4 млн. га на півдні України і в Північному Криму. Президією Укрдержплану в липні 1929 р. було прийнято постанову про організацію дослідних робіт на Нижньому Дніпрі³⁰. В дослідженні району Нижнього Дніпра взяли участь Гідровод СРСР, Укрводгосп, дослідні установи Наркомзему України, установи Академії наук СРСР і БУАН. Стан вивченості і розробки проблем Нижнього Дніпра в 1932 р. обговорила на своєму засіданні Рада Народних Комісарів УРСР, яка відмітила недоліки, що були допущені господарськими організаціями і науковими установами в проектуванні основних об'єктів, проведенні геологічних і гідротехнічних досліджень, і прийняла рішення, спрямоване на раціональне ви-

³⁰ ПЛАМР УРСР, ф. 166, оп. 6, опр. 1309, арк. 283, 284; Шліхтер О.Г. Вибрані твори. К., 1959, с. 647.

користання в сільському господарстві осушених земель, гідротехнічних ресур- сів, на розвиток водного транспорту, збільшення вантажообігу³¹.

Заслуживши в липні 1932 р. звіт Всеукраїнської Академії наук про про- роблену роботу, Президія ВУЦВК відмітила великі досягнення вчених, наукових установ ВУАН у дослідженні конкретних проблем, що постали в процесі соціалі- стичного будівництва, в тому числі і у вивченні Дніпровської водної системи. В той же час у прийнятій постанові Президія ВУЦВК зобов'язувала академію не- гайно включитися в розробку проблем, пов'язаних з складанням другого п'яти- річного плану розвитку народного господарства і культури УРСР і в першу чер- гу таких комплексних проблем, як проблеми Великого Дніпра, запропонувала ви- вчення і розробку їх здійснити разом з АН СРСР і Білоруською Академією на- ук³². Розгортанню наукових робіт з проблем Великого Дніпра сприяло рішення Ради Ціпні і Оборони (РЦО) СРСР від 31 серпня 1932 р. Підкреслюючи важливе всесоюзне значення розв'язання цих проблем, РЦО СРСР на продовження науко- вих досліджень по Дніпру виділила мільйон карбованців³³.

Вчені братніх республік активно включились у виконання прийнятих по- станов з проблем Великого Дніпра. В 1932 р. з ініціативи Всесоюзного науко- во-дослідного інституту лісового господарства і агролісгоспору органі- зована комплексна експедиція по вивченню пісків Нижнього Дніпра. В ній взя- ли участь співробітники Ботанічного інституту АН СРСР, Інституту ботаніки ВУАН, які під керівництвом С.М.Лавренка проводили геоботанічні дослідження. Крім цього науковими співробітниками Інституту ботаніки ВУАН ґрунтовно ви- вчалося болота в районі Середнього Дніпра між Києвом і Переяслав-Хмельниць- ким, заплавні луки Дніпра, Прип'яті, Десни³⁴.

Співробітники кафедри гідрології Всеукраїнської Академії наук, голов- ною тематикою досліджень якої були проблеми Великого Дніпра, вивчали коли- вання води в Дніпрі залежно від дії метеорологічних факторів. Їхні рекомен- дації мали практичний характер. Так, вони дали характеристику змін однако- вих і характерних явищ в режимі Дніпра, що мало безпосереднє значення для навігації, склали фізично-геологічний нарис Дніпра³⁵.

Партійні і радянські органи, академії наук велику увагу приділяли на- танню координації науково-дослідної і проектної роботи. З цієї метою в 1933 р. при Президії ВУАН створюється постійний Комітет, до складу якого увійшли вчені від трьох академії і керівні працівники партійних і радянсь- ких органів України. Співголовами Комітету були віце-президент ВУАН ака- демік О.Г.Шнігтер і заступник голови Ради Народних Комісарів, голова Держ- плану УРСР Д.М.Кодобинський. В Всеукраїнську Академію наук у Комітеті пред- ставляв крім О.Г.Шнігтера академік ВУАН О.В.Фомін, Академію наук СРСР - член-кореспондент АН СРСР В.Г.Глушков, Білоруську Академію наук - її віце- президент Т.Ф.Домбаль та інші вчені³⁶.

В цьому ж році Держплан УРСР і Всеукраїнська Академія наук провели конференції з проблем Великого Дніпра, в якій взяли участь крім делегацій

³¹ ЦНАУР УРСР, ф.І, оп.8, спр.281, арк.186-187.

³² Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуні- стичної партії і Радянського уряду. Збірник документів, т.І. (1917 - чер- вень 1941 рр.), с.580.

³³ Вісті Всеукраїнської Академії наук, 1933, № 1, с.19.

³⁴ Історія Академії наук УРСР, кн.І, с.715; Отчет о деятельности АН СССР в 1932 г. Л., 1933, с.271.

³⁵ Вісті ВУАН, 1932, № 4, с.15.

³⁶ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.І, оп.9, спр.1, арк.37, 57.

Академії наук СРСР і Білоруської Академії наук учені Англії і Німеччини. З доповіддю "Проблеми Великого Дніпра в соціалістичному будівництві та народногосподарське використання малих річок" виступив О.Г.Шліхтер. Він всебічно висвітлив проблему єдиного народногосподарського комплексу, її складових частин, дав обґрунтування необхідності розвитку важкої індустрії, як провідної ланки народного господарства, розкрив перспективи розвитку сільського господарства, транспорту, можливості використання сировинних ресурсів. На конференції були визначені конкретні завдання щодо вивчення природних ресурсів, можливостей їх використання в інтересах народного господарства в умовах соціалістичного будівництва, обговорені основні напрями розвитку найбільш важливих галузей народного господарства в районі Великого Дніпра³⁷.

Проблеми Великого Дніпра на початку 1934 р. обговорювались в Ленінграді на нараді представників держпланів РРФСР, УРСР, БРСР, обшлану Західної області РРФСР, академії наук, науково-дослідних інститутів. Розглядалися різні проекти всебічного використання чорноморо-балтійського шляху від Ленінграда до Волхова з переходом через Західну Двіну до Дніпра поблизу Смоленська, а також осушення в верхів'ях Дніпровського басейну боліт Білорусії, України і Західної області Російської Федерації, а на півдні зрошення степів України і Північного Криму, судівництва нових потужних електростанцій на Дніпрі і Західній Двіні³⁸.

Робота постійного Комітету, конференції та наради дозволяли уникати дублювання і паралелізму в дослідженнях проблем Великого Дніпра, поліпшувати координацію дій різних організацій і наукових установ трьох братніх республік, вносити зміни і уточнення, які допомагали успішному здійсненню намічених планів.

Надаючи належного значення ролі великих річок як важливих водних транспортних артерій країни, складових частин в створюваній єдиній водній системі європейської частини Союзу РСР, ХІІ з'їзд ВКП(б) (1934) у своєму рішенні відмітив необхідність проведення в другій п'ятирічці великого обсягу гідротехнічних робіт у зв'язку з встановленням кризного шляху по Дніпру і реконструкцією Середньої Волги³⁹.

Учені, геологи, гідрологи, біологи, хіміки, економісти, представники інших галузей науки, керуючись настановами партії і уряду країни щодо використання водних ресурсів великих річок, документами, прийнятими республіканськими органами, проводили в ці роки велику роботу по дослідженню Дніпра та Волги. Вони випускали праці, в яких порушувалися питання, що входили як складові елементи у проблему комплексного використання водних ресурсів і прилеглих земель Великого Дніпра. Академік ВУАН Є.В. Опоков виступив з статтею "Проблема Великого Дніпра" в книзі "Водне господарство УРСР"(К., 1932), професор Б.Бошко - з статей "Проблема Великого Дніпра" в журн. "Господарство України" (1932, № 1-2), академік ВУАН К.Г.Воблий опублікував у Мінську в 1933 р. дослідження "Проблема Великого Дніпра", О.Г.Шліхтер - працю "Проблема Великого Дніпра в соціалістичному будівництві та народногосподар-

³⁷ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.І, оп.9 спр.І, арх.6; Матеріали к історії Академії наук СРСР за советские годы (1917-1947). М.-Д., 1950, с.115; Шліхтер О.Г. Выбранные творы. К., 1959, с.645.

³⁸ Вісті ВУВК, 1934, 28 лютого.

³⁹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т.5. М., 1971, с.138, 139.

ське використання малих річок" (К., 1933). Учені Білорусії висловили свої думки із згаданої проблеми в статтях, опублікованих в журн. "Соціалістична економіка" (1934, № 1), наприклад, Т.Ф.Домбаль в статті "Проблема Большого Днепра", Канцевич - "Энергетические ресурсы БССР и их использование в связи с проблемой "Большого Днепра" та ін.

Оскільки і на Дніпрі, і на Волзі інтенсивно велось гідроенергетичне будівництво, необхідно було виявити вплив спорудження гідроелектростанцій на розвиток сільського господарства в районах цих річок. З метою розв'язання цієї проблеми в 1934 р. на Середній Волзі працювала експедиція Ради по вивченню продуктивних сил АН СРСР. В цьому ж році проводилися дослідження басейну Нижньої Волги. Учені виявляли можливості освоєння мінерально-сировинних ресурсів, обґрунтовували меліоративні і зрошувальні заходи⁴⁰.

Співробітники Дніпровської біологічної, а з 1934 р. Гідробіологічної станції ВУАН під керівництвом і за участю професорів Я.В.Ролла, Д.О.Белінга на протязі багатьох років проводили стаціонарні спостереження Дніпра з його заплавними водоймищами. В 1935 р. Гідробіологічної станцією була організована експедиція в район верхньої течії Дніпра в межах Української РСР і частини Білоруської РСР від гирла Березини до с.Старосілля (біля заповідника АН УРСР "Гористе", де містилася літня база станції). Проводилися гідробіологічні, іхтіологічні дослідження на цій ділянці Дніпра. Разом з співробітниками Науково-дослідного інституту рибного господарства вивчалось рибне господарство, визначалась продуктивність річкових заплавних водоймищ. Під час польових робіт було обстежено 21 заплавне водоймище, декілька сотень зареєстровано⁴¹.

Експедиційними дослідженнями 1936 р. була охоплена середня течія Дніпра від Києва до Кременчука. Комплексно вивчалися характерні особливості заплавних водоймищ і виявлялися можливості їх використання, а також видовий склад дніпровської риби, організація рибних промислів. Була виділена окрема іхтіологічна бригада, яка проводила всі роботи з господарськими організаціями України, з риболовецькими колгоспами. Експедиція збирала багатий матеріал, який разом з даними стаціонарних спостережень, давав можливість намітити основні типи заплавних водоймищ Дніпра, розв'язати інші проблеми⁴². Внаслідок дослідницьких робіт було зроблено гідробіологічну характеристику вивченого району.

Багато зробив у вивченні гідробіології Дніпра, особливо її порожистої частини, Д.О.Свиренко - згодом член-кореспондент АН УРСР. З 1928 р. по 1941 р. він дослідив і гідрологію першого на Дніпрі водоймища-озера імені В.І.Леніна. Результати цього дослідження були висвітлені в монографії "Дніпровське водосховище". У ній вчений вперше в СРСР розкрив закономірності формування водоймищ. Під керівництвом К.Г.Водного вивчалися економічні проблеми Великого Дніпра⁴³.

В 1934 р. Інститутом геологічних наук Всеукраїнської Академії наук проводяться гідрогеологічні дослідження, які мали важливе значення для вирішення проблеми зрошення південних степів України і Північного Криму. Вчені Ін-

⁴⁰ Отчетный доклад о деятельности АН СССР в 1934 г. М.-Л., 1935, с.449, 457.

⁴¹ Вісті АН УРСР, 1936, № 7-8, с.101-110.

⁴² Вісті АН УРСР, 1937, № 1, с.57-67.

⁴³ Історія Академії наук УРСР, кн.І, с.108, 707.

ституту дають також геологічне обґрунтування проектів Укргіпроводу, що оточувалися будівництва греблі в Нижньому Дніпрі.

Влітку 1936 р. за завданнями Ради по вивченню продуктивних сил України ВУАН Інститут геологічних наук ВУАН направив експедицію для вивчення геологічної будови долини Верхнього і Середнього Дніпра, геоморфології цієї частини ріки, збору матеріалів про корисні копалини. Перш ніж приступити до виконання наміченого плану польових робіт, учасники експедиції вивчили дані Гомельського філіалу Всесоюзного буртресту, а також літературний і картографічний матеріали Інституту геології АН БРСР. Гомельський філіал Всесоюзного буртресту заклад чимало свердловин на воду на території Білорусії і Західної області РРФСР, а Інститут геології АН БРСР в ряді пунктів долини Дніпра проводив знімальні роботи. Були зібрані також матеріали по Середньому Дніпру.

Співробітники експедиції Інституту геологічних наук ВУАН на великій території в межах Білоруської РСР і Західної області Російської Федерації здійснювали звичайну зйомку, ставили свердловини і закладали неглибокі шурфи, використовувачи при цьому геологічні і топографічні карти інших організацій, які раніше там працювали. З корисних копалин були відмічені ті, які використовувались як будівельний матеріал, а також торф. Багатий і різноманітний матеріал, зібраний експедицією, був врахований при проектуванні і спорудженні об'єктів у районі Верхнього і Середнього Дніпра⁴⁴.

В зв'язку з необхідністю реконструкції району Середнього Дніпра, а також з метов геологічного обґрунтування проектів будівництва нових гребель і електростанцій співробітниками Інституту в результаті багаторічних досліджень було виявлено будову сучасної і старовинної долини ріки і складено відповідні геологічні і геоморфологічні карти. Вивчалася також геологічна будова територій, що прилягають до Середнього Дніпра. Розміщення порід у цьому районі виявилось досить складним і порушеним. Вивчення характеру цих порушень і виявлення їх причин мало велике практичне значення для розгортання будівництва в цьому районі і важливе наукове значення для розуміння геології УРСР⁴⁵.

Питання, пов'язані з розв'язанням проблем Великого Дніпра, постійно обговорювалися на засіданнях Президії Академії наук УРСР, сесій і галузевих груп. Наприклад, тільки в 1936 р. на сесіях АН УРСР були заслухані доповіді "Проблеми Великого Дніпра в загальній системі реконструкції водних шляхів СРСР" і "Велика Волга і Великий Дніпро на новому етапі" (академік АН УРСР Л.М.Яснопольський), "Про використання весняних вод р.Дніпро для іригації степів УРСР" (академік АН УРСР Є.В.Опоков), "Поліпшення судноплавних умов Дніпра регулюванням стоку" (А.К.Корчагін). У цих та інших доповідях підводилися підсумки наукової розробки окремих питань й ставились нові проблеми⁴⁶.

Учені Інституту водного господарства АН УРСР за пропозицією філіалу Гідроелектропроекту СРСР продовжили дослідження судноплавних умов Дніпра за допомогою регулювання стоку його вод. Зібрані в результаті дослідження дані Укргідел використав при проектуванні гребель. Регулюван-

⁴⁴ Вісті АН УРСР, 1936, № 7-8, с.85-92.

⁴⁵ Партийдний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України-філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КНРС, ф.1, оп.1-62, спр.85, л. 75.

⁴⁶ Вісті АН УРСР, 1936, №5-6, с.193-194; 1937, № 2-3, с.40.

ня стоку Дніпра дозволяло вирішувати не тільки транспортні проблеми, а й питання гідроенергетики, меліорації земель, риборозведення та ін.⁴⁷

Уряд СРСР багато уваги приділяв проблемам Великого Дніпра, проектам їх розв'язання, які розглядалися завжди з участю представників партійних і радянських органів, наукових установ трьох братніх республік. Так, в 1936 р. у розгляді проектів ефективного використання водних ресурсів Великого Дніпра в Держплані СРСР брала участь делегація Інституту водного господарства АН УРСР, а Є.В.Опоков представляв Академію наук України в експертній комісії Держплану СРСР з цих питань.

Учені України і Білорусії, вивчаючи досвід роботи наукових установ Москви і Ленінграда, зокрема науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації та інших, успішно використовували його у вирішенні проблем Великого Дніпра. Наприклад, Л.М.Яснопольський, який глибоко досліджував проблеми Великого Дніпра, неодноразово виїжджав у Ленінград з метою вивчення необхідних матеріалів з Великого Дніпра і Волги в Ленінградському відділі Гідроенергопроектів і Гідроводтрансі⁴⁸.

До кінця другої п'ятирічки були досягнуті певні успіхи у вирішенні ряду проблем Великого Дніпра. Вивчена геологічна історія долини Середнього і Верхнього Дніпра, забезпечено поліпшення судноплавних умов та ін.⁴⁹ Однак напередодні була ще велика робота по дослідженню багатьох невирішених проблем. ХУШ з'їзд ВКП(б), розглядаючи третій п'ятирічний план розвитку народного господарства країни, запропонував розробити схему комплексної реконструкції великих рік Радянського Союзу - Волги, Дніпра та ін.⁵⁰

Розв'язання проблем Великого Дніпра спільними зусиллями партійних, радянських, господарських органів та наукових установ РРФСР, УРСР і БРСР сприяло зміцненню зв'язків і співробітництва народів, використанню наукових досягнень один одного в соціалістичному будівництві.

Увагу вчених Російської Федерації, України і Білорусії притягало й Полісся. Займаючи південну частину Білорусії, північну частину України і частину РРФСР, Полісся розкинулося на площі близько 270 тис. кв. км в басейні рік Дніпра, Прип'яті й Десни. Його райони були вивчені на той час слабо, темп їх економічного і культурного розвитку відставав від загальних темпів соціалістичного будівництва. В зв'язку з цим Академією наук СРСР, Українською і Білоруською академіями наук проводилися дослідницькі роботи з наукового обґрунтування перспектив розвитку народного господарства на Поліссі.

В 1928 р. співробітники Комісії по вивченню природних продуктивних сил Академії наук СРСР досліджували геоморфологію південної окраїни і частково центральної частини Полісся. Вивчався рельєф, його походження, історія розвитку і господарське використання району Старокостянтинівки і Словечансько-Овруцького кряжа, а також Мозирського і Речицького округів. Було з'ясовано розвиток смуги водороздільних хвилястих рівнин від Києва до Шепетівки, відкрито ряд нових фактичних доказів великої роботи води в перетворенні поверхні досліджуваного району Полісся⁵¹.

⁴⁷ Вісті АН УРСР, 1938, № I, с.55-56.

⁴⁸ Поточний архів Президії АН УРСР, ф.1, оп.12, спр.1, арх.187-188; оп.13, спр.1, арх.179.

⁴⁹ Вісті АН УРСР, 1938, № 2-3, с.54; 1937, № 6-7, с.103-104.

⁵⁰ КПСС в резолюціях..., т.5. М., 1971, с. 352.

⁵¹ Отчет о деятельности АН СССР за 1928 г. П. Отчет о научных командировках и экспедициях. Л., 1929, с.270.

Учені Геологічного, Агрогрунтового і Біологічного інститутів Білоруської Академії наук, досліджуючи природні багатства республіки для більш повного і ефективного їх використання в соціалістичному будівництві, приділяли певну увагу вивченню ґрунтів, рослинності, водних ресурсів, корисних копалин, а також тваринництва і овочового господарства Полісся. З цієї мети в 1931 р. інститутами були організовані експедиції в поліські райони Білорусії, в результаті роботи яких були зібрані матеріали для трьохверстної ґрунтової карти БРСР. Експедиції Інституту біологічних наук вивчали якість сінокосів, особливості розвитку кормових рослин, наприклад льпину, хвороби картоплі. Було виявлено невідоме раніше в нашій країні і за кордоном захворювання картоплі (пузирчаточорна хвороба стеблів). Комплексні роботи проводилися на річці Березині. На Мозирщині й деяких інших районах були знайдені бурі залізняка, глини, гравій, крейда, мергель, суглинок та інші корисні копалини⁵².

Великі роботи по дослідженню Полісся розгорнулися в 1932 р., коли Академія наук СРСР, Всеукраїнська і Білоруська академії наук з участю етнографічного відділу Державного Російського музею (Ленінград) організували комплексну експедицію, завданням якої було вивчення колгоспного руху на Поліссі, організації та планування місцевої промисловості, культурного будівництва, історичного минулого Полісся. План проведення експедиції і тематика досліджень були розглянуті на засіданні представників АН СРСР, Білоруської і Всеукраїнської академії наук, Наркомосу УРСР, етнографічного відділу Державного Російського музею. Президія ІУАН створила Комітет сприяння комплексній експедиції, розглянула план робіт по вивченню природних багатств Полісся, який повинні були виконати під час експедиції вчені України⁵³.

Експедиція складалася з двох загонів, до яких входили економісти, історики, етнографи, лікарі, антропологи, фольклористи та інші спеціалісти. Загони в свою чергу були розділені на спеціалізовані бригади. Білоруський загін, наприклад, був розділений на дві самостійні групи: північну - на чолі з академіком БАН В.К.Шербаковим і південну - на чолі з А.К.Супинським, які склалися з 9 спеціальних бригад. У білоруському загоні брали участь 29 співробітників АН СРСР і етнографічного відділу Російського музею⁵⁴.

До початку дослідження конкретних питань учасники експедиції вивчили одержані на місцях матеріали, що стосувалися промислового, колгоспного і радгоспного будівництва в районах, які підлягали обстеженню. Свою увагу вони зосередили насамперед на вивченні колгоспного руху на Поліссі, досліджували економіку і організацію праці в колгоспах, роль жінки в колгоспному будівництві, процеси, викликані колективізацією Полісся. В результаті проведеної роботи було виявлено в ряді випадків невдалу орієнтацію в спеціалізації колгоспів, зроблену без врахування місцевих економічних ресурсів, визначено помилки в організації праці колгоспників тощо.

Лікарі і антропологи вивчали фізичний стан людини в процесі виробничої діяльності, причини виникнення характерних для населення регіону хвороб з тим, щоб визначити шляхи його оздоровлення⁵⁵.

⁵² Вестник АН СССР, 1932, № 5, с.26-27.

⁵³ Вестник АН СССР, 1933, № 8-9, с.91-92; Поточний архів Президії АН УРСР, ф.І, оп.9, спр.І, арк.51.

⁵⁴ Вестник АН СССР, 1933, № 8-9, с.92.

⁵⁵ Вестник АН СССР, 1932, № 5, с.38.

Аналізувалася робота промислових підприємств, виявлялися причини неолонів, вироблялися рекомендації до їх усунення. Головна увага при цьому зверталася на виявлення сировинної бази, особливо енергетичних ресурсів, необхідних для будівництва нових промислових об'єктів.

Крім цього досліджувалася проблема культурного будівництва, зокрема соціалістичної реконструкції поліських селищ. Археологи, історики, етнографи вивчали історію матеріального виробництва на Поліссі, проводили археологічні розкопки стародавніх стоянок, селищ і городищ, досліджували житла і господарські будівлі. Бригада етнографів збирала різноманітний матеріал для виставки "БРСР", що експонувався в етнографічному відділі Державного Російського музею.

Разом з дослідженням історії матеріального виробництва експедиції вивчали масовий музичний репертуар білоруського Полісся, зміни, які відбулися в ньому за роки соціалістичного будівництва. Була записана велика кількість пісень, частівок, приспівок, казок, деяка частина з них - фонографом. Записувалась і вивчалась мова колгоспників, одноосібників, робітників, ремісників, районного і сільського активу, термінологія колгоспного і радгоспного будівництва, окремих промислових виробництв. Зібраний за допомогою фонозапису матеріал став одним із джерел вивчення діалектних особливостей мови населення Полісся⁵⁶.

Попередня обробка одержаних матеріалів показала, що наявні дані дають можливість охарактеризувати суттєві зміни, які відбулися в культурному житті поліського села за роки Радянської влади.

Вивчення Полісся продовжувалося і в наступні роки. Створене в 1934 р. Бюро економічних досліджень в складі Всеукраїнської Академії наук розпочало комплексне дослідження Українського Полісся⁵⁷.

Продовжувалося вивчення запасів одного з джерел енергоресурсів Полісся - торфу з метою широкого використання його в інтересах господарства і населення регіону, здійснювалися гідрологічні дослідження, викликані необхідністю більш ефективного використання земель за допомогою меліорації, вивчалася дика поліська частина Київського і Житомирського округів, організовувалася експедиція для вивчення історичного минулого Полісся. Наприклад, Інститут історії матеріальної культури Всеукраїнської Академії наук в 1935р. проводив археологічні розкопки на території Українського Полісся. Були знайдені цікаві матеріали, що характеризували техніку, побут і культуру жителів го родин⁵⁸. Результати діяльності експедицій допомагали партійним і радянським органам поліських районів визначати перспективи розвитку народного господарства регіону. Спільні дослідження зближували вчених трьох братніх республік, дозволяли ефективніше використовувати позитивний досвід і наукові досягнення один одного. В роботі загонів і бригад експедицій активну участь брали різні групи населення Полісся: вчителі, культурні працівники, студенти, що сприяло успіху досліджень.

На протязі ряду років силами різних наукових установ Радянського Союзу проводилося комплексне дослідження ресурсів Сиваша і Перекопських озер. Сивашке водовище, багате солями і мінералами, мало важливе значення для народного господарства країни, особливо Української РСР. У 1929 р. солі Сиваша ви-

⁵⁶ Вестник АН ССР, 1933, № 8-9, с.95.

⁵⁷ Історія Академії наук УРСР, кн. I, с.621.

⁵⁸ Вісті АН УРСР, 1936, № 9, с.43-52.

вчала Кримська соляна експедиція Академії наук СРСР у складі академіка АН СРСР і ВУАН М.С.Курнакова і хіміка В.І.Миколаєва⁵⁹. Ця експедиція продовжила роботу по дослідженню родовищ мінеральних солей в наступному році. В квітні-травні 1930 р. була проведена всеукраїнська конференція з питань використання солей, в якій взяло участь чимало науково-дослідних установ країни. Співробітники Інституту фізико-хімічного аналізу Академії наук СРСР виступили на конференції з доповідями. У них аналізувалася багаторічна робота по вивченню родовищ мінеральних солей в окремих районах Союзу РСР, проводилися її підсумки. М.С.Курнаков і В.І.Миколаєв прочитали доповідь "Процес випаровування морської води та озерних розсолів", М.І.Підкопаєв і Б.Л.Ронкін - "Підсумки вивчення Карабугазу за останні 10 років", Б.Л.Ронкін - "Содові озера Західного Сибіру", С.З.Макаров - "Важливі соляні рівноваги в содових озерах" та ін.⁶⁰

Дослідження соляних озер Криму, зокрема перекопських, проводила Кримська станція Соляної лабораторії Академії наук СРСР і особливо активно в 1932 р. Співробітники станції вивчали режим озер (річний цикл), можливості використання соляних озер Криму для одержання хлористого магнію і брому, розробляли методи одержання хлористого магнію шляхом висолівання, що забезпечувало економів близько 200 тис. крб. на рік; досліджували ефективність багасейного методу одержання сульфатів магнію, натрію і калійних солей; визначали шляхи поліпшення якості кухонної солі⁶¹.

Активну участь в дослідженні кримських родовищ мінеральних солей брали вчені Радянської України. В 1935 р. Інститут геологічних наук Всеукраїнської Академії організував Перекопсько-Сиваську експедицію, яка досліджувала гідрогеологію Західного Сиваша і частково перекопської групи соляних озер. Зібраний багатий матеріал з геології і гідрогеології цього району дав можливість вяснити вплив гідрогеологічних і гідрометеорологічних умов Сиваша на хімічний склад його ропи і орієнтовно визначити запаси хімічної сировини (солей) у Сиваші. За допомогою Геницького сільпрому на Сиваші було створено 4 пункти для проведення стаціонарних спостережень за коливаннями рівня і концентрацією ропи в Сиваші залежно від змін метеорологічних умов.

Крім цих робіт експедиція провела спеціальні гідрохімічні дослідження Яромницької затоки Західного Сиваша з метою вяснення можливості використання його ропи для комплексного солевидобутку. В результаті проведених досліджень і камеральної обробки зібраних матеріалів були зроблені попередні висновки, необхідні для проектування комплексного використання хімічної сировини (видобування кухонної солі, хлористого магнію, брому, глауберової солі та інших продуктів). Крім проведених досліджень, що мали важливе практичне значення для дальшого розвитку хімічної промисловості, вчені вивчали питання походження Сиваша і перекопської групи солоних озер у зв'язку з вивченням геологічної історії району і з'ясування процесів утворення в них солей⁶².

Підсумки вивчення мінеральних солей Сиваша і перекопських озер були обговорені в червні 1936 р. на конференції по вивченню продуктивних сил При-

⁵⁹ Отчет о деятельности Академии наук СССР за 1929 г., ч.2, Л., 1930, с.177.

⁶⁰ Отчет о деятельности Академии наук СССР за 1930 г. Л., 1931, с.227.

⁶¹ Отчет о деятельности Академии наук СССР в 1932 г. Л., 1933, с.129-130.

⁶² Вісті АН УРСР, 1936, № 4, с.215-224.

азов"я. Роботом секції, на якій докладно розглядалися проблеми використання мінеральних ресурсів Сиваша, керували директор Українського інституту фізичної хімії академік АН СРСР і АН УРСР Л.В.Лисаржевський і заступник директора цього ж інституту професор В.С.Фінкельштейн⁶³. Конференція намітила шляхи дальших досліджень мінеральних ресурсів Сиваша. Проблеми ефективного використання природних багатств Сиваша були предметом обговорення наукових конференцій і в наступні роки, що проводили Президія АН УРСР разом з Держпланом УРСР, господарськими організаціями Української РСР і Кримської АРСР (вона була в той час у складі РРФСР), які виявили безпосередню зацікавленість у їх розв'язанні. Згодом, в результаті старанного вивчення солей Сиваша, перекопських озер та інших родовищ Криму, їх хімічних і фізичних властивостей, були уточнені не тільки можливі запаси мінеральної сировини, а й визначені шляхи найбільш раціонального її використання для промислового і сільськогосподарського розвитку країни.

Таким чином, завдяки співробітництву і взаємодопомозі учені братніх республік під керівництвом партійних органів разом з господарськими організаціями і промисловими підприємствами вирішували важливі завдання соціалістичного будівництва. Комплексне дослідження науковими установами Академії наук СРСР, Академії наук УРСР і БРСР проблем Великого Дніпра, Великої Волги, Полісся давали змогу вводити в господарський обіг республік нові природні ресурси, ефективніше їх використовувати і тим самим збільшувати економічний потенціал кожної республіки і країни в цілому. Учені, наукові установи Російської Федерації, України і Білорусії своєю спільною працею вносили гідний вклад у реконструкцію всього народного господарства країни.

В роки довоєнних п'ятирічок всебічну комплексну розробку проблем Великого Дніпра, Полісся та інших районів не вдалося повністю завершити. Учені продовжували спільно працювати над ними і в умовах розвинутого соціалізму. Співробітництво, наукові і науково-організаційні контакти академії наук, наукових установ продовжують зміцнюватися і розширяться в умовах сучасного розвитку радянського суспільства.

Десята п'ятирічка відкрила нові широкі перспективи дальшого зростання продуктивних сил радянських республік, розвитку всебічних зв'язків між ними. "Наша п'ятирічка, - говорив на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, - це ленінська політика дружби народів, перекладена на мову економіки"⁶⁴.

Завдяки співробітництву вчених академії наук, інших наукових центрів братніх республік народжуються і розвиваються нові галузі промисловості, високоефективні технологічні процеси, нові матеріали, обладнання, що сприяє дальшому успішному комуністичному будівництву і розвитку науки в нашій країні.

Наприклад, на основі наукових досліджень учені Академії наук СРСР і Академії наук УРСР разом з рядом міністерств і відомств розробили нові високоефективні способи обробки металів у зварюванні, литті тощо, започаткували розвиток таких важливих промислових галузей, як спецеелектрометалургія, порошкова металургія та ін. Деякі з спільних розробок учених за своїм науково-технічним рівнем не мають аналогів в світі. Колективи установ академії

⁶³ Вісті АН УРСР, 1937, № 1, с.56.

⁶⁴ Брежнев Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.6, К., 1978, с.139.

наук Білоруської РСР і Молдавської РСР та Академії наук УРСР починаючи з 1973 р. проводять спільні дослідження з восьми наукових напрямів, які мають велике значення для прискорення науково-технічного прогресу в народному господарстві трьох братніх республік, для вирішення регіональних проблем⁶⁵. В процесі науково-технічного співробітництва наукові установи України і Білорусії обмінюються технічною документацією, передовим досвідом, надають взаємну допомогу впровадженню результатів наукових досліджень в практику народного господарства. Так, велику допомогу одержали підприємства Білорусії від Інституту електрозварювання імені С.О.Патона АН УРСР - головного в країні інституту з питань електрозварювання. Київський інститут автоматичної допомоги тресту "Білоруськалії" освоїв систему автоматизованого управління. На Черкаському шовковому комбінаті впроваджені режим термофіксації діацетатних тканин, розроблені ученими Інституту фізики АН БРСР⁶⁶.

Все більше підвищується роль науки в комуністичному будівництві. "Вона має внести величезний вклад у розв'язання найважливіших завдань будівництва комунізму, - говорив Л.І.Брежнєв у доповіді на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з 12-13 грудня 1977 р. - Серед них - відкриття нових джерел енергії і заміників багатьох видів природних ресурсів, технічне переозброєння народного господарства, яке зводить до мінімуму ручну і тим більше важку фізичну працю, сприяння піднесенню сільського господарства, боротьба з хворобами і продовження життя людини"⁶⁷.

Учені братніх республік ще наполегливіше трудяться над виконанням поставлених завдань.

А. М. З е н і н а

БОЙОВА СПІВДРУЖНІСТЬ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ, БІЛОРУСІЇ І МОЛДАВІЇ У ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ В 1943-1944 РОКАХ

Тема бойової співдружності народів СРСР у партизанському русі в період Великої Вітчизняної війни привертала і привертає увагу дослідників, оскільки дає змогу розкрити одне з найважливіших джерел сили, могутності і розмаху партизанської боротьби на тимчасово окупованій території Радянського Союзу.

Майже всі партизанські загони, що діяли в районах РРФСР, УРСР, БРСР, МРСР та інших республік, захоплених ворогом, були інтернаціональними за своїм складом. Між партизанськими з'єднаннями і загонами сусідніх радянських республік існували відносини справжньої бойової товарищескості і братерства. Обмін бойовим досвідом, допомога зброєю, боєприпасами, продовольством, медикаментами, спільні дії проти ворога стали звичайними нормами партизанського життя. Дружба народів мала велике значення в успішному здійсненні глибських рейдів у тилу ворога. Вона стала важливим чинником у створенні партизанських країв і зон, які сприяли дальшому розвитку всенародної боротьби.

Питання бойової співдружності народів СРСР у партизанському русі висвітлюється у фундаментальних працях з історії Великої Вітчизняної війни, проблем партизанського руху. Численні і яскраві описи проявів братерської бойової співдружності трудящих різних національностей нашої Батьківщини у всенародній боротьбі у тилу ворога вміщено на сторінках збірників документів

⁶⁸ Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР, с.62.

⁶⁹ Вища школа Української РСР за 50 років, ч.І. (1917-1945 рр.), с.234.

і матеріалів, що висвітлюють партизанську боротьбу в тій чи іншій області, республіці, регіоні, тимчасово окупованих фашистськими загарбниками¹.

Певний вклад у вивчення цієї проблематики вносять дослідження істориків про участь у боротьбі проти ворога трудящих республік, які не зазнали фашистської окупації. В цих працях показано героїзм і мужність представників різних народів СРСР, уточнено і розширено наші уявлення про національний склад багатьох партизанських загонів. Так, радянську історіографію з цих питань поповнили цікаві роботи істориків Вірменії, Грузії².

Цінний фактичний матеріал знаходимо в спогадах керівників і учасників народної боротьби. Мемуари - це важливе джерело вивчення особливої атмосфери братерства і дружби, яка склалася в інтернаціональних партизанських колективах. У них відтворюються незабутні образи героїчних народних месників - відважних синів багатонаціональної сім'ї народів СРСР.

Спеціально питання дружби і співробітництва народів СРСР у партизанському русі поки що розкриваються в основному в статтях. Серед них слід назвати цікаву публікацію Т.А. Логунової. У ній виділені основні райони бойової співдружності партизанів, зібрані і проаналізовані нові факти про братерську дружбу народних месників Росії і Прибалтики, Росії, України і Білорусії, наведені дані про національний склад деяких загонів і з'єднань³.

У публікаціях М.В. Попроцького, Г.Ф. Сарченка досить ґрунтовно досліджується питання бойової взаємодії і взаємодопомоги партизанів України, Білорусії, Росії, Литви, Латвії, Естонії, Карелії, національний склад загонів народних месників братніх республік, роль російського народу в партизанському русі, допомога тилу в організації народної боротьби на тимчасово окупованій радянській території, роль багатонаціональних партійних організацій у згуртуванні й укріпленні бойових колективів народних месників⁴.

Ряд статей, які доповнюють одна одну, присвячено вивченню бойової співдружності партизанів сусідніх районів РРФСР, УРСР і БРСР, де були створені великі партизанські краї і зони. Їх автори вводять у науковий обіг новий фактичний матеріал, почерпнутий з республіканських і обласних партійних та державних архівів, про спільну боротьбу партизанів Росії, України і Білорусії проти німецько-фашистських окупантів⁵.

¹ Історія Української РСР. У 8-ми т. 10-ти кн. т. 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945). К., 1978; Плечом к плечу. Сборник документов о боевом содружестве трудящихся Брянской, Гомельской, Черниговской областей в годы гражданской (1918-1920) и Великой Отечественной воен. Тула, 1972 та ін.

² Халеян Е.М. Участие армян в партизанском движении на Украине. - Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Киев, 1965; Басалашвили И.П. Воины-грузины в боях за Украину в годы Великой Отечественной войны. Тбилиси, 1969.

³ Логунова Т.А. Братская дружба народов СССР и ее роль в развитии партизанского движения (1941-1944 гг.). - Вестник Московского университета. Серия История, 1972, № 6.

⁴ Попроцький М.В. Співдружність народів СРСР у партизанській боротьбі у роки Великої Вітчизняної війни. - Український історичний журнал, 1963, № 3; Сарченко Г.Ф. Из истории боевого содружества русских, белорусских и латышских партизан в годы Великой Отечественной войны. - Ученые записки Великолукского пединститута. Вып. 20. Великие Луки, 1962.

⁵ Лоханський Й.В. Співдружність українських, російських і білоруських партизанів у зоні Брянських лісів і українського і білоруського Полісся. - Український історичний журнал, 1973, № 6; Дудко І.П. Бойова взаємодія українських, російських і білоруських партизанів в роки Великої Вітчизняної війни. - Український історичний журнал, 1972, № 9; Гаур Т.Г. Братство по оружию. - Шли на битву партизаны. Сборник статей. Брянск, 1972; Гаур Т.Г. Боевое содружество русского и украинского народов в партизанском движении. - За родную землю. Сборник статей. Брянск, 1968.

Заслугує на увагу робота Р.Р.Крючка, в якій розглядається дружба народів як могутнє джерело всенародного партизанського руху, особливості розвитку, форми її прояву в час Великої Вітчизняної війни⁶.

В цілому дослідження питань дружби і співробітництва народів, особливо таких, як допомога радянського тилу партизанським формуванням, бойова взаємодія партизан братніх республік, національний склад партизанського руху, залишається актуальним завданням істориків. Назріла необхідність створення узагальнюючих праць з цієї проблематики. На це, до речі, звертають увагу автори ряду історіографічних досліджень⁷.

У даній статті зроблена спроба висвітлити деякі питання бойової співдружності в партизанській боротьбі народів України, Молдавії та Білорусії, що яскраво проявилась у створенні рейдових молдавських з'єднань, які внесли значний вклад у розгортання всенародної боротьби в тилу ворога. Описувані події охоплюють період з весни 1943 р. до літа 1944 р., тобто час створення і бойової діяльності молдавських формувань. Становить інтерес досвід створення і бойової діяльності молдавських формувань на території сусідніх республік, тісна взаємодія Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) і Українського штабу партизанського руху (УШПР) та його Молдавського відділу, ЦК КП(б) України і ЦК КП(б) Молдавії, підільних партійних органів, а також широких мас трудящих, які виявили високу патріотичну й інтернаціональну свідомість.

Ці сюжети вже знайшли певне відображення у ряді праць істориків Молдавії, присвячених періоду Великої Вітчизняної війни. Зокрема, в колективній монографії про участь молдавського народу у Великій Вітчизняній війні⁸, у другому томі двотомного збірника документів і матеріалів цього ж періоду, в якому вміщено багато нових, досі не опублікованих відомостей з питання, що нас цікавить⁹, у праці Д.Д.Єліна – учасника партизанського руху Молдавії¹⁰, а також у спогадах керівників молдавських з'єднань М.А.Кожухаря і Я.П.Шкрябача¹¹, а також командира загону В.А.Старченка¹². Однак тема ще не висчерпана. Вона ще не стала предметом спеціального дослідження, не всі архівні документи, які її стосуються, вже вивчені. Взагалі бойова співдружність трудящих Молдавії і братніх республік у боротьбі з окупантами в роки Великої Вітчизняної війни потребує дальших пошуків і розробок.

Партизанський рух на тимчасово окупованій території Радянського Союзу розвивався як єдине суспільно-політичне явище всенародного характеру, з

⁶ Крючок Р.Р. Дружба народов – один из могучих источников всенародного партизанского движения (1941–1944 гг.) – Братское единство народов СССР. Кишинев, 1976.

⁷ Захаров И.З. Деятельность КПСС по укреплению дружбы народов в годы Великой Отечественной войны. – КПСС – вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне. М., 1973, с.149; Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине 1941–1944. Историкограф. очерк. К., 1978.

⁸ Айтеник С., Елин Д., Корнев А., Левит И. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. Кишинев, 1970.

⁹ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. Сборник документов и материалов, т.2. Кишинев, 1976.

¹⁰ Елин Д. Партизаны Молдавии. Кишинев, 1974.

¹¹ Кожухарь М.А. Народные мстители. Кишинев, 1976; Шкрябач Я.П. Дорога в Молдавию. Кишинев, 1966.

¹² Старченко В.А. Сильнее смерти. Кишинев, 1962.

властивими йому певними закономірностями і стадіями розвитку, тривалість яких в межах окремих регіонів не завжди співпадала.

Якщо в Білорусії і на Україні партизанська боротьба набирала масового характеру з початку окупації, то на території Молдавії значно пізніше, з літа 1944 р. Від осені 1941 і до початку 1944 р. на території Молдавії основною формою патріотичної боротьби була диверсійна і агітаційна діяльність підпільних організацій. Це пояснюється рядом причин. А саме: три четверті земель республіки возз'єдналися з Радянською Батьківщиною лише за рік до початку війни - звідси незавершеність соціалістичних перетворень, наявність залишків експлуататорських класів, які відкрито стали на шлях співробітництва з окупантами; несприятливі географічні умови (відсутність великих лісових масивів); велика насиченість території МРСР окупаційними військами; штучне розчленування території республіки по Дністру¹³, що утруднювало спілкування і пересування населення, а також відсутність підпільного центру, який протягом тривалого часу не вдалося створити, - більшість груп, партійних працівників, направлених у тил ворога, загинула¹³.

За цих обставин патріоти Молдавії особливо відчували потребу в допомозі. Територіальна близькість МРСР і УРСР зумовила необхідність тісної координації дій партійних органів цих республік у розгортанні народної боротьби. Тому вся робота, пов'язана з підготовкою кадрів партизанського руху, формуванням організаторських груп та партизанських загонів, проводилася УШНР і створеним у грудні 1942 р. при ньому Молдавським відділом. Постійна взаємодія ЦК КП(б) України і ЦК КП(б) Молдавії, УШНР та його Молдавського відділу дозволяла приймати такі рішення, які враховували як загальну мету в боротьбі проти окупантів, так і конкретні завдання, що стояли перед патріотами республік.

До весни 1943 р. Молдавський відділ підготував великий загін організаторів партизанського руху з числа партійних, радянських, комсомольських і господарських працівників МРСР¹⁴. Всього при допомозі ЦШНР і УШНР було підготовлено близько 200 організаторів. У школі УШНР навчалися розвідники, інструктори з підвальної справи, радисти, друкарські робітники¹⁵. З дозволу ЦШНР для молдавських партизанських загонів були відкликані з діючої армії військові кадри, а також виділено групу командного складу партизанів, які мали досвід ведення партизанської боротьби в районі Брянських лісів¹⁶.

Навесні 1943 р. ЦК КП(б) Молдавії за погодженням з ЦШНР прийняв рішення надіслати організаторські групи в райони активних бойових дій великих партизанських з'єднань України і Білорусії з тим, щоб за їх допомогою створити рейдові загоны. Як показав досвід Молдавії, засилання організаторських груп у тил ворога, в не освоєні партизанами райони було недоцільним - сага-

* Фашистський уряд Антонеску включив територію Молдавії на правому березі Дністра у губернаторство "Бессарабія". Лівобережні райони республіки, південні - Вінницької, західні - Миколаївської областей, вся Одеська були включені в так зване губернаторство "Трансністрія".

¹³ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. Сборник документов и материалов, т.2. Кишинев, 1976, с.17.

¹⁴ История Молдавской ССР, т.2. Кишинев, 1968, с.459.

¹⁵ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии. Кишинев, 1968, с.249; Адленик С., Блин Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с.235; Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії Молдавії (далі - ЦА ІІП при ЦК Компартії Молдавії), ф.3280, оп.1, спр.7, арк. 26.

¹⁶ ЦА ІІП при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп. 1, спр.70, арк. 2, 5.

то людей, не встигнувши влаштуватися, гинули в нерівній боротьбі з карателями. Вихід молдавських рейдових загонів на територію своєї республіки планувалося здійснити разом з партизанами України, які відповідно до оперативних планів бойових дій на весняно-літній період 1943 р., передислокувалися в західні та південно-західні райони УРСР¹⁷.

За березень - травень 1943 р. три організаторські групи було десантовано у Поліссі в зоні дислокування українських партизанських з'єднань О.М.Сабурова, С.А.Ковпака, В.А.Бегми та загонів Лельчицького, Мозирського, Сльського районів Білорусії і дві - на Чернігівщині, де діяло з'єднання М.М.Полудренка. Всього було направлено 65 комуністів, у тому числі трьох членів і одного кандидата в члени ЦК КП(б) Молдавії, членів міськкомів, райкомів партії, депутатів Верховної Ради МРСР, відповідальних партійних і радянських працівників. Серед них - секретар ЦК КП(б) Молдавії, уповноважений ЦК по керівництву підпільними організаціями і партизанським рухом І.І.Альошин, член ЦК КП(б) Молдавії, заступник голови РНК республіки Г.Я.Рудь, депутати Верховної Ради МРСР В.М.Дамаскін, Д.С.Дяченко, В.В.Сваричевський; інші партійні і радянські працівники - М.А.Кожухар, А.Г.Дручин, Д.С.Бабич, М.С.Каленик, Я.П.Шкрябач, Ф.Ф.Бондар, І.Г.Скороходов, А.Д.Гудимов, Г.М.Каменев, учасник громадянської війни, член КПРС з 1917 р.П.М.Данько; група офіцерів - В.А.Андрєєв, Г.С.Кузнецов, П.А.Сергій, Ф.С.Томаш¹⁸.

У директиві УШПР О.М.Сабурову, В.А.Бегмі, М.М.Полудренку вказувалося на необхідність допомогти організаторським групам молдавських партизанів перевіреними людьми, провідниками, транспортом, поділитися досвідом ведення партизанської боротьби, а також сприяти у доборі нового поповнення. Звертаючись до керівників партизанських з'єднань України, начальник УШПР Т.А.Строгач наголошував на тому, що успіх у розгортанні народної боротьби на території Молдавії буде залежати і від тієї допомоги, яку подадуть вони молдавським товаришам¹⁹. У цій глибоко правильній постановці питання бачимо і турботу, і високе почуття відповідальності за долю партизанського руху на території братньої Молдавії, і розуміння життєвої необхідності бойової співдружності народів СРСР у боротьбі проти фашизму за єдину соціалістичну Вітчизну.

Формування рейдових загонів Молдавії тісно пов'язане з партизанським рухом України і Білорусії. Організаторські групи молдавських партизанів на території цих республік одержували необхідну допомогу і всебічну підтримку. На Поліссі групам М.Кожухаря, Д.Бабича, М.Часанова О.М.Сабуров дав можливість використати базу загонів його з'єднання, визначив місце їх дислокації - с.Рубіж, яке з усіх боків прикривалося українськими і білоруськими партизанами, виділив досвідчених бійців, хірурга П.К.Ткача для госпіталю²⁰. Велику допомогу молдавським групам подавали підпільні міськкоми і райкоми партії Білорусії, що підтримували постійні зв'язки з партизанськими формуваннями. Багато посланців партійних організацій Білорусії вступило в загони М.Кожухаря і Д.Бабича²¹.

¹⁷ Айтєник С., Елин Д., Корєнев Л., Левит И. Указ. соч., с.235.

¹⁸ Елин Д. Указ. соч., с.47, 50, 53, 54, 121.

¹⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр.ІІІ, арк.3.

²⁰ Там же, спр.70, арк.3.

²¹ Кожухарь М.А. Указ. соч., с.25-26; ПА ІІІ при ЦК Компартії Білорусії, ф.4154, оп.І, спр.3, арк.81.

Полісся увійшло в історію партизанської боротьби як символ непорушної єдності і братерської дружби народів СРСР. Один з керівників білоруських партизанів І.Ветров писав, що білоруський народ, як рідних братів, зустрічав партизанів Російської Федерації, України, Молдавії, подавав їм усіляку підтримку в забезпеченні продовольством і одягом, поповнював їхні ряди, допомагав в організації розвідки, у розкладі ворожих гарнізонів, давав все, в чому відчували потребу партизанські армії братніх республік²².

І на Чернігівщині, незважаючи на особливо складну обстановку, що склалася у травні-червні 1943 р. в зв'язку з наступом карателів, М.М.Попудренко допоміг групам Я.Шкрябача та В.Пискарьова і зброєю, і людьми. З цих груп на Чернігівщині сформувалися два загони. Вони зросли під час рейду по Білорусії, де в їх ряди вступило близько 200 чоловік²³.

Протягом всього періоду діяльності молдавських партизанських формувань на Україні і в Білорусії населення охоче йшло до їх лав, хоч і добре розуміло, що вони вирушали в далекий та небезпечний рейд. Командир одного з загонів молдавських партизанів Д.Старченко, згадуючи ті часи, писав, що в загін йшли селяни і робітники, молоді і літні люди. Нікого з них не стримувало те, що вони воякуватимуть далеко від своїх домівок, далеко від родин²⁴. Іноді до загонів вступали цілими сім'ями. Наприклад, в загін імені Котовського, коли він діяв у білоруському Поліссі, прийшов партизаняти Д.С.Кутис із дружиною, двома синами і двома дочками²⁵.

Радянські люди, стаючи на шлях збройної боротьби з окупантами, виконували свій громадянський обов'язок перед Батьківщиною. Беручи участь в партизанському русі тієї чи іншої республіки, вони проявляли і радянський патріотизм, і високе почуття дружби по відношенню до братнього народу. В цих діях ми бачимо глибоке розуміння непорушності і спільності інтересів усіх радянських народів, територіальної єдності соціалістичної Батьківщини.

Інтернаціоналістська свідомість мільйонів громадян нашої країни прекрасно передана в словах партизана М.Фролова, росіянина за національністю, який разом з Першим молдавським з'єднанням пройшов увесь його складний бойовий шлях і був удостоєний звання Героя Радянського Союзу: "Я не думав вибрати себе тот или другой отряд. Все партизаны делают одно общее дело - храбро сражаются с ненавистным врагом в его тылу. Россия, Украина, Белоруссия, Молдавия и другие союзные республики - это и есть Страна Советов. Многонациональная советская семья ведет борьбу с немецко-фашистскими захватчиками за честь, свободу и независимость своей Родины"²⁶.

Особливо багато добровольців вступало в молдавські партизанські формування, коли вони діяли в білоруському і українському Поліссі. На бойові завдання іноді йшли невеликі групи, які швидко перетворювалися у загони. У жовтні 1943 р. в Першому Молдавському з'єднанні був створений загін імені Суворова. У грудні загін перетворився в бригаду чисельністю 711 чоловік. Крім того, за цей же час з'явилося два нових загони - імені Чапаєва та імені Калініна²⁷. У Перше з'єднання вливалися невеликі партизанські і підпільні групи.

²² Ветров И. Братья по оружию. Минск, 1965, с.9.

²³ Шкрябач Я.П. Указ. соч., с.321.

²⁴ Старченко Е.А. Указ. соч., с.195.

²⁵ Кожухарь М.А. Указ. соч., с.26.

²⁶ В боях за Молдавию, кн.2. Кишинев, 1968, с.108.

²⁷ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.357, 377, 525.

На Житомирщині в з'єднання увійшла група С.Я.Наталуні, що діяла в районі Смолдирева, підпільна партійна організація села Полянки у складі 50 чоловік, підпільна група села Кодня під керівництвом М.Г.Лозічука та інші патріоти²⁸.

Усього з червня 1943 р. по березень 1944 р. Перше Молдавське з'єднання зросло з 257 чоловік до 2892²⁹. Друге Молдавське з'єднання, що виникло на базі двох організаторських груп чисельністю 17 чоловік³⁰, у січні 1944 р. налічувало 330 чоловік, у квітні - вже 415 чоловік³¹. Обидва з'єднання, сформувавшись організаційно (перше - у червні, друге - у вересні 1943 р.), перетворилися в багатонаціональні згуртовані колективи, в яких пліч-о-пліч боролись 1645 українців, 900 росіян, 527 білорусів, молдаване, грузини, узбеки³².

Яскравим прикладом бойового братерства народів СРСР стала організація окремого партизанського загону "Советская Молдавия". Його кістяк у складі 19 чоловік був створений у Києві в грудні 1943 р. До загону увійшли відважні патріоти: Я.О.Мухін - полковник Радянської Армії, досвідчені партизани, що боролись у Брянських лісах, на Україні і в Білорусії, А.В.Смирнов, І.С.Ковтун, А.П.Свалов, М.В.Анісімов, партизан громадянської і Вітчизняної воєн О.О.Ковальчук³³. За час рейду в січні-березні 1944 р. у Молдавію по території України загін збільшився до 105 чоловік і став багатонаціональним бойовим колективом. У ньому героїчно воювали 29 молдаван, росіяни, українці, білоруси, таджик, казахи, один поляк і три німці³⁴.

Комуністи і комсомольці відіграли авангардну роль у формуванні молдавських загонів з'єднань, зміцненні їх зв'язків з населенням, в організації бойової діяльності і масово-політичної роботи. Всього за воєнний період у Першому Молдавському з'єднанні було 179 комуністів, у Другому - 36 комуністів, або 6% їх загального складу. Крайні бійці, які відзначилися під час бойових дій, приймалися до лав Комуністичної партії. Так, комуністами стали П.Калмиков, М.Широков, П.Шайдука, А.Шапардзя, О.Зайцева, О.Голікова, О.Новіков, І.Ланицький, В.Поляков³⁵.

У партизанських формуваннях постійно проводилась партійно-політична робота, спрямована на виховання партизанів у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. Оскільки вони прямували в Молдавію, то у бійців партизанських загонів - не молдаван за національністю виникав великий інтерес до цієї республіки, її людей, традицій, мови. Часто виникали бесіди про Молдавію. Молдаван і тих, хто жив і працював у Молдавії, просили розповісти про цей край, який незадовго до війни возз'єднався у братній сім'ї радянських соціалістичних республік³⁶. Служаччи розповіді про Молдавію,

²⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. К., 1973, с.162, 163, 225.

²⁹ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.472.

³⁰ Там же, с.300, 302.

³¹ ЦА ІІІ при ЦК Кмпартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр.109, арк.54, 95.

³² Там же, арк. 88, 95; спр. 70, арк. 46.

³³ Там же, спр. 742, арк. 5, 11, 12, 14.

³⁴ Там же, арк. 67, 88.

³⁵ Елвін Д. Указ. соч., с.124, 126, 142.

³⁶ Шкрібач Я.П. Указ. соч., с.274, 277.

кожен згадував і свої рідні місця - Росію, Україну, Білорусію, Азербайджан, Вірменію, Казахстан і кожен розумів, що відстоювати Батьківщину слід скрізь, де є окупанти, адже кожна республіка була спільним полем битви за єдину соціалістичну Вітчизну. В боротьбі проти фашизму в народних месників міцніли величкі почуття дружби народів СРСР, духовної близькості. Кожен боєць, перебуваючи на території братньої республіки у складі багатонаціональних партизанських колективів, відчував себе не тільки сином свого народу, що любить свою землю, свою мову, а й перш за все представником всього радянського народу.

Молдавські партизанські формування ретельно готувалися до рейдів. Так, тільки для Першого з'єднання УШНР і Молдавський відділ організували 30 літаків-вільотів. Були доставлені зброя, боєприпаси. У загони прибули спеціалісти з міно-підривної справи, зв'язкові, розвідники, лікарі³⁷. Це з'єднання влітку 1943 р. відвідали секретар ЦК КП(б)України Д.С.Коротченко і начальник УШНР Т.А.Строгач. Проводячи роботу в партизанських загонах України, вони зустрілися з керівництвом молдавських загонів, познайомилися з їх командним складом, провели бесіди про політичне становище в тих областях України, через які загони мали йти, а також накреслили конкретні завдання по дальшому розвитку народної боротьби³⁸. Крім того, за вказівкою Т.А.Строгача з'єднанням представником УШНР була видана додаткова кількість толу і патронів³⁹.

Одержучи допомогу від братніх республік, керівники Компартії Молдавії вважали, що підготовка до рейдів і самі рейди повинні супроводжуватися активною бойовою діяльністю партизанських формувань, особливо на комунікаціях противника. Це не тільки загартувало б їх особовий склад, а й внесло істотний вклад у загальну справу перемоги над ворогом⁴⁰.

Молдавські партизани постійно координували свою діяльність з партизанськими Білорусію і Україною, часто спільно вели героїчні бої з переважними збройними силами окупантів, громіли ворожі гарнізони, здійснювали розвідувальну і диверсійну роботу, створювали партизанські резерви і підпільні організації, проводили широкую агітаційно-пропагандистську діяльність серед населення, зміцнюючи спільний фронт народної боротьби.

Бойові дії молдавських партизанських формувань розпочалися у травні-червні 1943 р. Загони Я.Шкрябача і В.Пискарьова разом з партизанами М.М.Попудренка вийшли на німецький гарнізон, який розташувався у районному центрі Тупичів Чернігівської області, зайняли станцію Хоробичі, розгромили ворожі гарнізони в районних центрах Чуровичі, Добрянка, Дроздовиця, Хотивля⁴¹.

10 червня 1943 р. молдавські загони разом з партизанами М.А.Рудича, переправившись через Дніпро в районі містечка Радуть, розпочали рейд на Захід через Білорусію, в межиріччя Дніпра і Прип'яті. Під час рейду загони встановили контакти і тісно співробітничали з українськими партизанами загонів Є.І.Мирковського, М.М.Таранушенка і білоруськими Г.І.Сняжкова, В.П.Яромова, Морозова, В.Панова⁴². Разом з партизанами Білорусію молдавські загони здій-

³⁷ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп. I, спр. 7, арк. 28.

³⁸ Історія Молдавської ССР, т. 2. Кишинев, 1968, с. 461.

³⁹ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп. I, спр. 70, арк. II.

⁴⁰ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т. 2, с. 328.

⁴¹ Там же, с. 319; Афієнш С., Кліш Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с. 246.

⁴² Шкрябач Я. Указ. соч., с. II9, 148, 150, 162.

снили спільний похід у район м.Брагіна, в Остроглядях розгромили фашистську охорону великого господарства окупантів і роздали населенню майно та худобу.

Просування на захід утруднювалось у зв'язку з наступом карателів проти партизанів у районах лісних масивів на правому березі Прип'яті. Після важких боїв, які довелося вести партизанам, обстановка змінилася на їх користь. Тоді 9 серпня загони Я.Шкрябача і В.Лискарьова за допомогою партизанів під командуванням В.П.Яромова і Є.І.Мирковського, а також місцевих жителів сіл Тешков і Б'яжище форсували Прип'ять. Подолавши 50 км, вони зупинились у районі Хильчичи (БРСР) на річці Желоні. Тут вони протягом двох місяців діяли разом з українськими партизанськими загонами В.С.Ушакова, Є.І.Мирковського, В.А.Карасьова, І.О.Хитриченка⁴³.

У вересні загони Я.П.Шкрябача і В.А.Лискарьова відповідно до рішення ЦК КП(б) Молдавії і Молдавського відділу УВНР спробували пробитися в Молдавію: перший - найкоротшим маршрутом між Києвом і Житомиром на Вінницю й Козлему, другий - через західні області України⁴⁴. Проте ці спроби виявились невдалими. Загін під командуванням Я.П.Шкрябача на Київщині зіткнувся з регулярними частинами фашистської армії і потрапив в оточення. Місцеві жителі українських сіл, розташованих біля станції Товстий ліс, не раз показували партизанам шляхи, скориставшись якими загін вирвався з ворожої пастки⁴⁵. Загонові під командуванням В.Лискарьова не вдалося перейти залізницю Мозир - Овруч і вирушити в Молдавію, тому він зупинився і розгорнув бойову діяльність в районі цієї дороги на землях України і Білорусії. Там часом сяди повернувся і загін на чолі з Я.П.Шкрябачем⁴⁶. Незабаром обидва загони прибули в Мухомідівські ліси, що на правому березі Прип'яті. Тут у вересні за рішенням ЦК КП(б) Молдавії від 30 серпня 1943 р. вони об'єдналися в Друге Молдавське з'єднання. Командиром був призначений Я.П.Шкрябач, комісаром - В.Т.Дроздов.

Хоч загони і не змогли здійснити намічений рейд, їх діяльність мала важливе значення, бо розхитувала тили противника, відтягала на себе частину його регулярних збройних сил і бойової техніки.

Перше Молдавське з'єднання відповідно до рішення ЦК КП(б) Молдавії і УВНР сформувалося 6 червня 1943 р. у Лельчицькому районі Поліської області. До його складу увійшли три загони під командуванням М.А.Кожухаря, Д.Є.Бабича і М.В.Чабанова. Командиром було призначено В.А.Андрєєва, комісаром - секретаря ЦК КП(б) Молдавії І.І.Альошина. У червні з'єднання почало підготовку до рейду. В зв'язку з цим І.І.Альошин виїжджав на зустріч з О.М.Сабуровим, В.А.Бегмов для обміну інформацією з приводу обстановки, що склалася в цьому районі, а також для уточнення маршруту руху з'єднання. Протягом 25 червня - 5 серпня з'єднання здійснило трьохсоткілометровий перехід з району Лельчиць Поліської області у південну частину Житомирської і Кам'янець-Подільської областей. Під час цього переходу почалась активна бойова діяльність з'єднання. Партизани вели бої з карателями і українськими націоналістами, здійсню-

⁴³ Шкрябач Я. Указ. соч., с.179-182.

⁴⁴ Афітеник С., Елин Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с.247-248.

⁴⁵ Елин Д. Указ. соч., с.79-81.

⁴⁶ Афітеник С., Елин Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с.248.

вали розвідку в південному і південно-західному напрямку, влаштовували диверсії на комунікаціях противника⁴⁷.

У серпні 1943 р. УШПР і Молдавський відділ відклали попередньо задуманий рейд у Молдавію Першого з'єднання, щоб більш докладно вивчити обстановку на території республіки та прилеглих до неї районів і надати можливість партизанам набути необхідний бойовий досвід для тривалого і складного походу⁴⁸.

Протягом серпня-грудня 1943 р. діяльність молдавських з'єднань зосередилась, в основному, в Житомирській, Кам'янець-Подільській і Ровенській областях. Відповідно до рішення бюро ЦК КП(б) Молдавії і УШПР обидва з'єднання разом з українськими партизанами взяли активну участь у розгортанні диверсійної діяльності на комунікаціях ворога, яка проводилась за наказом Верховного Головнокомандування з метою подання допомоги наступаючим частинам Червоної Армії. Партизани зривали підвіз до лінії фронту ворожих військ озброєння і боєприпасів, а також вивіз гітлерійцями у Німеччину награбованого майна та цінностей⁴⁹.

Перше Молдавське з'єднання у серпні-вересні проводило активну бойову діяльність у Славутських, Баранівських і Городицьких лісах. Його 37 диверсійних груп очолили кращі мінери А.Колодін, М.Журавльов, А.Бодронос, В.Воронкін, Д.Фадєєв. За кожною групою було закріплено певний перегін на лінії Шепетівка-Ляхівці, Шепетівка-Славути⁵⁰. Близько 60% особового складу з'єднання постійно виконувало бойову роботу, здійснювало диверсії, вело розвідку⁵¹. Ця діяльність Першого Молдавського з'єднання розгорталась поблизу місць бойових дій українських партизанських загонів А.М.Грабчака, С.Ф.Малікова. З ними підтримувався увесь час зв'язок. Усі загони робили одну спільну справу - вели збройну боротьбу проти ворога, проводили диверсійну діяльність в районі важливих для противника залізниць і шосейних доріг⁵². Диверсійні групи Другого Молдавського з'єднання діяли в той час на залізничній лінії Сарни - Київ⁵³.

В жовтні обидва з'єднання одержали бойове завдання ЦК КП(б) Молдавії і УШПР розгорнути диверсійну діяльність на залізничних магістралях Шепетівка - Бердичів, Шепетівка - Здолбунів⁵⁴.

У цей час партизани України спрямовували свої удари на залізничні вузли Правобережної України - Коростень, Овруч, Сарни, Володимир-Волинський, Здолбунів, Шепетівку, Житомир, Бердичів, Проскурів, Тернопіль, Львів. У районі Ковель - Сарни, Ковель - Шепетівка діяли з'єднання С.А.Ковпака, В.А.Бегми, С.Ф.Малікова, О.Ф.Федорова, О.М.Сабурова. У західні області України в жовтні вирушило з'єднання І.І.Шитова, в той же час в район Козятина - Жме-

⁴⁷ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.321, 326, 336; Кожухарь М. Указ. соч., с.75.

⁴⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп. I, спр.7, арк.30, 31.

⁴⁹ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1944 рр., т.2. К., 1968, с.390.

⁵⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп. I, спр. 70, арк. 26.

⁵¹ Айтєнєк С., Елін Д., Корєнєв А., Левит И. Указ. соч., с.245.

⁵² ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп. I, спр. 70, арк. 24.

⁵³ Шкрябач Я.П. Указ. соч., с.233.

⁵⁴ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.471-472.

ринки почало пересуватися з'єднання Я.І.Мельника, виїшло в рейд у райони залізничних вузлів Новоград-Волинський - Житомир - Шепетівка - Бердичів з'єднання під командуванням М.І.Щукаєва. Передислокувались і з'єднання В.А.Андрєєва та Я.П.Шкрябача.

Перше Молдавське з'єднання направило 155 диверсійних груп і 5 загонів на залізницю Житомирської і Кам'янець-Подільської областей. За жовтень-грудень 1943 р. вони пустили під укіс 211 ешелонів противника, провели 9 великих операцій та 25 запеклих боїв з карательними експедиціями і регулярними німецькими військами. У кінці 1943 р. в результаті активних дій українських і молдавських загонів залізниця Ковель - Шепетівка - Бердичів знизила пропускну спроможність в 10 разів⁵⁵.

Багато партизанів за героїзм і мужність, проявлені в боротьбі проти фашистських окупантів у тилу ворога, були відзначені високими нагородами. Командир партизанського батальйону Першого з'єднання В.І.Тимошук, уродженець Житомирської області, був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Його батальйон пустив під укіс 32 ешелони противника⁵⁶. Високого звання Героя Радянського Союзу був також удостоєний мінер М.М.Фролов. Він із своєю групою в серпні-листопаді 1943 р. пустив під укіс 14 ворожих ешелонів. Внаслідок цього було вбито і поранено понад 3 тис. німецьких солдат і офіцерів. У Першому з'єднанні відзначилися бійці - комуністи Д.Фадєєв і М.Гудков. На рахунок їхніх груп було 20 пушених під укіс ешелонів ворога. Включно мужність у боях виявили комсомольці - білорус В.Мартинюк із Дельчицького району, українець В.М.Надільський із Житомирської області, росіяни В.Буров, В.Тарасов, Ф.Молчанов та багато інших⁵⁷.

Друге з'єднання в складних умовах перейшло залізницю Мозир - Овруч і 15 жовтня досягло Рокитнянського району Ровенської області. Одразу ж диверсійні групи були направлені на дорогу Шепетівка - Ровно. Але тут у цей час скучилось багато фашистських військ, які відступали, тому основні сили з'єднання почали діяти на залізниці Коростень - Сарни. З 18 листопада 1943 р. по 1 січня 1944 р. молдавські партизани блокували ділянку залізниці Остки - Рокитне. У цій операції відзначилися командир взводу В.М.Зуров, політруки М.В.Хоменко, М.Ф.Єдрьонкін, розвідник Ф.М.Лапицький, партизани О.І.Козлов, П.Ф.Шайдука⁵⁸. Поруч з молдавським з'єднанням діяли ковактивці, які блокували в той час ділянку дороги Олевськ - Остки. Село Сновидовичі займала рота їх з'єднання. З її командиром молдавські партизани налагодили тісний зв'язок. Загони постійно обмінювалися даними розвідок і узгоджували свої дії. Командир молдавських партизанів Я.П.Шкрябач зустрічався з С.А.Ковпаком. Ця зустріч, як згадував пізніше Я.П.Шкрябач, була для нього справжнім уроком пізнання тактики партизанської боротьби⁵⁹. В результаті бойових дій партизанів у вересні-грудні 1943 р. залізниця Ковель - Сарни - Київ була повністю виведена з ладу⁶⁰.

⁵⁵ Айтєнок С., Елин Д., Корєнев А., Левит И. Указ. соч., с.250; Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., с.377-378.

⁵⁶ Корєнев А. Пароль - подвиг. Кишинев, 1968, с.237.

⁵⁷ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.368-370, 376; ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп. І, сир.70, арк. 216.

⁵⁸ Елин Д. Указ. соч., с.92.

⁵⁹ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.364, 477.

⁶⁰ Советские партизаны. М., 1963, с. 343.

Діючи на важливих комунікаціях України, Перше Молдавське з'єднання вислало в далеку розвідку до кордонів Молдавії кілька розвідувально-диверсійних груп. Проте лише деякі з них при допомозі українських партизанів досягли північних районів Молдавії. Так, у кінці листопада 1943 р. у важку дорогу вирушила група М.М.Широкого. Одночасно в Кодимські ліси вийшла група І.О.Кублицького, яка складалася з уродженців Молдавії О.Є.Бурковського, О.В.Кобця, О.В.Коробчану, І.Є.Крупя, Г.І.Панченка. На території Вінницької області група встановила зв'язок з бригадою українських партизанів імені Леніна, що діяла в Чорних лісах, за 30 км на північний захід від Вінниці, і сповістила про це в УШПР. До 5 січня 1944 р. група знаходилась при бригаді і передавала в УШПР важливі відомості, зібрані партизанами і населенням, про розташування гарнізонів і систему укріплень ворога в районі Вінниці. Пізніше бігли групи разом з партизанами бригади імені Леніна і з'єднання Я.І.Мельника спільно вели бої з карателями і військовими частинами противника, збирали відомості в Кодимському, Балтському, Котовському (УРСР) і Каменському (МРСР) районах. Потім вони, переслідувані регулярними частинами ворога, відійшли в Кам'янець-Подільську область⁶¹. У березні 1944 р. частина групи М.М.Широкого під командуванням О.Д.Олійника, а також група І.О.Кублицького приєдналися до загону "Советская Молдавия" і разом з ним вступили на територію Молдавії.

В кінці 1943 - на початку 1944 р. в міру наближення фронту молдавські формування безпосередньо діяли спільно з частинами Червоної Армії. Так, загони імені Котовського і імені Фрунзе Першого Молдавського з'єднання разом з передовими армійськими підрозділами вибили ворога з укріплень на лівому березі річки Случ і забезпечили її форсування. 2 січня 1944 р. партизани, взаємодіючи з частинами 60-ї стрілецької дивізії, переправились через Случ і першими увірвалися у районний центр Баранівку з південного сходу. З північного сходу сили увійшли армійські підрозділи⁶².

Загони Першого Молдавського з'єднання на початку січня 1944 р. взяли участь в оволодінні опорним пунктом ворога Городищем. Разом з українськими партизанами М.І.Наукова і частинами Червоної Армії вони організували кругову оборону міста⁶³.

Партизани Я.П.Шкробача, О.М.Сабурова, В.А.Бегми і частини Червоної Армії брали участь в наступальних боях у районі міст Володимирець, Степангород і Рафалівка. Частини Червоної Армії вступили у Володимирець, а партизани Другого Молдавського з'єднання увійшли в села Новани і Озеро⁶⁴.

Відповідно до планів бойових дій партизанів України на січень-березень 1944 р., розроблених і схвалених ЦК КП(б) України, партизани повинні були послужити допомогою наступаючим частинам Червоної Армії, активізувати свої дії, спрямовані на розгортання народної боротьби проти окупантів та українських буржуазних націоналістів, розклад ворожих військ, врятування радянських людей від вигнання на фашистську каторгу і збереження народного майна.

⁶¹ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.415-418.

⁶² Автономов П.А. Партизаны. Днепро. К., 1943, с.93-94.

⁶³ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.366-367.

⁶⁴ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр., т.2. К., 1969, с.81.

Активну участь у виконанні цих планів взяли молдавські з'єднання, що здійснювали рейди до Молдавії. Виконувачи накази УННР і Молдавського відділу, Друге з'єднання вийшло в рейд 7 січня із с.Купелі Рокитнянського району Ровенської області, а Перше - 17 січня з району Городниці Кіотомирської області⁶⁵.

Перед виходом в рейд Перше з'єднання відвідав начальник УННР Т.А.Строгач для в'яснення обстановки і уточнення маршруту⁶⁶. У Друге з'єднання прибули начальник Молдавського відділу УННР В.А.Серьожин, секретар ЦК КП(б) Молдавії І.І.Альошин і полковник Я.О.Мухін, який пізніше був призначений командиром загону. Маршрути рейдів уточнювалися і в процесі консультацій з керівниками партизанських з'єднань України. Так, І.І.Альошин, Я.П.Шкрябач, Я.О.Мухін двічі зустрічалися з П.П.Вершигоров та В.А.Бегмов. Загартовані в боях командири охоче ділилися своїм досвідом. В.А.Бегма виділив 8 партизанів-білорусів для загону Я.О.Мухіна, а молдавські товариші передали В.А.Бегмі 30 тис. патронів⁶⁷.

Здійснення цих рейдів утруднювалось у зв'язку з тим, що партизани опинилися на цей час в тилу Червоної Армії, яка швидкими темпами вела наступ. Тому необхідно було обігнати війська і прорвати лінію фронту противника, щоб вийти в його тил. Діяти народним месникам доводилось у районах з високою концентрацією німецьких військ. Їх просуванню вперед також заважали ранні весняні дощі, бездоріжжя⁶⁸.

Під час рейду партизанські формування України і Молдавії подавали одне одному необхідну допомогу, тим більше що деякі з'єднання певний час просувались майже паралельними маршрутами, зокрема В.А.Бегми і Я.П.Шкрябача, В.А.Андреева і М.І.Дукаєва. Вони підтримували зв'язки, проводили спільні бої. Так, у січні в с.Жолоби на Тернопільщині відбулася зустріч Я.П.Шкрябача, І.І.Альошина з В.А.Бегмов. Тут були присутні керівники партизанів, які діяли у цьому районі. Серед них М.А.Рудич, П.С.Коротченко, Д.М.Медведєв. Командування Другого Молдавського з'єднання одержало важливі відомості про ситуація, що склалася в цьому районі, про плани ровенських партизанів і внесло певні корективи у свій маршрут⁶⁹. У ході рейду партизани Д.А.Медведєва організували для з'єднання Я.П.Шкрябача переправу через р.Ікву поблизу Мликива і допомогли вийти з району, де йому доводилось вести тяжкі бої з фашистськими військами та українськими націоналістами⁷⁰.

Координували свої дії і молдавські з'єднання. 10-11 лютого 1944 р. вони вперше зустрілися на Тернопільщині в Шумському районі в селах Велика Ілониця і Автошівка. Тут відбулася нарада командного складу, яку провів секретар ЦК КП(б) Молдавії І.І.Альошин. Було узгоджено маршрути і прийнято рішення просуватися на південь двома колонами.

Рухаючись по території Ровенської, Львівської і Тернопільської областей, партизани Другого Молдавського з'єднання провели 8 боїв з українськими

⁶⁵ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне..., т.2, с.383, 465.

⁶⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр. 70, арк. 85.

⁶⁷ Там же, спр. 742, арк. 18-19; спр. 109, арк. 60.

⁶⁸ Вершигора П., Зєболов В. Партизанские рейды. Кишинев, 1962, с.78.

⁶⁹ Шкрябач Я.П. Указ. соч., с.309; ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр.109, арк. 55.

⁷⁰ Шкрябач Я.П. Указ. соч., с.329.

націоналістами, розгромили їх штаби в Дубнівському і Кременецькому округах⁷¹. У збройні сутички з бандерівцями вступали партизани Першого Молдавського з'єднання у селах Подобанка, Підгайці, Тростянець та ін. Крім того, вони розгромили центри націоналістів у селах Чайчинці, Буглів і захопили багато цінних документів та відомостей, які були передані Червоній Армії⁷².

Всього під час бойового рейду партизани Першого Молдавського з'єднання провели 70 боїв з ворожими військами і бандерівцями, знищили 2 тис. гітлерівців, 5 танків, 60 автомашин і багато іншої техніки. Партизани Другого з'єднання подолали 650 км, провели 25 боїв, знищили 400 німецьких солдат і офіцерів.

У безперервних боях і сутичках, під час важких бойових переходів багато партизанів показало велику відвагу і мужність. Серед них О.С.Наумчик, С.М.Юрочкин, О.П.Шкуронадський, К.С.Павлуценко.

У кінці літнього Друге Молдавське з'єднання, а на початку березня - Перше опинилися в тилу радянських військ, які швидко рухалися на Захід⁷³. Рух у Молдавію партизани продовжили по звільненій радянській території і ввійшли в північні райони республіки, коли там вже не було окупантів.

Стрімким був рейд на територію Молдавії кінного загону під командуванням полковника Я.О.Мухіна, що почався 6 лютого 1944 р. До цього загін наступав разом з Другим Молдавським з'єднанням. Партизани Кам'янець-Подільської, Вінницької та інших областей допомагали молдавському загонові просуватися вперед. Так, загони Іванова і Константинова із села Червоний Кут забезпечили перехід Проскурівської залізниці. У с. Йолтухи Я.О.Мухін спочатку зустрівся з розвідкою з'єднання Я.І.Мельника, а потім з Я.І.Мельником і командиром Вінницького з'єднання партизанів М.І.Володимировим⁷⁴. Партизани протягом першої половини березня діяли спільно. Згодом з'єднання Я.І.Мельника і загін Я.О.Мухіна вирушили на південь. В с. Михайлівці вони розгромили гарнізон противника і звільнили 1100 військовополонених⁷⁵.

19 березня 1944 р. загін Я.О.Мухіна вступив у Кам'янку (МРСР) і утримував її до приходу радянських військ. Разом з частинами Червоної Армії цей загін, який збільшився тут до 178 чоловік, звільняв території Рибницького, Резинського, Резоанінського, Орґеївського та інших районів Молдавії⁷⁶.

Під час рейдів по території України партизани Першого і Другого Молдавських з'єднань, а також їх розвідувальні групи проводили велику роботу серед місцевого населення, піднімали його на боротьбу, допомагали патріотам-підпільникам розгорнути бойову діяльність.

Комуністи і комсомольці Першого Молдавського з'єднання подали велику допомогу патріотам Житомирської, Вінницької та Кам'янець-Подільської областей в утворенні 15 підпільних організацій, до складу яких увійшло 180 чоловік. Такі організації виникли в селах Білки, Усове, Миропіль Житомирської,

71 Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза..., т.2, с.477-478.

72 ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр.70, арк.136,259.

73 Елин Д. Указ. соч., с.106, 108.

74 ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр. 742, арк.55,58.

75 Там же, арк. 61, 64, 65.

76 Советские партизаны. М., 1963, с.359-360; ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр. 742, арк. 71; Афтенюк С.Я. На пути к победе над фашистскими захватчиками. Кияниев, 1976, с.31-32.

Котожанці, Токарівка, Сатанівка Вінницької, Деражня Кам'янець-Подільської областей і багатьох інших. У м.Городниці на Житомирщині партизани допомогли голові сільради М.Німцю згуртувати людей і очолити їх. Ці організації займалися агітаційною роботою, вели розвідку, постачали загонам зброю, направляли патріотів у лави партизанів⁷⁷. Бійці розвідувальної групи М.Уданова організували у Північній Буковині підпільні гуртки "За Радянську Буковину". Члени цих гуртків - патріоти сіл Киселівка, Погорілівка розповсюджували листівки, які одержували від партизанів, діставали зброю, перешкоджали відправленню радянських громадян у Німеччину⁷⁸.

Перше Молдавське з'єднання мало широкі контакти з населенням, у нього налічувалось близько 500 зв'язкових. Ці контакти йому допомогли встановити українські партизани із загонів С.А.Олексенка, І.С.Скуба, І.І.Штова⁷⁹. Зв'язкові вели розвідувальну роботу, постачали партизанам продовольство, медикаменти, приводили в загоны перевірених і надійних людей, вели диверсійні групи на завдання. Відважними провідниками були В.І.Рябчук із с.Іванівка Баранівського, Ф.Демчук з с.Жеребки Новоград-Волинського районів Житомирської області. Тільки Ф.Демчук провів більше 120 диверсійних груп на завдання⁸⁰. Високе усвідомлення обов'язку перед Вітчизною проявили патріоти - колгоспники Житомирщини. Серед них Т.О.Мартинук, О.В.Степанук, В.І.Денисюк. Вони доставили партизанам багато зброї, боєприпасів, продовольства. С.С.Півторак привів у загін молдавських партизанів 60 чоловік, які виявили бажання вступити до лав народних месників, і передав йому радіостанцію⁸¹. Смілива розвідниця К.Ясинська добувала цінну інформацію про дислокацію і пересування бандерівців партизанам загону "За визволення Радянської Молдавії"⁸².

Населення допомагало всім партизанським загонам незалежно від того, були це народні месники України, Білорусії чи Молдавії. У цьому виявилось глибоке коріння сили партизанського руху, народжене великою дружбою соціалістичних націй і народностей. Партизанів скрізь зустрічали як представників Радянської влади, і вони допомагали населенню окупованої території. Так, загін "За звільнення Радянської Молдавії" Першого з'єднання, діючи в Сатанівських лісах Кам'янець-Подільської області, відбив у фашистів 65 голів худоби, 1,5 т солі, 25 коней, продовольство і все роздав населенню сіл Чемерівці, Кузьмин і ін. Шостий батальйон цього ж з'єднання розподілив серед жителів 40 т цукру і 46 т патоки, захоплених у ворога. Під час бойових переходів по селах Західної України партизани Першого Молдавського з'єднання роздали населенню 28 ц зерна, 150 ковдр, 15 кожухів, 20 волів⁸³. У першу чергу допомога подавалась сім'ям червоноармійців.

Велике значення для активізації народної боротьби проти окупантів мала рейдова тактика партизанів, яка розширювала можливості спілкування з населенням. Партизани несли людям слова правди, вселяли у них віру в неминучу

⁷⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 3280, оп.1, спр. 70, арк.236-238.

⁷⁸ Там же, арк. 99, арк. 1-4.

⁷⁹ Там же, спр.70, арк. 36.

⁸⁰ Там же, спр. 223, арк. 2.

⁸¹ Там же, спр. 223, арк. 1, 2.

⁸² Там же, спр. 70, арк. 253-254; спр. 223, арк. 2.

⁸³ Там же, спр. 70, арк. 235.

перемогу. Протягом року агітатори обох молдавських з'єднань провели 2500 масових мітингів і зборів серед жителів України і Білорусії, понад 3 тис. групових та індивідуальних бесід, розповсюдили понад 50 тис. листівок, одержаних із Москви, велику кількість примірників газет "Права", "Известия", "Комсомольская правда"⁸⁴.

На мітингах і бесідах партизани розповідали про перемоги Червоної Армії на фронтах Вітчизняної війни, про героїчний труд робітників, селян, інтелігенції в радянському тилу, про злидіння німців на окупованій території СРСР, про розмах партизанського руху і тверду рішучість усього радянського народу вигнати окупантів і відстояти свободу соціалістичної Батьківщини. З глибоким хвилюванням слухали радянські люди розповіді про рішення партії і уряду щодо надання допомоги трудящим кінвоєнцям від ворога району.

Командири, командири, агітатори Першого Молдавського з'єднання у Кельцькому районі БРСР, в Смільчанському, Новоград-Волинському, Баранівському районах Житомирської області, а також у ряді районів Кам'янець-Подільської, Тернопільської областей на зборах селян виступали з доповідями про міжнародне становище, зачитували зведення інформбюро, закликали населення активно протистояти економічним, політичним та воєнним заходам окупантів⁸⁵. Хорошими агітаторами були комуністи Г.Ф.Кир'як, А.Г.Дручин, В.В.Сварчевський, комсомольці А.Бодровісов, А.Тумко, А.Нікітенко⁸⁶.

У друкарнях Першого і Другого з'єднань виготовлялися листівки з повідомленнями Радянського інформбюро. Протягом року Друге Молдавське з'єднання випустило 172 листівки загальним тиражем 62 тис. примірників. Листівки розповсюджувалися в селах і районних центрах, наприклад у Баранівці, Полоному, Дзержинську, Довбіну⁸⁷. До міста, де розташовувалась друкарня Другого з'єднання (с.Купель Ровенської області) в листопаді-грудні 1943 р., приїздили зв'язкові із ближніх і дальніх сіл⁸⁸. Із Смельківщини листівки розповсюджувалися в Гумельській, Поліській та Житомирській областях⁸⁹. Із с.Купелі частина агітаційного матеріалу передавалась з'єднанню С.А.Компана, яке в той час діяло поряд. Тут же були віддруковані зведення Радянського інформбюро для партизанів Київської області⁹⁰.

В агітаційній роботі значна увага приділялась роз'ясненню гарнізонів противника. У ворожі гарнізони, дислоковані в Новоград-Волинському, Шепетівці, Славуті, Баранівці, Смільчанке, Житомері, посилалися для агітаційної роботи зв'язкові, через населення розповсюджувалися відозви, адресовані, зокрема, мад'ярам, власінцям, поліцаям⁹¹.

У містечку Корець Ровенської області серед поліцаїв активно працював зв'язковий загону імені Котовського Шевченко. Він передавав листівки і сприяв тому, що із гарнізону зі зброєю в руках до партизанів А.М.Грибача пішло

⁸⁴ Аргентик С., Екин Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с. 267, 269.

⁸⁵ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр. 70, арк. 229, 250.

⁸⁶ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне..., т.2, с.465.

⁸⁷ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, оп.І, спр. 70, арк. 230.

⁸⁸ Аргентик С., Екин Д., Коренев А., Левит И. Указ. соч., с. 267.

⁸⁹ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр. 109, арк.24.

⁹⁰ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне..., т.2, с. 461, 465, 466.

⁹¹ ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп.І, спр.70, арк.251, спр.109, арк.241.

75 чоловік. 600 листівок у Ярунському і сусідньому гарнізонах розповсюдили С.Бойко та Ф.Демчук⁹².

Під час рейдів по Західній Україні важливе місце в ідеологічній роботі молдавських формувань займало викриття кривавих злочинів українських буржуазних націоналістів, завзятих пособників встановлення окупаційного режиму. Діяльність бандерівців була спрямована на відрив українського народу від великого російського народу та інших народів Радянського Союзу, на розпалювання міжнародної ворожнечі. Викриваччі підступні дії українських націоналістів, партизанські агітатори закликали населення до тісної міжнародної єдності, зміцнення братньої дружби народів СРСР у боротьбі з фашистами та їхніми прихвостлями.

Так, Перше Молдавське з'єднання в селах, де помічався вплив націоналістів, розповсюдило 1500 листівок. До агітаційної роботи серед населення були залучені майже всі комуністи і комсомольці. Вони провели 118 бесід і 12 зборів серед населення⁹³. Партизани Другого Молдавського з'єднання випустили листівку-звернення до населення Західної України, у якій закликали не вірити націоналістам, що обманом, брехнею, залякуванням, погрозами, розстрілами намагалися втягнути його у свої організації для боротьби проти радянського народу. "Створіть свої партизанські загони, - говорилося в листівці, - знищуйте німців. Не давайте їм перед відступом вивозити награбоване майно в Німеччину"⁹⁴. Ця листівка було віддруковано в 500 примірниках у с.Буди і розповсюджено в селах Верба, Козин Ровенської області. Однак вона стала відомою і в інших селах. Населення передавало її з рук у руки. Листівка випередила партизанів на сотні кілометрів. Її знаходили в районах Плиски на Тернопільщині і навіть в населених пунктах Кам'янець-Подільської області⁹⁵.

Ті західноукраїнські селяни, які були насильно мобілізовані в націоналістичні банди або потрапили під їх вплив через недостатню політичну зрілість, внаслідок роз'яснювальної роботи партизанів переходили на бік народних месників. Це стало поширеним явищем. Наприклад, у гарнізоні націоналістів з.Франківськ із 120 чоловік залишилось 12, а в гарнізоні с.Усове із 170 - 25 чоловік⁹⁶.

Партизани Першого і Другого з'єднань, які прийшли в Молдавію, були до свідченими і загартованими бійцями, патріотами й інтернаціоналістами. Після розформування з'єднань влітку 1944 р. (у зв'язку з успішними діями військ 2-го і 3-го Українських фронтів відпала необхідність переправи таких чисельних боєвих колективів через лінію фронту на південь Молдавії) частина партизанів влилася в ряди Радянської армії, а частина стала кістяком загонів, які, поповнившись за рахунок місцевого населення, активно діяли в районах Молдавії на правому березі Дністра. Багато партизанів було направлено на партійну, радянську, господарську роботу. Всі вони взяли активну участь у відродженні господарства і культури республіки.

Бойова дружба - рідня братерству. Вступивши в партизанські загони Молдавії, багато радянських людей різних національностей назавжди залишились у Молдавії, зв'язавши з нею свою долю.

⁹² ЦА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф.3280, оп. I, спр. 70, арк.254.

⁹³ Там же, спр. 70, арк. 260.

⁹⁴ Там же, спр. 122, арк. 26.

⁹⁵ Там же, спр. 109, арк. 82.

⁹⁶ Там же, спр. 742, арк. 21.

Братерське співробітництво радянських народів у захисті соціалістичної Батьківщини базувалось на спільності їх корінних соціальних, інтернаціональних та національних інтересів. Воно яскраво виявилось у всенародній боротьбі в таку ворога на тимчасово окупованій радянській території. Усі спроби гітлерівців розірвати дружбу народів СРСР, розпалити національну ворожнечу потерпіли повний крах. У час суворих випробувань радянські народи виявили неперушну єдність, згуртованість навколо лєнінської партії, яка підняла весь народ на боротьбу проти ворога.

Історія створення і діяльності молдавських партизанських з'єднань переконливо свідчить, що бойова співдружність представників різних народів Радянського Союзу у партизанському русі - один з вирішальних факторів нашої Перемоги. Братню допомогу молдавському народові в формуванні партизанських з'єднань подавали партійні і державні органи СРСР та радянських республік, Центральный штаб партизанського руху. Тісне співробітництво з організації партизанських сил виявилось у спільній роботі ЦК Компартії Молдавії і ЦК Компартії України, воно відбувалось в рамках Українського штабу партизанського руху, в складі якого було створено Молдавський відділ. Молдавським загонам під час їх рейдів по території Білорусії та України всляку допомогу подавали підпільні партійні органи, партизанські загони. Високу інтернаціоналістську свідомість виявило населення Білорусії, України, яке, виконувачи свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною, вступало у партизанські з'єднання Молдавії.

Ці з'єднання складались із представників різних національностей Радянського Союзу, але діяли від імені молдавського народу. Створені з метов подання братньої допомоги молдавському народу, вони сприяли зміцненню його зв'язків і дружби з усіма народами великого Радянського Союзу.

Здійснюючи бойові рейди по території Білорусії і України, молдавські партизанські формування разом з партизанами цих республік вели успішні бої проти окупантів, руйнували комунікації противника, створювали нові підпільні групи, розгортали широку політичну роботу серед населення, піднімали його на боротьбу проти ворога. Бойова діяльність молдавських з'єднань зміцнювала фронт народної боротьби проти окупантів і наближала час визволення Молдавії, час Перемоги.

У запеклих боях з ворогом вирости уславлені герої партизанської боротьби. Батьківщина, радянські люди назавжди збережуть пам'ять про тих, хто, не вкочувачи життя свого, відстоював свободу і незалежність братерської сім'ї народів СРСР. У Клишиневі, на мармурових меморіальних плитах арки Перемоги викарбувані імена 152 учасників визволення Молдавії - представників багатонаціональної Радянської країни, удостоєних високого звання Героя Радянського Союзу. Серед цих імен золотом сяють імена відважних бійців Першого Молдавського з'єднання В.І.Тимошука і М.М.Фролова.

Імена героїв Великої Вітчизняної війни нагадують людям про величчя подвиг радянського народу у битві з фашизмом. В тривалій, найтяжчій з воєн радянський народ під проводом КПРС "...зумів не тільки відстояти свою свободу і незалежність, а й вніс вирішальний вклад у справу врятування європейської і світової цивілізації від знищення фашистськими варварами"⁹⁷.

⁹⁷ Про 60-у річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с.6.

Н. В. Комаренко

ДРУЖБА І СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНСЬКОГО І БІЛОРУСЬКОГО НАРОДІВ
У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

В спільній боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх ворогів за свободу і незалежність Країни Рад, за соціалізм загартувалася і зміцніла непорушна дружба всіх радянських народів – могутнє джерело сили і незалежності нашої Великої Вітчизни – Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Висвітлення історичних зв'язків і непорушної дружби народів нашої країни, зокрема російського, українського і білоруського, має важливе суспільно-політичне і наукове значення. Воно свідчить, що братерські взаємовідносини цих народів, які протягом всієї історії свято берегли і примножували дружбу між собою та з іншими братніми народами, відіграли величезну роль у соціально-економічному прогресі нашої Батьківщини. Яскравим сторінком в їх розвитку є українсько-білоруські зв'язки.

В даному огляді літератури з питань дружби і співробітництва українського і білоруського народів простежуються основні напрями досліджень проблеми, висловлюються думки відносно її подальшої поглибленої розробки. В основному огляді покладено хронологічно-тематичний принцип, згідно з яким висвітлюються соціально-економічні, політичні та культурні зв'язки двох братніх народів.

Питання пролетарського інтернаціоналізму, дружби, єдності і братерства народів посідають одне з провідних місць у марксистсько-ленінському вченні.

У творах К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна ґрунтовно розроблено загалом теорію пролетарського інтернаціоналізму, вказано на основні напрями дія в боротьбі за єдність і братерство народів, розвиток і зміцнення національних відносин.

Важко першою в світі перемітною соціалістичною революцією і світового пролетаріату В.І.Ленін неодноразово підкреслював, що не можна обмежуватися формальним проголошенням рівності націй і на цьому будувати свою політику. Добитися встановлення дійсних відносин дружби і співробітництва між народами можна тільки на основі ліквідації їх фактичної нерівності, як економічної, так і культурної. В.І.Ленін вказав на шляхи безпосереднього вирішення цього важливого завдання: "...інтернаціоналізм з боку гнобленої або так званої "веміжної" нації... повинен полягати не тільки в удержанні формальної рівності націй, але і в такій нерівності, яка компенсувала б з бо-

ку нації гнобленої, нації великої, ту нерівність, яка складається в житті фактично¹.

Дружба народів СРСР виникла не сама по собі. Вона є плодом спільної творчої праці всіх великих і малих народів. Ця дружба виконувалася і цементувалася завдяки повсякденним зусиллям Комуністичної партії, спрямованим на те, щоб відносини між нашими народами будувалися на марксистсько-ленінській основі. Дружба трудящих усіх націй і народностей СРСР ґрунтується на міцній економічній, політичній та ідейно-теоретичній основах, на спільності економічних, політичних і духовних інтересів радянських націй. Вона загартовувалася у непримиренній боротьбі проти націоналізму і шовінізму, за високі принципи та ідеали нашого суспільства.

Рішення партійних з'їздів, документи ЦК КПРС, прийняті до 50- і 60-річчя перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, до 100-річчя з дня народження В.І.Леніна, 50-річчя утворення СРСР, нова Конституція СРСР і Конституція союзних республік, промови, доповіді і статті Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л.І.Брежнєва містять важливі методологічні положення, які націлюють радянських вчених на найбільш оптимальні шляхи для творчих пошуків теоретичного осмислення і наукового аналізу процесів становлення і розвитку дружби між нашими народами.

Важливе теоретичне і практичне значення мають і матеріали з'їздів комуністичних партій України і Білорусії, доповіді і виступи члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В.В.Щербицького і кандидата в члени Політбюро ЦК КПРС першого секретаря ЦК Компартії Білорусії П.М.Машерова. У рік 50-річного ювілею СРСР вийшла у світ серія праць "Союзні республіки". Серед них книга Голови Президії Верховної Ради БРСР Ф.О.Сурганова "Білоруська Радянська Соціалістична Республіка" (К., 1972) та Голови Ради Міністрів УРСР О.П.Ляшка "Українська Радянська Соціалістична Республіка" (К., 1972). Керівники компартій та урядів республік на багатому фактичному матеріалі показують величезне значення утворення СРСР для розвитку союзних республік у братній багатонаціональній родині наших народів, торжество ленінської національної політики, розвиток братніх республік у складі СРСР, підкреслюють, що відносини рівності, дружби і співробітництва націй і народностей - могутній прискорювач соціального прогресу, створення матеріально-технічної бази комунізму. В їхніх працях показано, що досягнуті українським і білоруським народами успіхи були б неможливі без дружби і братньої взаємодопомоги всіх радянських народів і насамперед великого російського народу.

Різноманітні аспекти історичних зв'язків і непорушної дружби народів завжди привертала увагу дослідників. Цією проблемою займаються історики усіх союзних республік. Про це свідчать численні зростання, особливо в останнє десятиріччя, кількості видань, в яких відображено по суті всі сторони життя багатонаціонального народу: економічна, соціально-політична, культурно-ідеологічна. Якщо раніше ці питання висвітлювалися переважно в публіцистичному, науково-популярному плані, то в останні роки радянська історіографія з проблем дружби і співробітництва між народами скреслила досить широкий тематичний діапазон, причому перевага на боці досліджень суто наукового плану.

До знаменної дати - 300-річчя возз'єднання України з Росією - було опубліковано велику кількість праць у братніх союзних республіках, в яких істориками були різноманітно висвітлені питання дружби і єдності радянських народів.

¹ Ленін В.І. Нові збір. творів, т.45, с.342.

Новим стимулом для створення праць з проблеми стало святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією.

Багатий матеріал про великі свята дружби - 60-річчя створення УРСР і БРСР - міститься в періодичній пресі обох республік, яка є цінним історичним джерелом для вивчення різних аспектів дружби і співробітництва між українським і білоруським народами.

Слід особливо підкреслити, що більшість аспектів історичних зв'язків і дружби між українським і білоруським народами знайшла певне відображення в таких узагальнюючих колективних працях, як "История Коммунистической партии Советского Союза", "История СССР с древнейших времен до наших дней", "История Белорусской ССР" (у п'яти томах), "История Украинской РСР" (у восьми томах, десяти книгах), "История міст і сіл Української РСР" (в 26-ти томах), "История робітничого класу Української РСР" (у 2-х томах), "История селянства Української РСР" (у 2-х томах), "Великий советский народ" та ін. У цих фундаментальних виданнях на конкретному історичному матеріалі розкривається значення революційних, бойових і трудових традицій, ленінської національної політики КПРС для розвитку і зміцнення дружби народів, процесу розквіту і зближення соціалістичних націй і народностей.

Історики і представники інших суспільних наук Української і Білоруської РСР прагнуть воляю збільшувати свій внесок у вивчення і узагальнення історичного досвіду КПРС по створенню інтернаціонального братерства народів СРСР, дружби і співробітництва народів УРСР і БРСР. З'явилися узагальнюючі праці, присвячені історичним зв'язкам двох братніх народів у роки Радянської влади. Так, до 60-річчя перемоги Радянської влади і утворення БРСР істориками двох братніх республік видали колективне монографічне дослідження "Неуралимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма" (К., 1978). Це перша в радянській історіографії праця, в якій на великому документальному матеріалі, значна частина якого вперше вводиться в науковий обіг, ґрунтовно висвітлені різноманітні й багатогранні форми економічних, політичних і культурних зв'язків Української РСР і Білоруської РСР між собою та іншими республіками за роки Радянської влади. Одне з центральних місць у праці займає висвітлення питання про керівну і спрямовуючу роль КПРС та її бойових загонів - Компартії України і Компартії Білорусії - в процесі єднання трудящих, організації співробітництва і взаємодопомоги, в здійсненні ленінської національної політики, про роль великого російського народу в цих важливих історичних процесах.

Велика Жовтнева соціалістична революція знаменувала перемогу нових, соціалістичних відносин між народами. Вона забезпечила можливість практичного втілення в життя принципів ленінської національної політики, політики дружби, найтіснішого співробітництва народів у будівництві соціалістичного суспільства.

Пристаючи до вирішення національного питання після перемоги соціалістичної революції, партія більшовиків спиралась на вироблену В.І.Ленінінм національну програму, нагромаджену у ході тривалої революційної боротьби досвід інтернаціональної згуртованості трудящих різних національностей країни.

Після перемоги Великого Жовтня, в умовах будівництва соціалізму відносини дружби, братерського співробітництва, взаємодопомоги між народами СРСР набули якісно нових форм і змісту, народжених новими, раніше невідомими людству суспільними відносинами, новим суспільним ладом - соціалізмом. Разом з тим певним етапам розвитку соціалізму, переростання його в розвинутий соці-

лізм, етапу будівництва комуністичного суспільства властиві свої форми дружніх зв'язків і взаємозв'язків, допомоги і взаємодопомоги, які виникли і відтворювалися на основі тих, що склалися історично в далекому минулому.

У працях, присвячених перемозі соціалістичної революції в Білорусії і на Україні, а також у ряді загальних досліджень про Лютнев² говорить про те, що боротьба за перемогу Радянської влади в Білорусії і на Україні була невід'ємною складовою частиною боротьби всіх народів нашої країни за перемогу соціалістичної революції. Історики особливу увагу приділяють Західному фронту, основу солдатських мас якого становили російські, українські, білоруські робітники і селяни, які зі зброєю в руках відстоювали великі завойовання Лютня. Автори відзначають, що перехід на бік Радянської влади багатоваріантних військових частин і з'єднань Західного фронту відіграв вирішальну роль у розгромі-в Могильові Ставки старої армії та боротьбі за перемогу соціалістичної революції в Білорусії. Багатий фактичний матеріал дав змогу дослідникам зробити цілий узагальнення про те, що російських, українських і білоруських робітників, солдатів, червоногвардійців, які спільно боролися проти Центральної ради і каледінішних, об'єднували почуття високого патріотичного обов'язку, пролетарської солідарності, усвідомлення єдиної мети в боротьбі за соціалізм. У згаданих та інших працях червоною ниткою проходить ідея про те, що робітничо-селянські маси Білорусії і України глибоко усвідомлювали, що тільки в тісному союзі з російським народом, при взаємній допомозі і підтримці один одного вони зможуть відстояти великі завойовання Лютня. Певний науковий інтерес становлять висновки вчених початкового етапу діяльності першого Радянського уряду на Україні, спрямованої на тісну координацію дій з урядами РРФСР, БРСР, дальше зміцнення дружби і взаємодопомоги з великим російським, білоруським та іншими народами країни. Таким чином, у сучасній радянській історіографії намітилися і розробляються напрями, аспекти проблеми, які стосуються висвітлення самовідданої боротьби всіх народів нашої країни, в тому числі українського і білоруського, за перемогу соціалістичної революції, за дружбу і співробітництво з великим російським і іншими народами, - боротьби за втілення в життя ідей пролетарського інтернаціоналізму, ленінської національної політики дружби народів.

Утворення Союзу РСР, яке стало одним з яскравих проявів великої дружби і єдності всіх народів нашої країни, покляло початок якісно новому етапу в боротьбі народів СРСР за побудову соціалізму, в їх братньому співробітництві і взаємодопомозі. Вавчачи в усій різноманітності процеси співробітництва і взаємодопомоги білоруського і українського народів періоду побудови фундаменту соціалістичної автономії, історики справедливо вказують на надзвичайну важливість його в житті всіх братніх народів. Це були роки вті-

² Гапоненко Л.С. Солдатские массы Западного фронта в борьбе за власть Советов. М., 1953; В борьбе за Октябрь в Белоруссии и на Западном фронте. М., 1957; Игватенко И.М. Беднейшее крестьянство - союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии (1917-1918 гг.). Минск, 1962; Ленин и Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. М., 1964; В.И. Ленин и победа Лютневой революции на Украине. К., 1967; Толуб П.А. Партия, армия и революция. М., 1967; Победа Великой Лютневой социалистической революции на Украине. У 2-х т. Т.1-2. К., 1967; Гневко В.Г. Рабочий класс Белоруссии в борьбе за победу Октября (март 1917 - март 1918 гг.). Минск, 1973; Октябрьская революция и армия. М., 1973; Дипинский П.Г. Крестьянское движение в Белоруссии в 1914-1917 гг. Минск, 1975; Лихолат А.В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма. М., 1976; Полякарпов В.Д. Пролог гражданской войны в России. Октябрь 1917 - февраль 1918 гг. М., 1976.

лення в життя ленінських ідей індустріалізації країни, кооперування селянства, культурної революції. Дослідники цього перехідного періоду від капіталізму до соціалізму відмічають, що здійснення соціалістичної індустріалізації стало можливим тільки завдяки спільним зусиллям всіх народів Радянської країни. Величезна роль у цьому процесі відводилася економічному співробітництву народів СРСР, братній допомозі найбільш розвинутих радянських республік, і насамперед Російської Федерації, всім іншим союзним республікам.

Взаємовідносини між білоруським і українським народами в цей період будувалися на основі взаємної допомоги, дружби і братнього співробітництва - взаємозв'язків братніх народів нового, соціалістичного типу. Такі відносини між націями і народностями здатна була будувати тільки влада робітників і селян. Ці ідеї проходять лейтмотивом у багатьох працях, присвячених дослідженню народжених соціалістичним ладом нових національних відносин, заснованих на ленінських принципах інтернаціоналізму³. Основними лініями, які простежуються у згадуваних працях, є розкриття інтернаціональної природи ленінської національної політики, що забезпечила згуртованість трудящих багатонаціональної країни, у тому числі України і Білорусії, у процесі підготовки і проведення соціалістичної революції, мобілізації їхніх сил на побудову і розвиток соціалістичного суспільства та висвітлення багатограних проявів непорушної дружби народів СРСР - міцної запоруки їхніх всесвітньо-історичних досягнень і швидкого успішного прогресу в усіх галузях життя.

Слід також відзначити, що праці, які висвітлюють цей період, містять новий матеріал про формування і розвиток воєнно-політичного союзу радянських республік у період громадянської війни та іноземної інтервенції. У зміцненні цього союзу найактивнішу участь брали Україна і Білорусія.

Добре простежується у цих дослідженнях також і тема співробітництва українського і білоруського народів у процесі утворення СРСР і на наступних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва. У книгах на прикладах і фактах показано, що піввіковий вплив Союзу РСР продемонстрував нездолану силу братньої дружби вільних народів багатонаціональної країни Рад, дружбу російського, українського, білоруського, всіх інших народів. У працях, опублікованих головним чином до 50-річчя СРСР, глибоко висвітлені питання, що розкривають процес утворення Союзу РСР як результат вільного волевиявлення всіх народів, у тому числі українського і білоруського, як вираження інтернаціональної суті ленінської національної політики Комуністичної партії.

³ Коробов Г. Ю. Межреспубликанские и внутреспубликанские кооперированные связи предприятий БССР. Минск, 1958; Малинин С., Иппа М., Разуменко А. Народное хозяйство Белоруссии на современном этапе. Минск, 1964; Галаушис А. Г. Национальная культура и коммунизм. Минск, 1967; Молочко А. Великое братство. Минск, 1967; Чирко В. А. Коммунистическая партия - организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917-1922 гг. М., 1967; Бацьковский П. Торжество ленинских идей дружбы и братерского сотрудничества народов СРСР. К., 1970; Барановский Я. За дружбу народов. Минск, 1972; Бармичев В. Л. В едином Союзе. Историко-публицистический очерк о развитии многонациональной культуры в СССР. Минск, 1972; Братерський союз народів. Комуністична партія - організатор утворення і зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1972; Бяляуцаў У. У. І. Ленін і Беларусь. Минск, 1972; Беларусь в Союзе Советских Республик. К 50-летию образования СССР. Минск, 1972; Вінок дружби, кн. 1-3. К., 1972; Під сонцем братерства. К., 1972; Ракашевич В. Под знаменем братства. 1917-1922. Минск, 1972; Таранов А. П. П'ятдесят років Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1972; Утворення СРСР - втілення ленінської національної політики КПРС. К., 1972; Шкляр М. Е. Белорусская ССР - одна из учредительниц Союза ССР. Минск, 1972; Братское сотрудничество Белорусской ССР с союзными республиками. Минск, 1974; та ін.

З комплексу проблем, розглянутих у цих працях, найбільш глибоку розробку одержали, істотно збагативши радянську історіографію дружби і співробітництва народів СРСР, такі аспекти, як виявлення об'єктивних факторів об'єднувачого руху народів за утворення союзної держави. Авторам добре вдалося показати, що тільки згуртованість української і білоруської радянських націй, як і всіх інших радянських націй і народностей, в міцному інтернаціональному братерстві відкрила їм перспективу розвитку національного життя, перемоги і дальшого розвитку соціалізму. Багато нового матеріалу введено в науковий обіг і з питань про роль робітничого класу, перш за все російського, про керівництво Комуністичної партії та її бойових загонів - комуністичних партій Білорусії і України, їх невтомної боротьби проти буржуазного націоналізму, великодержавного шовінізму, націонал-ужельництва, за озброєння мас свідомістю життєвої необхідності інтернаціональної єдності. Дослідники наводять витяги з резолюцій з'їздів Рад, мітингів і зборів трудящих Білоруської та Української РСР, численні факти взаємодопомоги народів нашої країни, в тому числі білоруського й українського, у боротьбі з контрреволюцією, в економічному, політичному і культурному житті.

Як наголошується в згаданих працях, інтернаціоналізм радянських народів є запорукою всебічного розвитку і неухильного зближення як самих націй і народностей, так і всієї їхньої великої соціалістичної співдружності. Автори наводять цікаві дані про зв'язки республік в роки будівництва соціалізму, констатують, що здійснення грандіозних планів партії забезпечило перемогу соціалізму у всіх районах багатонаціональної країни.

Дослідники розкривають роль дружби народів СРСР, зокрема акцентують увагу на дружбі українського й білоруського народів, на етапі зміцнення і розвитку соціалізму, в умовах розвинутого соціалізму і переходу його в комунізм. У працях червоної ниткою проходить ідея про те, що величні досягнення радянських народів, а в їх єдиній родині українського і білоруського, - це наслідок послідовного втілення в життя ленінської національної політики КПРС, що забезпечила концентрацію і ефективне використання матеріальних і духовних ресурсів і засобів, виступила умілим організатором і натхненником трудящих усіх національностей в період побудови соціалізму. Добре у цих працях окреслені лінії діалектичної взаємодії процесів розвитку і зближення соціалістичних націй і народностей. Увага авторів звернена й на характеристику загальносоюзної економіки - єдиного народногосподарського комплексу, що включає в себе народне господарство усіх республік і розвивається за загальним державним планом в інтересах всієї країни і кожної республіки окремо.

Відбудова народного господарства у 1921-1925 рр., соціалістична індустріалізація здійснювалися на основі тісної згуртованості радянських республік, об'єднаних в єдиній союзній державі. Це добре простежується на прикладах УРСР і БРСР. У ряді досліджень⁴ підкреслюється, що спільне планування,

⁴ Черненко Н.В. Борьба Коммунистической партии за восстановление промышленности и консолидацию рабочего класса Украины в 1921-1925 гг. Киев, 1969; Бакуменко П.І. Українська РСР в період відбудови народного господарства, 1921-1925 рр. К., 1960; Построение фундамента социалистической экономики в СССР. 1926-1932. М., 1960; Шкляр М.Е. Борьба Компартии Белоруссии за укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в восстановительный период (1921-1925 гг.). Минск, 1960; Завалева Н.Е. Рабочий класс Белоруссии в борьбе за социализм (1917-1932 гг.). Минск, 1967; Экономика Советской Белоруссии. 1917-1967. Минск, 1967; Развитие народного хозяйства Украинской РСР. 1917-1967. В 2-х т. Т.1. К., 1967; Лобурець В.С. Формування кадрів радянського робітничого класу України (1921-1932 рр.). Х., 1974; Воткович Г.Б. КПЗБ в боротьбі за інтернаціональне єдинство трудящихся (1929-1933 гг.). Минск, 1975; Кульчицький С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. К., 1975.

єдиний план промислового розвитку республік сприяв тісному економічному співробітництву і взаємодопомозі всіх союзних республік, зокрема Української і Білоруської, створенню єдиної економічної спільності з інтернаціональною згуртованістю радянських народів. Прагнучи більш глибоко розкрити ці явища, автори на підставі узагальненого фактичного матеріалу показали, як білоруський і український народи на практиці переоналися в реальності ленінського плану соціалістичної індустріалізації, в силі дружби, братнього співробітництва і взаємодопомоги радянських народів. В науковій літературі взаємовідносини між двома республіками на даному етапі простежуються як по державних, так і по суспільних каналах. Нагромаджені фактичні і цифровий матеріал з історії БРСР і УРСР дав змогу вченим зробити вірний висновок про те, що економічні зв'язки між цими республіками як в промисловості, так і в сільському господарстві досягли якісно нового, вищого етапу, визначальною рисою якого є прискорений розвиток економіки, науки і техніки, мистецтва і літератури. Своєю увагою історики зосередили і на таких аспектах дружби білоруського і українського народів, як обмін передовим досвідом, кадрами, підготовка спеціалістів для різних галузей господарства, участь у спорудженні величезних будов союзного і республіканського значення в цих республіках і т.д., що стало нормою у відносинах між народами, невід'ємною частиною дружби і співробітництва. Саме братерська дружба і взаємодопомога всіх народів СРСР стали одним із найважливіших загальнополітичних факторів, які сприяли побудові фундаменту соціалістичної економіки країни в найкоротші строки.

В працях висвітлено керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії Радянського Союзу та її бойових загонів - Компартії Білорусії і Компартії України - у послідовному здійсненні ленінської програми соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції, в мобілізації на рішення цих історичних завдань народів СРСР, у тому числі білоруського і українського, в організації співробітництва і взаємодопомоги між ними.

Грандіозні завдання перших радянських п'ятирічних планів, завершення соціалістичної реконструкції народного господарства вимагали дальшого розвитку і вдосконалення форм братнього співробітництва народів СРСР у побудові соціалістичного суспільства. Про це наголошується, зокрема, і в постанові ЦК КПРС "Про 50-ту річницю Першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР". Можна виділити ряд праць, у яких крім дослідження основних проблем, простежуються лінії дружби і все зростаючих зв'язків братніх народів СРСР, зокрема білоруського і українського, в усіх галузях економічного, суспільно-політичного і культурного життя⁵. Авторам вдалося зібрати, систематизувати і значною мірою узагальнити значний фактичний матеріал, який переважною мірою пов'язаний, що в роки перших п'ятирічок, а особливо у передвоєнні роки, успішно поєднувалися загальносоюзні інтереси з потребами прискоре-

⁵ Из истории рабочего класса и крестьянства СССР. М., 1959; Сирцова С.М. За покликом великої мети. К., 1966; Історія робітничого класу Української РСР. В 2-х т. Т.2. К., 1967; Історія селянства Української РСР. В 2-х т. Т.2. К., 1967; Из истории Советской Белоруссии. Минск, 1969; Белоруссия в Союзе Советских Республик. Минск, 1972; Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР. К., 1972; Братское сотрудничество союзных республик в развитии народного хозяйства СССР. 1917-1971. М., 1973; Герасименко Г.І. Деятельность Компартии Белоруссии по вовлечению трудящихся масс в управление государством (1925-1973). Минск, 1973; Осуществление принципов интернационализма в национальной политике КПСС. М., 1973; Кухарев Б.Е. Сельское хозяйство Западной Белоруссии (1919-1939 гг.). Минск, 1975.

ного розвитку найбільш важливих для народного господарства країни галузей економіки кожної національної республіки, в даному випадку Білорусії і України, з їх зрослими виробничими можливостями, наявністю природних багатств, матеріальних і трудових ресурсів. Заслужовує схвалення та обставина, що подолання економічної нерівності, ліквідація залишків багатокласності в Білорусії і на Україні автори розглядають у нерозривному зв'язку із спільними завданнями господарського розвитку країни, спрямованими на побудову основ соціалізму в СРСР. Авторами зроблені перші успішні спроби теоретично узагальнити суть радянського методу індустріалізації і особливості його проявів у національних районах країни, зокрема на Україні і в Білорусії. Переконливим є матеріал про те, як в результаті послідовного здійснення соціалістичної індустріалізації всієї країни, ленінської національної політики, дружби народів УРСР і БРСР претворилися в республіки передової соціалістичної індустрії. В дослідженнях простежується, як у процесі розвитку розподілу праці, створення нових галузей і поглиблення спеціалізації промисловості Білоруської і Української РСР зростало значення од'єднання продуктивних сил двох братніх радянських республік, ставали все більш різноманітними їх дружні зв'язки, взаємодопомога і кооперування. Правомірний, зроблений на основі величезного фактичного матеріалу висновок авторів про те, що в період будівництва соціалізму поглиблення зв'язків між союзними республіками, зокрема БРСР і УРСР, відбувається в різноманітних формах всебічного співробітництва, взаємодопомоги, братерства. На час завершення побудови соціалізму в країні новим явищем у взаємовідносинах національних республік стала всебічна взаємодопомога (замість односторонньої допомоги), яка ґрунтувалася на принципах добровільності, рівноправності, взаємної довіри, інтернаціональних зв'язків, дружби народів. Ці нові явища були народжені новим соціально-економічним ладом – соціалізмом. Вони відповідали природі і самій його суті. Вони утверджували торжество ленінських ідей дружби і співробітництва між народами СРСР.

У працях радянських дослідників одержала певне висвітлення й інші аспекти питань дружби і взаємодопомоги. Так, братнє співробітництво БРСР і УРСР в будівництві соціалізму показується в комплексі і охоплює не тільки питання матеріальної допомоги, а й обмін досвідом соціалістичного будівництва, створення кадрів робітничого класу, інтелігенції, спільні починання в соціалістичному змаганні і т.п. Це дало можливість простежити посилення між національного єднання трудящих двох республік, зміцнення спільності їхніх інтересів та інтернаціональної єдності, розквіт і зближення соціалістичних націй.

Як відомо, є значна група видань, в якій висвітлюється будівництво соціалізму на селі, його загальні і специфічні риси. Це узагальнюючі праці з історії соціалістичних аграрних перетворень в Білоруській РСР та Українській РСР. У них знайшли відображення докорінні соціальні зміни, що сталися на селі в процесі будівництва соціалізму, а також питання про значення розвитку дружби, співробітництва братніх республік у соціалістичній перебудові сільського господарства⁶. В літературі докладно розглядається розвиток шеф-

⁶ Сянько І.І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.). К., 1961; Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках. М., 1963; Куп М.Т. Питання колгоспного будівництва на Україні (1929–1941 рр.). Львів, 1965; Флякмонов А.А. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в период завершения строительства социализма (1929–1936 гг.). Минск, 1968; Ленинское учение о союзе рабочего класса с крестьянством. М., 1969; Алекса-

ської допомоги робітничого класу великих промислових підприємств УРСР колгоспному селянству як свої республіки, так і БРСР і навпаки. Автори підкреслюють її значення як важливої складової частини тієї величезної роботи, яка проводилася Комуністичною партією і Радянською державою по розвитку економіки і культури народів, ліквідації їхньої фактичної нерівності, зміцненню дружби між народами СРСР. Історики звертають увагу й на такий важливий напрям співробітництва двох братніх республік в організаційно-господарському і політичному зміцненні колгоспів, як допомога і взаємодопомога в підготовці кадрів для соціалістичного сільського господарства, відмічають інші моменти проявів дружби українського і білоруського народів, які сприяли розвитку колективізації, перемозі колгоспного ладу, зміцнювали матеріально-технічну базу соціалістичного сільського господарства двох республік. Безпосередній результат плідного співробітництва білоруського і українського народів і неocenенної допомоги Комуністичної партії і Радянської держави, великого російського народу автори правомірно вбачають у зростанні числа колективних господарств БРСР і УРСР, небаченому оснащенні сільського господарства республік необхідною технікою, у забезпеченні насіннєвими фондами і т. п. Важливо відмітити, що характеристика основних процесів колективізації, успіхів і труднощів, яка дана в узагальнювальних і індивідуальних працях з історії України і Білорусії, показує, що будівництво соціалізму на селі проходило тут в тих же формах, темі і темпами, методами, в ті ж строки, що і в багатьох районах РРФСР. Разом з тим історики УРСР і БРСР провели певну роботу по вивченню історичних, соціально-економічних, національних і культурно-побутових умов, за яких здійснювалася соціалістична перебудова сільського господарства республік, намагаючись повніше визначити загальні і специфічні риси цього історичного процесу в кожній республіці. Перемога колгоспного ладу, ліквідація куркульства як класу, організаційно-господарське зміцнення колгоспів і радгоспів та їх виробничо-технічної бази, реалізують дослідники, створили єдині передумови для переходу селянства Української і Білоруської РСР, як і ряду інших регіонів, до соціалізму. На основі переконливих фактів і цифр автори змогли зробити висновок про те, що значні успіхи в колгоспному будівництві цих, як і всіх інших республік, є наслідком послідовного проведення генеральної лінії партії, яка забезпечила могутній розвиток промисловості, зміцнення союзу робітничого класу з селянством, посилення співробітництва і взаємодопомоги українського і білоруського, усіх народів СРСР.

Дружба і співробітництво білоруського і українського народів у культурному будівництві в роки побудови соціалізму — одне з важливих питань, яке також дістало висвітлення в дослідженнях⁷. В них, зокрема, підкреслюється.

нов П.А. В борьбе за социалистическое переустройство деревни. Крестьянская взаимопомощь. 1921-1932 гг. М., 1971; Першин П.М. Нариси аграрних проблем будівництва соціалізму. К., 1973; Трапезников С.П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос. В 2-х т. Т.1-2, Изд.2-е, доп. М., 1976.

⁷ Братерство народів — братерство культур. К., 1960; Развитие белорусской социалистической культуры. Минск, 1960 (білоруською мовою); Развитие социалистической культуры в союзных республиках. М., 1960; Силиванчик П.П. Деятельность Коммунистической партии Белоруссии по осуществлению культурной революции в республике (1919-1937). Минск, 1961; Стельмах В. Шляхи білоруського театру. К., 1964; Гутянський С.К. В.І.Ленін і культурне будівництво на Україні. К., 1965; Культурная революция в СССР. 1917-1965. М., 1967; Духовний розквіт українського народу. К., 1972; Пригодій М.І. Всесоюзна консолідація літератур. Історико-літературний нарис. К., 1972; Соболевский А. Белорусская драматургия в театрах народов СССР. Минск, 1972; Роль рабочего класса в развитии культуры. М., 1976.

що з перемогою Великого Жовтня для всіх народів нашої країни, в тому числі українського і білоруського, відкрився рівні можливості для розвитку національної за формою і соціалістичної за змістом культури.

Автори наголошують на тому, що в перехідний період від капіталізму до соціалізму змінили марксистсько-ленінські ідейні основи радянської культури всіх братніх народів багатонаціонального СРСР під безпосереднім впливом культури великого російського народу. Ці процеси відбувалися і на Україні і в Білорусії. Спираючись на широку документальну базу, автори показують різноманітні форми культурних зв'язків двох народів у процесі розвитку народної освіти, ліквідації неписьменності, утворення шкіл з викладанням рідною мовою. Значна увага в працях приділяється підготовці національних кадрів у галузі культури, розвитку матеріальної бази культурного будівництва, залучення жінок до суспільно-політичного й культурного життя. При висвітленні рівноправності цих форм співробітництва показується і та особливість їх соціалістична єдність, що базується на ідеології пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів.

Певне висвітлення в літературі дістали питання інтернаціональної солідарності трудящих Західної України і Західної Білорусії в боротьбі за возз'єднання в СРСР у 1921-1939 рр.⁸ Як відомо, ці землі в агонійні роки перебували під гнітом буржуазно-поміщицької Польщі. Авторі розглядають революційно-визвольний рух у Західній Україні і в Західній Білорусії цього часу під кутом зору його розвитку під безпосереднім впливом ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції і соціалістичного будівництва в СРСР. У працях підкреслюється думка про величезний революційний вплив на трудящих цих земель факту існування в братерській сім'ї радянських республік Радянської України і Радянської Білорусії. Інтернаціональну єдність трудящих в цій боротьбі автори простежують у таких різних проявах, як спільні виступи західноукраїнських і західнобілоруських робітників і селян проти експлуататорів під проводом комуністів, боротьба проти терору та репресій, демонстрації, мітинги солідарності, страйковий рух тощо. Початок революційної співдружності двох братніх народів автори ведуть від перших років окупації буржуазною Польщею цих земель і підкреслюють, що своєю наполегливою багаторічною боротьбою проти поневолювачів за соціальне й національне визволення трудящих західноукраїнських і західнобілоруських земель створили умови для встановлення в Західній Україні і Західній Білорусії Радянської влади і возз'єднання їх з Радянською Україною і Радянською Білорусією.

Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр., яку злочинно розпочала фашистська Німеччина проти нашої Батьківщини, стала тяжким випробуванням міцності братньої співдружності народів СРСР, всього радянського суспільного і державного ладу. На відміну від періоду мирного соціалістичного будівництва, коли допомога відсталим в своєму розвитку народам подавалась головним чином з боку більш розвинутих націй, в роки війни на перший план виступила взаємодопомога, безпосередня рівнобачна взаємна підтримка всіх соціалістичних націй.

⁸ Машко А. Боротьба трудящих Польщі и Западной Белоруссии против фашизма (1933-1939 гг.). Минск, 1963; Чернях І. Д. Комуністична партія України - організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939-1958 рр.). Львів, 1963; Революційний шлях Компартии Западной Белоруссии. 1921-1939 гг. Минск, 1966; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів, 1968; Боротьба за світлі ідеали комунізму. Львів, 1970; Сковоренко Г. Саж-Роб у боротьбі за возз'єднання. Львів, 1971.

У численних наукових працях про Велику Вітчизняну війну, що стверджує нечувану мужність і патріотизм радянських людей, розкриваються спільні дії росіян, українців, білорусів, представників інших національностей, як на фронтах війни по захисту соціалістичної Вітчизни, так і в тилу ворога на тимчасово окупованій фашистами території Білорусії і України⁹. Важливо відмітити, що в дослідженнях показується велика постійна допомога білоруським і українським трудящим в їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників з боку всіх братніх народів СРСР, насамперед великого російського народу, керівна і спрямовувача роль Комуністичної партії в цей важкий для країни час. Саме внаслідок спільності інтересів у вітчизняній народній війні з'явився ґрунт для дальшого розвитку і зміцнення воєнно-політичної співдружності між всіма народами, в тому числі і між білоруським і українським, які першими зазнали навали фашистських орд.

Автори праць наводять приклади масового героїзму, виявленого патріотами нашої Вітчизни під час захисту і визволення як України і Білорусії, так і інших територій. Серед відважних воїнів - сини і дочки української й білоруської національностей. Воїни білоруси і українці билися в рядах захисників Бреста і Києва, Севастополя і Одеси, Москви і Сталінграда, вони поряд з росіянами й патріотами інших національностей були в колонах атакуючих на Курській дузі, при форсуванні Дніпра, визволенні Мінська.

Відданість радянських людей різних національностей своїй єдиній соціалістичній Батьківщині, їх бойова співдружність знайшли яскравий прояв у партизанському русі на тимчасово окупованій території, зокрема на Україні і в Білорусії. В літературі досить докладно висвітлені різноманітні міцні зв'язки білоруських і українських партизан з перших же днів боротьби з окупантами. Авторами детально висвітлені дії партизанських загонів і з'єднань на Україні і в Білорусії, їх спільні виступи у ряді великих операцій, взаємодопомога в усіх великих і малих бойових справах.

У працях переконливо показано, що політичне, економічне і культурне співробітництво українського і білоруського, всіх братніх народів СРСР у період Великої Вітчизняної війни - яскравий доказ переваг соціалістичного ладу над капіталістичним, невичерпне джерело сили і могутності радянського народу, важливий фактор відбудови народного господарства України і Білорусії після визволення від німецько-фашистських окупантів. Міцне єднання, інтенсивне співробітництво, нездоланна сила дружби Української РСР, Білоруської РСР, Російської РФСР, інших республік у роки Великої Вітчизняної війни відіграли визначну роль у дальшому соціально-політичному і економічному зближенні соціалістичних націй - такий правомірний висновок роблять дослідники.

Після перемоги у Великій Вітчизняній війні, у ході якої ще більше загартувалась і зміцніла братня єдність радянських людей всіх націй і народ-

⁹ Козлов В.И. Люди особого склада. М., 1953; Из истории партизанского движения в Белоруссии. Минск, 1961; Непокоренная Белоруссия. М., 1963; Залесский А. Героический подвиг миллионов в тылу врага. Минск, 1970; Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР. К., 1972; Коваль М.В. У горнилі війни. (Співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.). К., 1972; Якубовский Н.А. Помощь советского тыла партизанам (материально-техническое обеспечение). Минск, 1973; Советский тыл в Великой Отечественной войне. Кн.2. М., 1974; Артемьев А.П. Братский боевой союз народов СССР в Великой Отечественной войне. М., 1975; Романовский В.Ф. Против фальсификации истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны. Минск, 1975; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. Т.1-3. К., 1975 та ін.

ностей, перед радянським народом поставили нові складні завдання соціально-економічного розвитку, дальшого всебічного зміцнення соціалістичного суспільства, дружби і співробітництва між народами. У працях радянських дослідників, що стосуються зміцнення і розвитку соціалізму у післявоєнні роки, глибоко розкривається роль дружби народів у дальшому розвитку продуктивних сил. Вони містять цікавий матеріал про братню співдружність білоруського і українського народів на цьому етапі історичного розвитку нашої Батьківщини¹⁰. Величкі досягнення білоруського і українського народів у братній сім'ї народів СРСР автори розглядають у тісному взаємозв'язку з розвитком матеріально-технічної бази побудови суспільства. В працях розкривається механізм діалектичної взаємодії процесів розвитку і зміцнення соціалістичних націй і народностей в умовах економічного розвитку БРСР і УРСР у складі загальносоюзної економіки - єдиного народногосподарського комплексу, що розвивається в інтересах всієї країни і кожної республіки за загальним державним планом. Слід відмітити і той позитивний факт, що в дослідженнях знайшли відображення пропеси обміну білоруського і українського народу матеріальними і духовними цінностями, взаємовпливу, інтернаціоналізації всього укладу їхнього життя, збагаченого загальнорадянськими рисами і традиціями. В науковий обіг введено багато нових цікавих фактів, які свідчать про те, що дружба і братня взаємодопомога білоруського і українського народів відіграли важливу роль у дальшому індустріальному розвитку республік, зокрема у створенні нових сучасних галузей промисловості. Вони показують, який благотворний вплив на розвиток дружби мало соціалістичне змагання, особливо його нові форми, наприклад трудові почини новаторів виробництва на договірних основах як у промисловості, так і в сільському господарстві. Важливо відмітити, що в літературі останніх років більш всебічне висвітлення дістає процес формування нової історичної спільності людей - радянського народу, який дослідники розглядають у тісному взаємозв'язку з дальшим зміцненням дружби народів СРСР¹¹.

В умовах розвинутого соціалізму нові явища в розвитку братерської дружби і співробітництва між білоруським і українським народами, як і всіма народами СРСР, продовжують поширюватися, збагачуючись новими формами. Всебічний інтерес до вивчення співробітництва і взаємозв'язків в усіх галузях суспільно-політичного, економічного і культурного життя можна побачити на прикладі двох народів - українського і білоруського.

Ряд праць присвячений сучасним соціально-економічним досягненням БРСР і УРСР та показує ролі братньої дружби народів СРСР в економічному розвитку країни¹². В них автори розглядають успіхи, здобуті БРСР і УРСР в розвитку

¹⁰ Малинин С.Н., Иппа М.М. Экономика Белорусской ССР и перспективы ее развития. М., 1960; Братское сотрудничество советских республик в развитии народного хозяйства СССР. 1917-1971. М., 1973; Социалистическое соревнование в промышленности СССР. М., 1973; КИРС - организатор и натягатель социалистического змагання в промышленности СРСР. К., 1975; История национально-государственного строительства в СССР. Национально-государственное строительство в СССР в период социализма и строительства коммунизма (1937-1978 гг.). Т.2. М., 1979.

¹¹ Ким М.П. Советский народ - новая историческая общность. М., 1972; Советский народ - новая историческая общность людей. Становление и развитие. М., 1975; Великий советский народ. К., 1976.

¹² Молочко А. Нации СССР на пути к коммунизму. Минск, 1963; Малинин С., Иппа М., Разуменко А. Народное хозяйство Белоруссии на современном этапе. Минск, 1964; Панібудьласка В.Ф. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959-1965. К., 1967; Серова И.И. О пролетарском интернационализме. Минск, 1970; Лис А.Г. Проблемы развития и размещения производительных сил Белоруссии. М., 1972; Межреспубликанские экономические связи Украинской ССР. К., 1972; Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР.

економіка, як результат далекоглядної економічної політики КПРС, успішного поєднання переваг соціалістичного ладу з досягненнями науково-технічної революції, наслідок дії системи міцного економічного співробітництва народів, яка склалася в нашій країні. Характерною рисою, властивою цим працям, є всебічне і глибоке дослідження різноманітних форм економічного співробітництва між Білоруською і Українською РСР, іншими союзними республіками, зокрема спеціалізації і кооперування, обміну передовим виробничим досвідом, розвитку соціалістичного змагання та ін. Цікава й трактовка питання про участь в спорудженні великих будов країни представників багатьох національностей, зокрема білорусів, на будовах, які зводяться в УРСР, а українців - при спорудженні великих промислових і сільськогосподарських комплексів на території БРСР. Автори висвітлюють ці процеси як школи справжнього ітернаціонального виховання трудящих, де найбільш повно виявляються кращі риси, властиві радянській людині, краса її моральних і духовних якостей.

Яскравим виявом міцнішого співробітництва білоруського і українського народів, відзначають автори, є соціалістичне змагання в промисловості, сільському господарстві та інших галузях економіки республік. Досить повно висвітлено в літературі соціалістичне змагання як фактор широкої творчості мас двох республік, безпосередні зв'язки виробничої ініціативи мас з конкретними завданнями комуністичного будівництва як на Україні, так і в Білорусії, показ народжених життям нових форм соціалістичного змагання, властивих етапу розвинутого соціалізму. В історичних дослідженнях, таким чином, прокладає собі шлях комплексне висвітлення процесу організації соціалістичного змагання та його впливу на формування гармонійно розвинутої людини комуністичного суспільства.

В останні десятиріччя характерне поступове виділення в окрему галузь національних історіографій теми культурних взаємозв'язків в народів СРСР¹³. Про це свідчать і праці білоруських і українських авторів¹⁴. Тут на багатому документальному матеріалі розкриваються різноманітні форми взаємодії національних культур народів СРСР, в тому числі білоруського і українського народів, широко висвітлюється їх багата культурна спадщина.

Інтенсивно вивчається процес взаємодії радянських національних культур, зокрема культур білоруського і українського народів. Значна увага приділяється показу форм і методів взаємного обміну республік культурними цінностями, духовному зближенню двох народів. У літературі подається докладний аналіз таких складних процесів, як історія взаємозв'язків, взаємозбагачення і зближення соціалістичних національних культур народів СРСР, історія їх розвитку на ідейній основі марксизму-ленінізму, на принципах пролетарського ітернаціоналізму і радянського патріотизму. Всебічний розквіт і зближення культур народів СРСР, підкреслюють автори, сприяють розвитку і збагаченню загальнорадянської соціалістичної культури, єдиної для всіх соціалі-

К., 1972; Союз равных. Справочник. М., 1972; Из истории социалистического и коммунистического строительства. Сборник статей. Минск, 1973 та ін.

¹³ Литература по истории советских республик (1972-1973 гг.). - История СССР, 1974, № 6; 1975, № 1.

¹⁴ Бармичев В.Д. В содружестве братских культур. Минск, 1965; Бармичев В.Д. В едином союзе. Историко-публицистический очерк о развитии многонациональной социалистической культуры в СССР. Минск, 1972; Братское сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном строительстве. М., 1971; Из истории советского содружества народов. М., 1971; Вінок дружби. Т.І-З. К., 1972 та ін.

стичних націй. В працях на багатьох прикладах докладно розкривається явища, які переконливо показують, як видатні досягнення діячів літератури і мистецтва українського, білоруського та інших народів нашої Батьківщини ставлять надбанням всього радянського народу. Художні образи, створені ними, не втрачають національного колориту. Водночас їм притаманні загальнозначимі риси, властиві радянській людині будь-якої національності.

Багатонаціональна культура радянських народів, реалізується авторами, - це величезне завовання радянського народу, невіддільне від усього комплексу соціально-економічних і політичних перетворень соціалізму і комунізму.

Таким чином, у радянській історіографії зроблено вже багато в дослідженні різних аспектів проблеми історичних зв'язків і непорушної дружби українського і білоруського народів на етапах будівництва соціалістичного суспільства. Аналіз літератури з проблеми свідчить про те, що історія дружби народів СРСР владно входить у коло наукових інтересів учених-суспільствознавців, стає предметом спеціального дослідження. Про це свідчить поява літератури не лише науково-популярного, а й суто наукового плану. І все ж при безперечному всеврастачому інтересі вчених до проблем історії дружби народів СРСР, про що говорять численні праці з цих питань, які вийшли останнім часом, стає необхідним і корисним виділення цієї проблеми в самостійний напрям радянської історіографії.

Проблема дружби і співробітництва народів СРСР - багатопланова. Тому в її всебічному вивченні важливим є створення комплексних досліджень за участю не тільки істориків, а й представників інших суспільних наук. Це забезпечить всебічне вивчення проблеми в усій її різноманітності.

Необхідна і чітка періодизація розвитку дружби народів СРСР, яка б знаходилася у загальному руслі з визначеною періодизацією історичного розвитку нашої країни. Отже, перед дослідниками ще багато завдань, які потребують глибокого вивчення.

Наступні роки повинні стати роками дальшого поглибленого вивчення й узагальнення розвитку дружних зв'язків, плідного співробітництва та братерського зв'язання українського народу з великим російським народом, з білоруським, з усіма народами нашої багатонаціональної Батьківщини.

В. Г. Ш м е л ь о в

ІСТОРИКО-РЕВОЛЮЦІЙНІ ПАМ'ЯТНИКИ УКРАЇНИ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ ТРУДЯЩИХ
В БОРОТБІ ЗА ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
І В ЗАХИСТІ ЗАВОВАНЬ ВЕЛИКОГО ЛЮТНЯ (1917-1920 рр.)

Великий Лютий докорінно змінив хід розвитку всього людства. Героїчний робітничий клас Росії під керівництвом Комуністичної партії вперше в світовій історії здійснив свою історичну місію по створенню нового суспільства. Перемога соціалістичної революції в Росії, встановлення і зміцнення Радянської влади увійшли в історію як героїчний подвиг лєнінської партії та найширших мас трудового народу.

"Жодна з подій світової історії не мала таких глибоких, довготривалих наслідків для людства, як Велика Лютева соціалістична революція. Вірніми лютевоюї грози освітили шлях у майбутнє народам багатьох країн. Історія пішла вперед буквально семимильними кроками"¹, - відзначив Л.І.Брежнєв у доповіді "Великий Лютий і прогрес людства".

¹ Брежнєв Л.І. Ленінським курсом. Промови і статті, т.6, К., 1978, с.568.

Минають десятиріччя, але радянський народ не забуває революційних і бойових подвигів борців за владу Рад. Зокрема, у постанові ЦК КПРС "Про 60-ю річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції" наголошується на необхідності "всенародно вшанувати світлу пам'ять борців, які полягли за справу Жовтня"².

Однією з важливих форм увічнення звитяг народних героїв є пам'ятники і пам'ятні місця революційної і бойової слави.

З перших днів Радянської влади Комуністична партія вже турбувалася про створення з метою увічнення подвигів героїв і пропаганди революційних ідей серед найширших народних мас, особливо серед молоді, пам'ятників, які б служили справі побудови соціалістичного суспільства. В.І.Ленін учив, що молодим людям потрібний авторитет і досвід старших борців, навчених революційними традиціями і широким політичним кругозором³.

Надаючи великого значення ролі монументального мистецтва в справі здійснення культурної революції і пропаганди ідей комунізму, ще на початку 1918 р., в період величезних труднощів, які переживала країна, В.І.Ленін висунув історичний план монументальної пропаганди. До цього часу ідеї і принципи цього плану мають основоположне і неминуще значення для розвитку монументальної пропаганди і всього радянського мистецтва. Початок здійснення ленінської ідеї монументальної пропаганди поклав декрет "Про пам'ятники Республіки", прийнятий Радом Народних Комісарів 12 квітня 1918 р.⁴

Головна ідея ленінського плану полягала в тому, щоб використати мистецтво як агітаційний засіб, спираючись у першу чергу на монументальне мистецтво.

Неминуща цінність цього плану для нашого часу полягає в загальних ідеях та принципах, покладених В.І.Леніним в його основу.

Втілення глибокого ідейного задуму в монументальних творах мистецтва – найперша і обов'язкова вимога, яка ставилася В.І.Леніним перед діячами новонародженого соціалістичного мистецтва. Планом передбачалася пропаганда великого комплексу політичних і пізнавальних ідей серед широких народних мас, показ історії революційних битв, увічнення пам'яті загиблих в цій боротьбі⁵. Важливим рисом змісту плану є послідовно здійснюваний принцип інтернаціоналізму. Передбачалося спорудження пам'ятників революціонерам незалежно від національності⁶.

Важливого значення В.І.Ленін надавав ідеологічній пропагандистській роботі, пов'язаній із створенням і використанням пам'ятників. За ідеєю В.І.Леніна монументальна пропаганда не обмежувалася самим фактом спорудження того чи іншого монумента. Пам'ятник повинен бути свого роду трибуною, кафедрою, яка служить різноманітним формам пропаганди; монумент повинен активно брати участь в ідейно-політичному житті суспільства.

У наш час чудові ленінські ідеї монументальної пропаганди реалізуються в нових формах, вироблених радянськими митцями, і розвиваються у відповідності з вимогами нашої соціалістичної діяльності.

² Про 60-ю річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с.31.

³ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т.14, с.209-210.

⁴ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т.36, с.658.

⁵ Луначарський А.В. Ленін про монументальну пропаганду. – За ленінським планом (Монументальна пропаганда на Україні в перші роки Радянської влади. 1918-1922). Документи. Матеріали. Спогади. К., 1969.

⁶ Законодавство про пам'ятники історії та культури. К., 1970, с.12-13.

Комуністична партія і Радянська держава, вірні заповітам В.І.Леніна, постійно турбуються про збереження і примноження пам'ятників історії та культури, їх активне використання в комуністичному вихованні трудящих.

Нова Конституція СРСР законодавчо закріпила право громадян СРСР користуватися досягненнями культури і вперше проголосила збереження історичних пам'яток та інших культурних цінностей обов'язком громадян Країни Рад. Цій меті служить також прийнятий п'ятою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання Закон "Про охорону і використання пам'ятників історії та культури".

Пам'ятники і пам'ятні місця служать справі патріотичного, інтернаціонального, морального, естетичного виховання радянської молоді. Проте такі пам'ятники вимагають і великої допоміжної роботи - пояснень, коментування, залучення додаткових даних науки, в першу чергу історичної, мистецтва та інших галузей знань.

Радянські історики здійснили багато досліджень, в яких дано конкретно-історичний аналіз і узагальнення революційних перетворень в Росії, а також розроблено проблемні питання громадянської війни. У багатьох працях, присвячених періоду Великого Жовтня, не обійдено питання інтернаціональної єдності трудящих у боротьбі за перемогу соціалістичної революції. Вивчення питань дружби народів нашої країни цього періоду ґрунтується на багатій документально-джерельній базі, монографічній та мемуарній літературі, більшість якої увійшла до вже опублікованих бібліографічних покажчиків, що значно полегшують працю науковців⁷.

Революція дала поштовх розвитку творчій ролі народних мас у процесі суспільно-політичного розвитку, в тому числі в процесі втілення в життя ленінської політики КІРС. Вивчення багатограних проявів революційної солідарності, зв'язків і дружби між народами нашої країни на різних етапах розвитку і зміцнення Радянської багатонаціональної держави, ролі В.І.Леніна та Комуністичної партії у вирішенні національного питання є одним з актуальних завдань радянської історіографії.

Значний інтерес у цьому плані становить вивчення пам'ятників, пам'яток і пам'ятних місць революційної слави на Україні, виникнення яких тісно пов'язане з подіями ідейно-політичного, економічного, воєнного та культурного життя трудящих Української РСР. Серед них є чимало таких, що свідчать про тісні інтернаціональні зв'язки українського народу з братнім російським народом і багатьма іншими народами багатонаціональної Росії, а також з трудящими зарубіжних країн, які стали на сторону революційних мас першої в світі Країни Рад. Проте до останнього часу пам'ятники, пам'ятки та пам'ятні місця, пов'язані з інтернаціональною солідарністю, проявленою трудящими різних національностей в боротьбі за Радянську владу на Україні, не стали предметом спеціальних досліджень. У той же час їх вивчення в тісному зв'язку з істо-

⁷ Альохін Д.С., Уманська Н.М. Більшовицькі організації в боротьбі за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні (березень 1917-1920 рр.). Покажчик книг і журнальних публікацій. К., 1971; Великая Октябрьская социалистическая революция. Библиографический указатель документальных публикаций. М., 1961; Гудзенко Л.М., Дмитрієнко М.Ф., Шелух Т.М. Радянські видання документальних матеріалів з історії України (1917-1968). Бібліографічний покажчик. К., 1970; Дробинев В.З., Дунаевский В.А., Кукушкин Д.С. История советского общества в воспоминаниях современников. 1917-1957 гг. Аннотированный указатель мемуарной литературы. М., 1958; Сарана Ф.К. Журнал "Летопись революции". Покажчик змісту. № 1-57. 1922-1933. К., 1957; Тараманов Д.Д. Бібліографія літератури з історії Жовтня на Україні в журналах 20-х років. Х., 1968; Формирование и развитие советского народа - новой исторической общности людей. Библиографический указатель. К., 1978 та ін.

ричним процесом має дати важливий матеріал для інтернаціонального виховання трудящих на героїчних революційних і бойових традиціях, ще більше наблизили історичну науку до практики комуністичного будівництва.

В одній статті неможливо навіть стисло розглянути всі питання, пов'язані з історією таких пам'ятників і пам'яток та їх використання у справі комуністичного виховання трудящих. Тому ми ставимо перед собою завдання спитися лише на визначенні окремих пам'ятників, пам'ятних місць і пам'яток республіки, які можуть стати об'єктами подальших історичних досліджень при вивченні проблеми зв'язків і дружби між народами в період Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни.

У наших безмежних степах, у соціалістичних містах і селах стоять тепер пам'ятники героям революції - синам українського, російського, латиського, грузинського та інших братніх народів, які самовіддано стверджували право трудящій людині на щасливе й вільне життя. Про безприкладний героїзм, проявлений робітниками і селянами у революційній боротьбі, про величезні жертви, принесені ними у ті буремні роки, свідчать сотні й сотні пам'яток та пам'ятних місць республіки - як ті, що вже відмічені певними знаками і монументами, так і ті, що чекають нашої уваги і впорядкування. Понад тисяча пам'яток і пам'ятних місць на Україні увічнюють події революційної боротьби трудящих та громадянської війни, більш як 300 пам'ятників присвячені життю і діяльності видатних революціонерів, діячів Комуністичної партії та Радянської держави. З особливою любов'ю в трудящі Радянської України ставляться до пам'ятників і монументів В.І.Леніну, яких налічується у республіці понад 3 тис.⁸ Безмежна любов українського народу до В.І.Леніна знайшла свій вираз не тільки у спорудженні пам'ятників вождеві, а й у присвоєнні його імені населеним пунктам, адміністративним районам, вулицям, площам, підприємствам, колгоспам, радгоспам, культурним закладам тощо.

В.І.Ленін проводив гігантську роботу по інтернаціональному вихованню та згуртуванню робітників і селян усіх народів багатонаціональної Росії, нещадно борючись проти великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів усіх мастей, які намагалися роз'єднати і ослабити єдиний інтернаціональний фронт революційних мас Росії. Виняткову увагу приділяв він зміцненню єдності двох братніх народів - російського і українського. У єдності двох робітників Росії і України В.І.Ленін вбачав вирішальну умову визволення українського народу від соціального і національного гніту. "При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови"⁹. Ці слова Леніна стали провідною зіркою для трудящих України в їхній боротьбі за соціальне і національне визволення.

У лютому 1917 р. керовані партією більшовиків багатонаціональний пролетаріат Росії, згуртувавши навколо себе бідніше селянство і солдатів царської армії, знищив ненавистний народом царизм. Звістка про повалення царизму завжди поширювалась по країні.

На Україні після одержання повідомлення про перемогу Жовтневої буржуазно-демократичної революції в центрі Росії розгорнувся могутній революційний рух трудящих. Передові робітники і селяни України розуміли, що зміцнити завойовану Жовтневою революцією і добитися задоволення своїх насущних вимог можна лише в бойовій спіддружності з російськими трудящими. У містах і селах України

⁸ Троцько П. Культура - всенародне надбання. К., 1977, с.24.

⁹ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т.24, с.125.

ричним процесом має дати важливий матеріал для інтернаціонального виховання трудящих на героїчних революційних і бойових традиціях, ще більше наблизили історичну науку до практики комуністичного будівництва.

В одній статті неможливо навіть стисло розглянути всі питання, пов'язані з історією таких пам'ятників і пам'яток та їх використання у справі комуністичного виховання трудящих. Тому ми ставимо перед собою завдання спитися лише на визначенні окремих пам'ятників, пам'ятних місць і пам'яток республіки, які можуть стати об'єктами подальших історичних досліджень при вивченні проблеми зв'язків і дружби між народами в період Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни.

У наших безмежних степах, у соціалістичних містах і селах стоять тепер пам'ятники героям революції - синам українського, російського, латиського, грузинського та інших братніх народів, які самовіддано стверджували право трудящі людини на щасливе й вільне життя. Про безприкладний героїзм, проявлений робітниками і селянами у революційній борні, про величезні жертви, принесені ними у ті буремні роки, свідчать сотні й сотні пам'яток та пам'ятних місць республіки - як ті, що вже відмічені певними знаками і монументами, так і ті, що чекають нашої уваги і впорядкування. Понад тисяча пам'яток і пам'ятних місць на Україні увічнюють події революційної боротьби трудящих та громадянської війни, більш як 300 пам'ятників присвячені життю і діяльності видатних революціонерів, діячів Комуністичної партії та Радянської держави. З особливою любов'ю трудящі Радянської України ставляться до пам'ятників і монументів В.І.Леніну, яких налічується у республіці понад 3 тис.⁸ Безмежна любов українського народу до В.І.Леніна знайшла свій вираз не тільки у спорудженні пам'ятників вождеві, а й у присвоєнні його імені населеним пунктам, адміністративним районам, вулицям, площам, підприємствам, колгоспам, радгоспам, культурним закладам тощо.

В.І.Ленін провів гігантську роботу по інтернаціональному вихованню та згуртуванню робітників і селян усіх народів багатонаціональної Росії, нещадно борючись проти великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів усіх мастей, які намагалися роз'єднати і ослабити єдиний інтернаціональний фронт революційних мас Росії. Вияткову увагу приділяв він зміцненню єдності дій двох братніх народів - російського і українського. У єдності дій робітників Росії і України В.І.Ленін вбачав вирішальну умову визволення українського народу від соціального і національного гніту. "При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови"⁹. Ці слова Леніна стали провідною зіркою для трудящих України в їхній боротьбі за соціальне і національне визволення.

У лютому 1917 р. керівники партії більшовиків багатонаціональний пролетаріат Росії, згуртувавши навколо себе бідніше селянство і солдатів царської армії, звинувачували народом царизм. Звістка про повалення царизму швидко поширювалась по країні.

На Україні після одержання повідомлення про перемогу Жовтневої буржуазно-демократичної революції в центрі Росії розгорнувся могутній революційний рух трудящих. Передові робітники і селяни України розуміли, що зміцнити завойовану Жовтневою революцією і добитися задоволення своїх несуттєвих вимог можна лише в бойовій спільдужності з російськими трудящими. У містах і селах України

⁸ Троцький П. Культура - всенародне надбання. К., 1977, с.24.

⁹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.24, с.125.

відбувалися багатолюдні мітинги і демонстрації трудящих на знак солідарності з петроградськими робітниками, з більшовицькою партією.

Про ці події свідчать численні документальні матеріали, на основі яких можна визначити місця, де проходили такі мітинги і демонстрації. Проте на сьогодні лише окремі пам'ятні місця цього періоду відмічені спеціальними знаками (меморіальні дошки, стели тощо), як, наприклад, місце багатолюдного мітингу, організованого більшовиками, в Херсоні (нині парк імені В.І.Леніна), де встановлено меморіальну дошку з написом: "В цьому парку 27 серпня 1917 року відбувся багатолюдний мітинг робітників і солдатів м.Херсона, присвячений підтримці рішень VI з'їзду РСДРП(б)".¹⁰

Більшовики України вели активну роботу серед солдатів. Вони викривали антинародну політику Тимчасового уряду і угодовських партій, закликали до боротьби за демократичний мир, за передачу всієї влади Радам. Поступове зривання солдатських мас більшовиками мало велике значення в боротьбі за робітничо-селянську владу.

На Україні однією з перших була створена військова організація більшовиків у Харкові у відповідності з постановою міського партійного комітету від 11 травня 1917 р. Особливо успішно більшовики розгорнули роботу в 30-му піхотному запасному полку, який прибув до Харкова у червні 1917 р. з Тули. Визначним командиром полку був молодий офіцер-більшовик - один з керівників військової організації більшовиків і Червоної гвардії у Харкові Микола Олександрович Руднев. Уроженець Тульщини М.Руднев у 1916 р. закінчив курси при Олександрівському військовому училищі і служив прапорщиком в цьому полку. В 1917 р. він очолював бюро секції військової організації РСДРП(б) Тульського гарнізону. В лютому 1918 р. М.О.Руднева було призначено заступником наркомом у військових справах Донецько-Криворізької Радянської Республіки, у квітні - начальником штабу 5-ї Української армії, що відходила з боями від Луганська до Царицина, а в липні - начальником штабу Царицинського фронту. М.О.Руднев прожив недовге життя. Восени 1918 р. він героїськи загинув у бою під Царицином і похований у Харкові. Трудячі Харкова назвали одну з площ міста його ім'ям і встановили М.О.Рудневу пам'ятник, який відтворює образ полум'яного революціонера - поборника інтернаціонального єднання трудящих України і Росії.

У створенні збройних сил пролетарської революції більшовики України спирались на досвід і велику допомогу робітників Росії. Опублікований 29 квітня 1917 р. проект статуту Червоної гвардії Виборзького району Петрограда ліг в основу створення Червоної гвардії в Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі та інших містах. Створені більшовиками України загони Червоної гвардії складалися з українців, росіян, білорусів, латиських, євреїв, грузинів, вірмен та представників інших національностей. У багатьох місцях до Червоної гвардії записувалися також військовополонені: чехи, угорці, німці, поляки та ін. Робітники Росії допомагали червоногвардійцям України зброєю, досвідченими інструкторами.

Наприкінці квітня і в травні на великих заводах Катеринослава створювалися загони Червоної гвардії. У цей час окремі зведені червоногвардійські загони створили робітники-латиші. Пізніше, вже наприкінці листопада 1917 р., під керівництвом Данила Сердюка формується 1-й Сербський револю-

¹⁰ Архів-картотека Науково-методичного відділу охорони пам'яток історії та культури при Міністерстві культури УРСР, шифр, 2.3.77-2.21.1. (Далі - АК ВОШК при Міністерстві культури УРСР).

"Пролетарская моль" в номері від 14 листопада 1917 р. повідомляла про невдачу спробу українських буржуазних націоналістів посіяти розбрат між українськими і російськими солдатами 3-го авіапарку. Проте Центральна Рада не зупинилась на цьому і 30 листопада примусово вислала революційних солдатів 3-го авіапарку за межі України.

Вірні своєму революційному обов'язку солдати 3-го авіапарку надіслали вітання ЦКР Рад України, в якому висловили рішучість як українців, так і росіян, боротися за владу Рад і визнавати лише владу в особі ЦКР Рад України¹².

Слід відмітити, що в Жовтневому збройному повстанні в Петрограді і Москві брало участь багато українських робітників і селян, одягнutih в солдатські шинелі, а також тих, хто працював на столичних залізницях і заводах.

У підготовці і проведенні збройного повстання в Петрограді активну участь взяли більшовики України: В.О.Антонов-Овсієнко – один з керівників штурму Зимового палацу і арешту Тимчасового уряду (пам'ятник В.О.Антонову-Овсієнку встановлено в Чернігові); Д.М.Копюшинський – член Військово-революційного комітету (ВРК) при Петроградській Раді, брав участь у штурмі Зимового палацу (пам'ятник Д.М.Копюшинському встановлено в Чернігові); П.Д.Дябенко – голова Центросалту, член Військово-революційного комітету при Петроградській Раді (пам'ятник встановлено у м.Сімферополі, де у 1919 р. П.Д.Дябенко командував Кримською армією); М.І.Подвойський – голова Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і селянських депутатів (пам'ятник М.І.Подвойському встановлено на його батьківщині – в с.Кунянінці Ніжинського району Чернігівської області); М.О.Скрипник (пам'ятник йому встановлено у м.Харкові); В.Я.Чусар (пам'ятник встановлено у Києві) та багато ін.

Справжнім пам'ятником інтернаціональної єдності трудящих у революційній боротьбі є корпус заводу "Арсенал" (вул. Московська, 2). На білокамуровій дошці, встановленій на фасаді побитого кулями і осколками снарядів корпусу, вибиті слова: "Робітники-арсенальці в жовтні 1917 р. і в січні 1918 р. першими підняли прапор збройного повстання за встановлення Радянської влади в м.Києві". Над дошкою, встановленою у 1947 р. з нагоди 30-ї річниці Великого Жовтня, знаходиться меморіальний горельєф "Арсенальці на барикадах", який відтворює один з епізодів героїчної боротьби арсенальців.

Київський завод "Арсенал" в роки першої світової війни перетворився в багатонаціональний робітничий колектив. Сюди на роботу направляли кваліфікованих робітників з промислових центрів Росії, Прибалтики, Польщі і навіть солдатів-робітників з дівчої армії. Так, у 1916 р. на завод прибула велика група солдатів-робітників і серед них уродженець Підмосков'я – російський робітник-більшовик Андрій Васильович Іванов, який став одним з визнаних керівників пролетаріату міста, у дні Жовтневого збройного повстання був головою ревкому, а під час Січнєвого повстання був серед його керівників. У Києві А.Іванову встановлено пам'ятник, його ім'ям названо одну з вулиць міста.

У тому ж 1916 р. на завод прибули 200 робітників, переважно поляків, які до евакуації працювали у Варшаві на спорідненому підприємстві¹³. Серед них були члени революційної партії польського робітничого класу – Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПЛ) Іполіт Фіалек, Ігнаци Півонь та

¹² Вестник Украинской Народной Республики, 1917, 21 декабря.

¹³ "Арсенал" імені В.І.Леніна. К., 1964, с.42-43.

ін. Під час Січневого повстання І.Фіалек та І.Півонь були членами арсенальського ревкому, останній був також призначений заступником командира заводського загону Червоної гвардії.

У центрі Радянського (колишнього Царського) парку було поховано близько 400 робітників і солдатів, що загинули смертю хоробрих під час Січневого повстання. У 1919 р. після визволення Києва від буржуазно-націоналістичної Директорії тут було поховано 22 радянських патріота, які віддали життя за владу Рад (Гали Тимофєєва, Калініченко, Поля Коган, пітерські матроси Белоусов, Васильєв; Карпович, Серін та інші), а також І.Ф.Смирнова (Ласточкина), закатованого французькими інтервентами в Одесі. У 1927 р. в Радянському парку поховано А.В.Іванова.

Німецько-фашистські окупанти знищили могили і пам'ятники. Нині на місці братських могил встановлено пам'ятник учасникам Січневого збройного повстання 1918 р.

З перших днів перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді Центральний Комітет РСДРП(б) та Радянський уряд Країни Рад приділяли велику увагу революційній боротьбі українського народу за встановлення влади Рад.

За вказівкою В.І.Леніна Петроградський БРК відправляв на місця своїх уповноважених для роз'яснення політичного становища, що склалося в країні, та допомоги місцевим ревкомам і Радам. Так, за перший місяць після перемоги Жовтневого збройного повстання з Петрограда на Донбас, в Харківську, Чернігівську, Херсонську, Катеринославську, Подільську, Волинську та Київську губернії направлено понад 40 агітаторів¹⁴. Одночасно з Кронштадта в Херсонську, Таврійську, Катеринославську і Полтавську губернії було направлено понад 100 революційних матросів¹⁵.

Керовані більшовиками Ради і ревкоми України направляли своїх представників за зброєю в Москву і Петроград. Очолюваний В.І.Леніном уряд Радянської Росії, Петроградський і Московський Військово-революційні комітети негайно відгукувались на прохання посланців з України¹⁶. Так, 25 листопада Раднарком надіслав листа, підписаного В.І.Леніном, в завком Тульського збройного заводу з розпорядженням негайно відпустити зброю та інше спорядження червоногвардійцям Боківського гірничого району¹⁷. На пам'ятній стелі героям революції і громадянської війни, яку встановлено в м.Антрацит (колишня Бокове) Вороніжградської області, виکارбувано такий текст цього листа:

"Фабрично-заводському комітету Тульського збройного заводу.

Дорогі товариші, Совет Народних Комиссаров просит вас немедленно снабдить винтовками, наганами, патронами и пр. вооружением Красную гвардию Бокковского горного района Донской области. Оружие нужно на 500 человек.

Председатель Совета Народных Комиссаров
Вл. Ульянов (Ленин)"

¹⁴ Петроградский Военно-революционный комитет. Документы и материалы, т.1, 1966, с.222.

¹⁵ Хесин А. Матросы революции. М., 1958, с.130; Бюров В.А. Рабочие Петрограда в борьбе за установление Советской власти на Украине. - Ученые записки Ленинградского государственного университета им.А.А.Жданова, № 258. Л., 1959.

¹⁶ Гарчев П.І. Червона гвардія України у Жовтневій революції. І., 1969, с.142-146.

¹⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 - апрель 1918). Сборник документов и материалов, т.2. К., 1957, с.273.

За дорученням партії у Бокове для агітаційно-пропагандистської роботи приїхав з Ростова робітник-більшовик М.В.Переверзев, який став першим головою місцевої Ради робітничих і селянських депутатів, а пізніше - головою Військово-революційного комітету. В ніч на 4 грудня 1917 р. на селище налетіли білокозаки. В бій з каледінцями Микита Переверзев героїськи загинув. У місті Антрацит на вулиці Петровського встановлено пам'ятник-обеліск М.В.Переверзеву¹⁸.

Перемога Радянської влади в Харкові і Донбасі, створення на Україні Радянської республіки і уряду, який був підтриманий широкими масами трудящих, все це підготувало умови для швидкого розгрому сил контрреволюції на Дону і на Україні, очолюваних генералом Каледіним і націоналістичною Центральною радою. Партія більшовиків і особисто В.І.Ленін приділяли винятково велику увагу боротьбі з каледінщиною.

У грудні 1917 р. до Харкова прибули: 1-й Петроградський загін, який складався переважно з балтійських матросів, під командуванням А.Железнякова і М.Ховріна; Північний загін революційних військ під командуванням Р.Ф.Сіверса; 1-й Московський червоногвардійський загін під командуванням П.В.Стегрова; 2-й Московський революційний загін, зведений загоном з Ярославля, Старої Руси, Кострома¹⁹.

Ці загоони були інтернаціональними за своїм складом. Так, у загоні Рудольфа Сіверса - одного з організаторів латиських революційних стрілецьких полків разом з росіянами, українцями, латвіями боролися за владу Рад багатьох чехів, угорців та інших інтернаціоналістів. Зокрема, до його складу входив підрозділ, що нараховував 150 бійців на чолі з Олександром Дундичем. Про переможні бої з каледінцями нагадує будинок на залізничній станції міста Горлівки на Донеччині, в якому містився штаб загону Р.Ф.Сіверса і червоногвардійців Донбасу.

Спільними зусиллями трудящих Радянської України і Радянської Росії протягом грудня 1917 - лютого 1918 рр. білокозаки були розгромлені.

В боях з білокозаками відзначився уродженець Підмосков'я Анатолій Железняков, який пізніше організував на півдні України оборону проти австро-угорських та румунських загарбників, вів революційну роботу серед іноземних моряків в окупованих чорноморських портах, а у 1919 р. командував бронеполком, брав участь у ліквідації банди Григор'єва, у боях з денікінцями. У бій на станції Верхівцеве А.Железняков був смертельно поранений. Помер у П'ятихатках, де йому встановлено пам'ятник, а поховано А.Железнякова у Москві на Ваганьківському кладовищі.

Контрреволюційна політика Центральної ради особливо яскраво виявилась у переслідуванні Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, роззброєнні революційних військових частин у Києві, Чернігові, Полтаві та інших місцях під приводом "українізації війська".

У грудні гайдамаки здійснили бандитські нальоти на Ради в Одесі, Полтаві, Конотопі, Сосниці. 5 січня 1918 р. гайдамаки увірвалися на засідання Уманської Ради і по-звірячому розправилися з головою цієї Ради І.Ю.Урбайнісом та головою Уманського комітету РСДРП(б) і членом Всеукраїнського ЦВК С.А.Піонтковським²⁰.

¹⁸ АК ВСПК при Міністерстві культури УРСР, шифр 2.3.9-2.3.20.

¹⁹ Духлат А.В. Под ленинским знаменем дружбы народов. М., 1970, с.258-259.

²⁰ Вестник Украинской Народной Республики, 1918, 14 января.

В Умані на могилі революціонерів-більшовиків О.А.Піонтковського та І.Д.Урбайліса встановлено обеліск.

Упертою була боротьба за владу Рад у Криму, де зосередилось багато контрреволюційного офіцерства, яке боролось проти Рад у союзі з татарськими буржуазними націоналістами. У цій боротьбі загинув палкий інтернаціоналіст-більшовик, уродженець білоруського міста Бобруйська, керівник Євпаторійської партійної організації і голова міської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів Давид Караєв. Під час контрреволюційного заворушення, вчиненого реакційним офіцерством і татарськими буржуазними націоналістами, Д.Л.Караєв був по-звір'ячому закатований 13 січня 1918 р. Пам'ятний знак на честь Д.Л.Караєва встановлено в євпаторійському парку, що носить його ім'я²¹. Поховано Д.Л.Караєва в братській могилі членів Євпаторійського ревкому у сквері Комунарів²².

У Запоріжжі на проспекті Леніна, 102. знаходиться будинок, на якому встановлено меморіальну дошку із словами про те, що тут у 1917-1920 рр. жив організатор Олександрівської Червоної гвардії Й.Т.Лешпик²³.

Йоганнес Теносович Лешпик - син естонського народу, член Комуністичної партії з 1909 р. Працював в Олександрівську (Запоріжжя) ливарником на заводі Дека. Брав активну участь в революційній боротьбі і з березня 1917 р. був членом першої Олександрівської Ради робітничих та селянських депутатів. З січня 1918 р. він - заступник голови ревкому, а з весни 1919 р. - голова повітової Надзвичайної комісії. Незламний більшовик, борець-інтернаціоналіст Й.Т.Лешпик брав участь в боях з бандами Григор'єва, Махна, Денікіна, Врангеля.

З весни 1918 року на Україні розгорнулася боротьба з німецькою окупацією. Ця боротьба мала всенародний характер і була яскравим прикладом виконання своїх інтернаціональних обов'язків трудящими Радянської України. Збройна боротьба трудящих України зривала не тільки плани світової імперіалістичної реакції, а й плани всеросійської контрреволюції, що намагалася перетворити Україну в центр зосередження антирадянських сил і використати її як плацдарм для відродження буржуазно-поміщицьких порядків в усій Росії.

Під час німецької окупації України у 1918 р. однією з масових форм боротьби проти окупантів і гетьманщини були робітничі страйки.

Улітку 1918 р. на ст.Коростень створено підпільний революційний комітет, одним з керівників якого був більшовик Л.М.Табукановілі. Ревком організував залізничників і робітників містечка на боротьбу проти австро-німецьких окупантів та націоналістичної контрреволюції. В середині липня страйком Коростеньського, а потім Сарненського і Здолбунівського вузлів розпочався один з найбільших виступів робітничого класу України - Всеукраїнський страйк залізничників 1918 р. Боротьбу страйкувачів спрямовувало Організаційне бюро залізничників при ЦК РКП(б)У на чолі з А.Є.Близниченком²⁴. У місті Коростені встановлено монумент на честь Всеукраїнського страйку залізничників та пам'ятник Л.М.Табукановілі.

²¹ АК ВОПК при Міністерстві культури УРСР, шифр 2.3.271-2.12.19.

²² Там же, шифр 2.3.266-2.12.19.

²³ Там же, шифр 2.3.23-2.8.19.

²⁴ Історія громадянської війни в СРСР, т.3. М., 1957, с.270.

Лукаш Табукашвілі був ініціатором створення бронепοїзда "Коростеньський комуніст", командиром якого його призначили, а також колони бронепοїздів. 5 лютого 1919 р. А. Табукашвілі на чолі цієї колони разом з військами М. Шорса визволяв Київ від Директорії, а в серпні-вересні громив петлюрівські банди в районі Коростеня.

Під час розгрому буржуазно-націоналістичної контрреволюції на півдні України, в Криму та в боротьбі за визволення Києва яскраво виявилася бойова спіддружність представників трудящих різних національностей, об'єднаних метοв встановити і захистити Радянську владу. Спільну боротьбу проти ворогів соціалістичної революції вели не тільки трудящі різних народів нашої країни, а й зарубіжні інтернаціоналісти.

Трудячі зарубіжних країн, військовополонені з Німеччини, Австрії, Угорщини, Болгарії, робітники з Китаю, Фінляндії, солдати з Польщі, Сербії, Румунії ваялись за зброю, захищачи першу в світі Країну Рад. У національному складі створеної на Україні Червоної Армії яскраво відбився інтернаціональний характер боротьби за владу Рад. Червона Армія народжувалась і міцніла як армія дружби і солідарності трудящих всіх народів і націй²⁵.

Напередодні Жовтневої революції в Одесі була сформована інтернаціональна Червона гвардія у складі трьох підрозділів - чеського, китайського і угорського. Останнім командував Олексо Дундич (Милутін Чолич). У гвардію входив і румунський батальйон. Ця інтернаціональна Червона гвардія брала участь в переможному січневому повстанні трудящих Одеси. Штаб і підрозділи інтернаціонального загону Червоної гвардії розміщувалися в будинку, який тепер оберігається як історико-меморіальна пам'ятка (вул. Хворостіна, 6).

Олексо Дундич ушавився як відважний лицар громадянської війни. Зі своїм інтернаціональним загonom він увійшов до складу 5-ї армії, а потім воював у складі Першої Кінної армії, був особистим ад'ютантом С.М. Будьонного і виконував особливі, найнебезпечніші доручення. Пам'ятник Олексо Дундичу встановлено в місті Ровно, у бою за яке з білополяками він загинув. Зберігся і будинок, де в липні 1920 р. містився штаб 36-го кавалерійського полку Першої Кінної армії, яким командував Олексо Дундич (м. Ровно, вул. Ленінська, 18).

З військовополонених створив інтернаціональний військовий червоногвардійський загін угорський письменник Мате Залка. Загін під його командуванням пройшов славний шлях - брав участь у визволенні Києва, штурмі Перекопу, громив куркульські банди на Україні. У селі Білики на Полтавщині, де жив Мате Залка, перебуваючи на Україні, встановлено пам'ятник письменникові-інтернаціоналісту і створено літературно-меморіальну кімнату²⁶. Ім'я Мате Залки - легендарного героя угорського, радянського та іспанського народів - стало символом пролетарського інтернаціоналізму.

Добре відоме ім'я славної дочки французького народу, полум'яної революціонерки, активної учасниці боротьби проти іноземної інтервенції та білогвардійської контрреволюції - Жанни Лябурб. У доповіді на VII Всеросійському з'їзді Рад, що проходив у грудні 1919 р., В.І. Ленін говорив: "Ми знаємо, що ім'я французьки, тов. Жанни Лябурб, яка поїхала працювати в комуністичному дусі серед французьких робітників і солдатів і була розстріляна в Одесі, - це ім'я стало відоме всьому французькому пролетаріатові і стало лозунгом бо-

²⁵ Вестник Української Народної Республіки, 1918, 20 марта.

²⁶ Літературна Україна, 1966, 26 квітня.

ротьби, стало тим ім'ям, навколо якого всі французькі робітники... об'єдналися для виступу проти міжнародного імперіалізму"²⁷.

В Одесі на могилі К.Лябурб встановлено пам'ятник-стелу (Чорноморська дорога, 6, 2-е міське кладовище), а на будинку, де у 1919 р. жила К.Лябурб, - меморіальну дошку (вул. Пушкінська, 24).

Багато китайських червоногвардійців-інтернаціоналістів мужньо боролися за захист здобутків Лютня на території України, куди вони потрапили ще в роки першої світової війни в числі тисяч китайських робітників, завербованих російським урядом для роботи у шахтах, на заводах, лісорозробках тощо²⁸. Китайські інтернаціоналісти разом з українськими та російськими трудящими брали участь у боях на Україні проти внутрішньої та зовнішньої контрреволюції.

Не зважаючи на антирадянську політику сучасного керівництва Китаю, радянський народ шанує пам'ять китайських інтернаціоналістів, які віддали своє життя, захищаючи першу в світі державу робітників і селян. Трудящі України дбайливо доглядають могили червоногвардійців. Зокрема, на Черкащині в селі Вергуни збереглася могила з обеліском, де поховано шістьох китайських інтернаціоналістів, що загинули в травні 1919 р. у сутичці з заколотниками-григор'євцями²⁹.

У роки громадянської війни виник рух за утворення інтернаціональних військових з'єднань Червоної Армії. У цей час такі частини формувались у 85 пунктах на території нашої країни³⁰.

У Києві значну роботу в цьому напрямку проводила Київська організація іноземної групи комуністів³¹, а в березні-вересні 1919 р. тут діяла Федерація іноземних комуністичних груп, яка містилася в будинку № 23 по вул. Інтернаціональній (тепер вул. Енгельса).

Багато інтернаціоналістів брали участь у боротьбі за Радянську владу в Криму. Важливу революційну роботу проводили тут польські професійні революціонери, члени ОМДПІ Ян Тарвацький і Станіслав Новосельський, які оселились в Криму через захворювання на туберкульоз. Я.Тарвацький був обраний головою президії губернського комітету РСДРП(б) і членом Центрального виконавчого комітету Рад Таврійської республіки. С.Новосельський став наркомом внутрішніх справ республіки Тавриди. Обидва революціонери загинули разом з іншими керівниками республіки Тавриди 21 квітня 1918 р. від рук татарських буржуазних націоналістів, які під час наступу німецьких загарбників підняли заколот у Криму проти влади Рад.

В Алушті в пам'ять про членів уряду Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди споруджено обеліск. В Сімферополі як історико-державна цінність оберігається будинок, в якому у 1918 р. містився Раднарком республіки (вул. Р.Люксембург, 15/2).

Зарубіжні інтернаціоналісти, які боролись пліч-о-пліч з трудящими нашої країни, написали яскраві сторінки в історію пролетарського інтернаціоналізму, братерської солідарності трудящих зарубіжних країн з робітниками і селянами України в їх боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської вла-

²⁷ Ленін В.І. Повне збір. творів, т.39, с.366.

²⁸ Літопис революції, 1928, №2, с.10; Залва Мате. Избранное. М., 1955, с.240.

²⁹ АК ВОПІК при Міністерстві культури УРСР, шифр 2.3.1441-2.23.17.

³⁰ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917-1920 гг.). М., 1957, с.11.

³¹ Киевский коммунист, 1919, 9 марта.

ли³². Сотні інтернаціоналістів за героїзм у боях за владу Рад на Україні були нагороджені орденом Червоного Прапора і Почесною зброєю, а угорці Лайош Гавро і Мате Залка, болгарин Стор Константинов і серб Данило Сердяч та інші двічі нагороджені орденом Червоного Прапора.

Навесні 1919 р. завдяки вжитим Центральним Комітетом партії заходам воєнно-політичне становище Радянської країни помітно поліпшилось. На Півдні розпочався наступ Червоної Армії проти іноземних інтервентів та білогвардійців. Війська Західнопродської дивізії під командуванням П.Ю.Дибенка при підтримці трудящого населення швидко визволяли міста і села півдня України та Криму. Значку партійно-політичну роботу в частинах Західнопродської дивізії, а також серед населення провадив політкомісар О.М.Коллонтай. Трудячі м.Нікополя відзначили меморіальною дошкою пам'ятне місце в міському саду, де в 1919 р. перед населенням виступили О.Коллонтай і П.Дибенко (вул. Свердлова, 4).

9 квітня 1919 р. радянські війська визволили Джанкою, а згодом Євпаторію. У Євпаторії був створений ревком, який очолив Д.І.Ульянов - один з керівників підільних більшовицьких організацій Криму. В Євпаторії на будинку по вул.Ульянова, 7 встановлено дошку з написом про те, що в цьому будинку у 1918-1919 рр. перебував брат В.І.Леніна Д.І.Ульянов.

Розвиваючи наступ, частини Західнопродської дивізії наблизились до Севастополя і оволоділи Малаховим курганом, але їх дальше просування було затримане сильним артилерійським вогнем кораблів інтервентів. Остаточному визволенню міста сприяли революційні інтернаціоналістські виступи матросів французької ескадри. Кульмінаційним моментом цих виступів стала революційна демонстрація французьких матросів і севастопольських робітників під червоними прапорами, влаштована 20 квітня. При поверненні до порту матроси зазнали обстрілу з боку грецьких частин. Кілька десятків чоловік було убито і поранено.

В Севастополі на місці розстрілу демонстрації французьких революційних моряків (вул. Велика Морська, 6) встановлено меморіальну дошку.

Визволення основної частини Криму створило умови для відновлення діяльності партійних і радянських органів. Наприкінці квітня в Сімферополі відбулась обласна конференція РКП(б). В її роботі брали участь відомі більшовицькі-інтернаціоналісти Є.Багатур'янц (Лаура), І.А.Назукін, Я.Ф.Городецький, О.Александріс, Д.І.Ульянов, К.С.Ворошилов, В.П.Гавен, М.Субхі та ін. В Сімферополі як історичну пам'ятку зберігають будинок, в якому працювала обласна партконференція (вул. Б.Хмельницького, 3/4).

5 травня 1919 р. було утворено Тимчасовий робітничо-селянський уряд Криму на чолі з Д.І.Ульяновим. Наркомом пропаганди і агітації призначається О.Коллонтай, а наркомвійськмором Кримської Радянської Республіки і командувачим Кримської армією - П.Дибенко. У цей час у складі Кримської армії діяло два інтернаціональні полки, в яких були турки, німці, поляки, угорці та представники інших національностей.

Трудячі нашої країни під керівництвом Комуністичної партії вели успішну боротьбу проти іноземних загарбників і сил внутрішньої контрреволюції. У цій боротьбі проти спільних ворогів мицнели братерський союз і дружба наро-

³² Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917-1920). К., 1967.

дів Країни Рад. Свідченням бойової співдружності народів Радянської країни стали героїчні бої в Північній Таврії та в Криму проти врангелівців.

Улітку 1920 р., коли 13-та армія вела запеклі оборонні бої з дивізіями Врангеля, вона була підсилена новими частинами, в тому числі і бригадою курсантів, створеною на базі Московських, Петроградських, Орловських і Тверських командних курсів. Наприкінці липня, коли бригада разом з 46-ю стрілецькою дивізією, якою командував І. Федько, вела тяжкі бої за м. Оріхів, до врангелівського полку потрапило 16 поранених курсантів (кремлівський курсант В. Дмитрів, курсанти Петроградської інженерної школи Багатов, Туленков, Кілич та інші). Після нелюдських катувань вони були розстріляні. Трудящі Оріхова свято шанують світлу пам'ять російських курсантів, які полягли на землі України, захищаючи революційні завдання робітників і селян Країни Рад. На честь їх названо центральну вулицю міста, а в міському парку споруджено пам'ятник героям-курсантам.

До цього ж періоду відноситься історико-меморіальна пам'ятка в м. Запоріжжі – будинок, де містився штаб 13-ї армії. Тут працювали командувачі армією Р. П. Ейдеман та І. П. Уборевич, начальник політвідділу Р. С. Землячка, член Реввійськради В. П. Затонський³³.

На початку вересня 1920 р. Реввійськрада Республіки за вказівкою ЦК РКП(б) перекинула на врангелівський фронт 2-гу Донську, 9-ту морську експедиційну стрілецьку, 5-ту і 7-му кавалерійські дивізії з Кавказького фронту, інтернаціональну кавалерійську бригаду з Туркестану, 30-ту стрілецьку дивізію з Сибіру та інші військові частини, які одразу включились в запеклі бої з атакувачем ворогом.

Про героїчну боротьбу червоноармійців різних національностей проти білогвардійців Врангеля свідчать братські могили і пам'ятні місця в містах і селах півдня України. Серед них будинок в м. Каховці, в якому розмішувалась штаб-квартира командувачого Південним фронтом М. В. Фрунзе та начальника 51-ї Сибірської дивізії В. К. Блюхера; пам'ятний знак на честь 51-ї дивізії під командуванням В. К. Блюхера (південна околиця м. Берислава); обеліск на місці переднього краю оборони Каховського плацдарму (м. Нова Каховка); будинок, де містився штаб 30-ї Іркутської дивізії (м. Запоріжжя, вул. Гоголя, 62)³⁴, братська могила 270 загиблих у бою червоноармійців Білоречького полку 30-ї Іркутської дивізії (смт. Веселе Запорізької області); братська могила невідомих радянських воїнів-льотчиків (м. Снігурівка Миколаївської області); братська могила воїнів 16-ї кавалерійської бригади 2-ї Кінної армії (смт. Комішувача Запорізької обл.)³⁵ та ін.

В Спідаторії на Старому кладовищі знаходиться могила з обеліском командира 2-ї бригади латиських стрільців Ф. А. Лабренца³⁶. Він був одним з організаторів революційних латиських стрілецьких полків, які з 1918 р. брали активну участь в боях на Україні. Зокрема, Латиська стрілецька дивізія промчала денікінців на Ордовському напрямі і разом з 8-ю Червонокозачою дивізією визволяла Харків. Очищення Харківщини від білогвардійців завершилось значним успіхом 6-го латиського полку, який в ніч на 18 грудня 1919 р. умілим

³³ АК ВОЦІК при Міністерстві культури УРСР, шифр 2.3.21-2.8.19.

³⁴ Там же, шифр 2.3.22-2.8.19.

³⁵ Там же, шифр 2.3.868-2.8.13.

³⁶ Там же, шифр 2.3.266-2.12.19.

маневром оточив і розгромив у с.Старі Покровці 3-й корніловський полк. Командир латиського полку Ф.Лабренц виявив у цій операції особливу мужність. Він на чолі однієї з рот захопив ворожу батарею, що становила особливу небезпеку для полку.

Багатьох учасників боїв за Харків нагороджено орденом Червоного Прапора. Серед них були начдив 46-ї дивізії Р.Ейдеман, командир 2-ї латиської бригади А.Фрейберг, командир 6-го полку Ф.Лабренц.

Навесні 1920 р. Латиська дивізія брала участь у ліквідації бандитизму на Україні. В районі Верхньо-Дніпровська загін під командуванням Ф.Лабренца розгромив велику банду Миланка. Загинув Ф.Лабренц вже після визволення Криму. Бандити-мажорнти підстергли прославленого командира поблизу Євпаторії, коли він уночі повертався до свого штабу, і по-звір'ячому його вбили.

В ніч з 6 на 7 серпня Латиська, 15-та - 52-га стрілецька дивізія форсували Дніпро в районі Берислава і створили Каховський плацдарм, який став грізною небезпечкою для білогвардійців у Криму і Північній Таврії. Плацдарм знаходився за 60 км від Перекопу і дозволяв радянським військам у будь-який час завдати удару у фланг і тил врангелівським військам, перешкоджаючи їм з'єднанню з військами буржуазно-поміщицької Польщі. Врангелівці не раз намагалися ліквідувати плацдарм, кидали сюди танки, літаки, кращі свої дивізії. Тут Врангелю втратив понад половину живої сили і техніки. У запеклих боях радянські війська зазнали великих втрат, але не здали своїх позицій. 82 дні точилися жорстокі бої, які якразово сторінкою увійшли в історію Латиської та інших дивізій, що обороняли плацдарм.

У боях під Каховкою радянські воїни - росіяни, українці, білоруси, латвії та представники інших національностей проявили нечуваний героїзм і відданість справі соціалістичної революції. Тут смертю хоробрих загинули білоруський бійник, командир 15-ї дивізії П.А.Солодужин і командир 2-ї бригади Латиської стрілецької дивізії Август Фрейберг (могила А.Фрейберга знаходиться в Каховці)³⁷.

У жорстокому бою з кавалерійською бригадою врангелівців загинули майже всі бійці 4-го полку Латиської дивізії. 84 латиських стрільців, які опинилися у полоні, було розстріляно з кулеметів поблизу села Чорнянка під Каховкою. Колгоспники села встановили пам'ятник на братській могилі воїнів-латвіїв³⁸.

До цього ж періоду відносяться могила невідомого латиського стрільця (с.Комісарівка Миколаївської області), а також братські могили латиських червоноармійців у селах Пересунька і Терни Херсонської області³⁹.

Велику роль на Південному фронті відігравав відомий угорський революціонер, голова уряду першої пролетарської республіки в Угорщині, видатний діяч Комінтерну Бела Кун. Призначення Бела Куна членом Реввійськради Південного фронту сприяло зміцненню інтернаціональної єдності воїнів фронту, серед яких були й угорці. Після розгрому Врангеля Бела Кун призначається головою Реввійськради Криму. На цьому посту революціонер-інтернаціоналіст багато зробив для зміцнення Країни Рад. У Сімферополі (вул.Леніна, 15) збудовано будинок, в якому містився Кримський ревком на чолі з Бела Куном.

³⁷ АК ВОШК при Міністерстві культури УРСР, шифр 2.3.2047-2.21.13.

³⁸ Там же, шифр 2.4.756-2.21.13.

³⁹ Там же, шифр 2.3.779-2.21.13.

У боротьбі з численними ворогами Країни Рад з надзвичайною силою проявилася дружба і єдність дій трудящих нашої багатонаціональної країни, які під керівництвом Комуністичної партії відстояли Радянську владу і незалежність Батьківщини. Про це художніми засобами говорить багато пам'ятників а українській землі. Серед них монумент "Легендарна тачанка", що звівся степу під Каховкою; пам'ятник білцям Першої Кінної армії біля селища Лесько Львівської області; пам'ятник воїнам 9-ї стрілецької дивізії в Володимирівка Волноваського району Донецької області; пам'ятники Л.Е.Дзержинському (м.Дзержинськ), С.В.Косіору (м.Київ), М.Ф.Фрунзе (м.Каховка), М.І.Калініну (м.Дніпропетровськ), Д.І.Ульянову (м.Сімферополь), Г.І.Ковальському (м.Умань), В.А.Блюхеру (м.Севастополь) та багато інших.

Створення Української Соціалістичної Радянської Республіки - першої національної радянської республіки - було торжеством ленінської національної політики, завдало великого удару міжнародному імперіалізму та його агентурі - українським буржуазним націоналістам.

Монумент у Харкові на честь проголошення Радянської влади на Україні, як і монумент у Києві на честь перемоги Великого Жовтня, - вияв народної щирої всім борцям за владу Рад, вірним сином ленінської партії, нашої соціалістичної Батьківщини.

Вивчення історії Великого Жовтня - одне з найактуальніших завдань радянської історичної науки. Історики все глибше досліджують різні сторони найвеличнійшої в світовій історії соціальної революції, залучають до їх висвітлення нові матеріали. Одним з важливих джерел дослідження історії революції і громадянської війни, зокрема інтернаціональної єдності трудящих у революційній боротьбі, є пам'ятники, пам'ятки і пам'ятні місця цього періоду.

Надзвичайно важливе значення ці пам'ятки мають для інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих. Вивчення і популяризація таких пам'яток, а також історичних подій, з якими вони тісно пов'язані, допоможе формувати серед найширших мас трудящих комуністичного світогляду, виховання їх на ідеях марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

ЗМІСТ

I. СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ . НАЙВАЖЛИВІШИЙ ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ДРУЖБИ І СПІВРОБІТНИЦТВА БРАТНІХ НАРОДІВ

Кульчицький С.В. Зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу в ході соціалістичного змагання 3

Комаренко Т.О. Соціалістичне змагання як фактор братерського єднання російського і українського народів. 1971-1975 роки. (На матеріалах Москви, Києва, Московської і Київської областей)..... 12

II. З ІСТОРІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА НАРОДІВ НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ

Ткач Н.І., Маталина Є.П. Економічне співробітництво Української і Білоруської РСР у 1926-1941 роках 26

Брега Г.С. Співробітництво учених братніх республік в соціалістичній реконструкції народного господарства 41

Зеніна А.М. Бойова співдружність трудящих України, Білорусії і Молдавії у партизанському русі в 1943-1944 роках 61

III. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ДРУЖБИ НАРОДІВ СРСР

Комаренко Н.В. Дружба і співробітництво українського і білоруського народів у радянській історіографії 79

Шмельов В.Г. Історико-революційні пам'ятники України як джерело вивчення інтернаціональної єдності трудящих в боротьбі за перемогу соціалістичної революції і в захисті завойовань Великого Жовтня (1917-1920 рр.) 92

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ ССР

**Інститут історії
ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Республиканский межведомственный сборник

Основан в 1975 г.

Выпуск 6

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії АН УРСР

Редактор О.С.Белянкіна
Художній редактор І.П.Савицька
Технічний редактор Т.М.Зубрицька
Коректор С.В.Лісцива

Інформ. бланк № 3744.

Підп. до друку 8.08.80. Бє 00608. Формат 70x108/16. Папір тпл. № 1. Ум.
друк. арк. 9,45. Обл.-вид. арк. 9,78. Тираж 500 пр. Зам. 0-613.
Ціна 1 крб.

Видавництво "Наукова думка". 252601, Київ-4, МСП, Рєпінє, 3.
Київська книжкова друкарня наукової книги Республіканського виробничого
об'єднання "Поліграфкнига" Держкомвидав УРСР. 252004, Київ-4, Рєпінє, 4.